

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАҲСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ**

А. С. СОТИВОЛДИЕВ

ЗАМОНАВИЙ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари учун дарслик сифатида тавсия қилинган

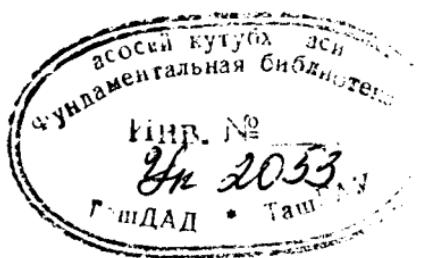
Бухгалтерия ҳисобининг халқаро ва миллий андоозалари (БҲМА) асосида қайта тайёрланган иккинчи нашри

2 – ТОМ

**Ўзбекистон бухгалтерлар ва аудиторлар
Миллий Ассоциацияси**

Тошкент – 2004

5-БОБ

АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИ

5.1. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Корхонанинг ишлаб чиқариш-хўжалик жараёни нафақат материал, меҳнат ва молиявий ресурсларидан фойдаланиш ҳисобига балки асосий воситалардан фойдаланиш ҳисобига ҳам таъминланади.

5-БХМА нинг 7-моддасига биноан «Асосий воситалар - бу узоқ (бир йилдан кўп) давр ичида моддий ишлаб чиқариш соҳасида, ноишлаб чиқариш соҳасида, шунингдек ижарага беришда фойдаланиладиган моддий активлардир.»

5-БХМА нинг 16 бандида шундай дейилган «Агар актив билан боғлиқ бўлган келажакдаги иқтисодий наф субъектга келиб тушишига ишончи бўлса ва объектнинг қийматини аниқ баҳолаш мумкин бўлса (баҳолаш принципи) асосий воситалар актив сифатида тан олинади».

Асосий воситалар меҳнат қуроллари бўлиб уларга қуидагилар киради: станоклар, иш машиналари, узатувчи мосламалар, инструмент ва шу кабилар, шунингдек меҳнат жараёнини моддий шароитлари - ишлаб чиқариш бинолари, иншоотлар, транспорт воситалари ва бошқалар.

Асосий воситалар айланма маблағлардан шу билан фарқланадики, улар ишлаб чиқариш жараёнида кўп марта қатнашади ва хизмат муддати давомида ўзининг дастлабки шаклини сақлаб қолади. Ишлаб чиқариш жараёни ва ташқи муҳит таъсирида улар аста-секин эскиради ва ўзининг дастлабки қийматини уларнинг норматив хизмат муддати ичида белгиланган нормада амортизация ҳисоблаш йўли билан ишлаб чиқариш харажатларига ўтказиб боради.

Асосий воситалар йигиндиси ишлаб чиқариш-техника базасини ташкил этиб корхонанинг ишлаб чиқариши қувватини белтилайди.

Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активлар баланснинг I - бўлимидаги қуидаги счетларда ҳисобга олинади:

0100 - «Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар»

0200 - «Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счетлар»

0300 - «Ўзоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар»

0400 - «Номоддий активларни ҳисобга олувчи счетлар»

0500 - «Номоддий активлар амортизациясини ҳисобга олувчи счетлар»

0600 - «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга оловчи счетлар»

0700 - «Үрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга оловчи счетлар»

0800 - «Капитал қўйилмаларни ҳисобга оловчи счетлар»

0900 - «Ўзоқ муддатли дебитор қарзлари ва кечикирилган харажатларни ҳисобга оловчи счетлар»

Мулкчилик ҳукуқи асосида корхонага тегишли фойдаланишдаги, заҳирадаги, консервациядаги ёки ижарага берилган (узоқ муддатли ижарага берилгандан ташқари) мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборот қўйидаги счетларда умумлаштирилади:

0110 - «Ер»

0111 - «Ерни ободонлаштириш»

0112 - «Ўзоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш»*

0120 - «Бино иншоотлар ва узатгич мосламалар»

0130 - «Машина ва ускуналар»

0140 - «Мебел ваофис жиҳозлари»

0150 - «Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси»

0160 - «Транспорт воситалари»

0170 - «Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар

0180 - «Кўп йиллик ўсимликлар»

0190 - «Бошқа асосий воситалар»

0199 - «Консервация қилинган асосий воситалар»

Узоқ муддат ичидаги фойдаланиш натижасида асосий воситалар таркибида қўйидаги ўзгаришлар бўлиши мумкин: корхонага келиб тушиши ва фойдаланишга берилиши, фойдаланиш натижасида эскириши, таъмирланиши натижасида уларнинг жисмоний сифати тикланиши; корхона ичидаги бир бўлимдан иккинчи бўлимга берилиши, эскириши ёки ишлатиб бўлмаслиги натижасида корхонадан чиқарилиши, сотилиши, бошқа корхонанинг устав капиталига пай бадали сифатида ўтказиб берилиши, узоқ ёки қисқа муддатли ижарага берилиши, шунингдек бепул берилиши.

Асосий фондлардан самарали фойдаланишнинг асосий кўрсаткичларидан бири бўлиб бекор туришларни қисқартириш, сменалик коэффициентини ошириш, янги техника ва технологияни қўллаш асосида унумдорлигини, фонд қайтимини ошириш бўлиб ҳисобланади, яъни асосий фонднинг ҳар бир сўмига тўғри келадиган маҳсулотлар, бажарилган ишлар хажмини кўпайтириш.

* «Ижара» атамаси лизинг тушинчасини ҳам ўз ичига олади.

Корхона ўз тасарруфидаги асосий воситалардан қўйидагича фойдаланиш ҳукуқига эга: бошқа корхоналарга бепул бериши ёки сотиши, алмаштириши, ижарага бериши, ўзига тегишли бино, иншоот, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, инвентарларни вақтингчилик фойдаланиш учун бепул ёки қарзга бериши, тўлиқ амортизацияланганми ёки йўқми ундан қатъи назар, агар улар жисмоний ёки маъновий эскирган бўлса балансдан чиқариши.

Асосий воситалар бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари қўйидагилардан иборат:

- жойлашган жойлари бўйича мавжуд асосий воситалар бутлиги устидан назорат қилиш; уларнинг кирими, чиқими ва жойини ўзгартиришни ҳужжатлар билан тўғри расмийлаштириш ва ҳисобда ўз вақтида акс эттириш;

- асосий воситаларни реконструкция ва модернизация қилиш учун сарфланадиган маблағлардан оқилона фойдаланиш устидан назорат қилиш;

- корхона харажатларига киритиш учун фойдаланиш ва эскириш билан боғлиқ бўлган асосий воситалар қиймати улушини ҳисоблаш;

- иш машиналари, асбоб-ускуналар, ишлаб чиқариш майдонлари, транспорт воситалари ва бошқа асосий воситалардан самарали фойдаланиш устидан назорат қилиш;

- асосий восита обьектларини ҳисобдан чиқариш ва тугатишдан олинган натижаларни тўғри аниқлаш.

Бу вазифалар талабга мувофиқ ҳужжатлаштириш ва мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати ҳисобини тўғри ташкил этиш, уларнинг амортизациясини тўғри ҳисоблаш, таъмири бўйича харажатлар ҳисобини тўғри олиб бориши ёрдамида ҳал этилади.

5.2 АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ТАСНИФИ ВА БАҲОЛАШ

Ишлаб чиқариш жараёнида таркиби ва тайинланиши бўйича турлича бўлган асосий воситалардан фойдаланилади. Уларнинг ҳисобини тўғри ташкил этиш мақсадида уларни турлари, тайинланиши ёки ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиш характеристига, халқ хўжалик тармоқлари, фойдаланиш даражаси ва мансублиги бўйича тасниф қилиш зарур.

Белгиланган типли таснифлашга биноан асосий воситалар турлари бўйича қўйидагиларга бўлинади:

I. Ер ва уни ободонлаштириш

II. Бинолар

III. Иншоотлар

IV. Узатувчи мосламалар

V. Машина ва асбоб-ускуналар. Шу жумладан:

- а) куч машиналари ва асбоб-ускуналар;
- б) иш машиналари ва асбоб-ускуналар;
- в) ўлчов ва тартибга келтириувчи приборлар, мосламалар, лаборатория асбоб-ускуналари;
- г) ҳисоблаш техникаси;
- д) бошқа машина ва асбоб-ускуналар.

VI. Транспорт воситалари

VII. Инструментлар

VIII. Ишлаб чиқариш инвентарлари ва ашёлари

IX. Хўжалик инвентарлари

X. Иш ва маҳсулдор хайвонлар

XI. Кўпийиллик ўсимликлар

XII. Ер ҳолатини яхшилаш бўйича капитал сарфлар (иншиотлардан ташқари)

XIII. Бошқа асосий воситалар

Таснифда келтирилган асосий воситаларнинг турлари бўйича ҳисоб юритилади ва мавжуд асосий воситалар, уларнинг ҳаракати ва тугатилиши бўйича ҳисбот тузилади.

Ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятининг тайинланишига қараб асосий воситалар ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқаришга бўлинади.

Ишлаб чиқаришга мансуб бўлган асосий воситаларга қўйидагилар киради: машиналар, станоклар, аппаратлар, инструментлар, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнига мансуб асосий ва ёрдамчи цехлар, бўлим ва хизматлар бинолари, ёки омбор бинолари, резервуарлар, ишлаб чиқариш жараёни учун зарур бўладиган буюмлар ва маҳсулотларни ташиша фойдаланиладиган транспорт воситалари. Ноишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситалар бевосита ишлаб чиқариш жараёнида қатнашмайди, лекин улардан корхона ходимларнинг маданий-маиший эҳтиёжлари (туаржой-коммунал хўжалик асосий воситалари, поликлиникалар, тибиёт пунктлари, клублар, стадионлар, болалар боғчалари, ўқув юртлари ва ш. к.) учун фойдаланилади.

Халқ хўжалик тармоқлари бўйича асосий воситалар ҳисобини таъминлаш учун улар қўйидаги гуруҳларга бўлинади: саноат, қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги, транспорт, алоқа, қурилиш, савдо ва умумовқатланиш, ахборот-ҳисоблаш хизматлари, туаржой-коммунал хўжалиги, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва ижтимоий таъминот, маориф, маданият ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятида фойдаланиш даражасига қараб асосий воситалар қўйидагиларга бўлинади: заҳирадаги, фойдаланишдаги, консервациядаги ва ижарадаги. Бунинг зарурияти шундаки, ишлатилиш даражасига қараб амортизация ҳисоблаш турлича бўлади. Чунончи, заҳирадаги асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди; фойдаланишда турган асосий воситалар бўйича нафақат амортизация ҳисобланади, балки зарур бўлса таъмирлаш фонди ҳам ташкил этилади; консервациядаги (хукумат қарори бўйича) асосий воситаларга умуман амортизация ҳисобланмайди.

Мансублиги бўйича асосий воситалар ўзига тегишли ва ижарага олинган бўлади. Корхонанинг ўзини асосий воситалари балансда ҳисобга олинади, ижарага олингани эса бошқа корхонага тегишли бўлиб, маълум суммада хақ тўлаб вақтингчалик фойдаланилади. Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар балансдан ташқарида ҳисобга олинниб мазкур корхонада амортизация ҳисобланмайди.

Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг зарурий шарти бўлиб уларни баҳолаш ягона принципи ҳисобланади. Асосий воситалар беш хил баҳоланади: дастлабки, тиклаш, қолдиқ, тутатиш ва қоплаш сумма (5-БХМА 11-15 бандлари).

Дастлабки (баланс) қиймати мазкур корхонада объектни фойдаланишга топшириш вақтида аниқланади. Объект корхонада турган давр ичida дастлабки қийматда ҳисобга олинади.

Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қўйидаги харажатлар йиғиндисидан иборат: асосий воситаларни қуриш ёки сотиб олиш харажатлари, тўланган ва қайтарилмайдиган солиқ (йиғим) лар, олиб келиш, ўрнатиш ва фойдаланишга тушириш харажатлари ва активни иш ҳолатига келтириш ва ундан тайинланиши бўйича фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳар қандай харажатлар.

Асосий воситаларни келиб тушиш манбаига қараб уларнинг дастлабки қиймати деб қўйидагилар тушунилади:

- таъсисчилар томонидан корхонанинг устав фондига қўшилган асосий воситалар қиймати - томонларнинг келишуви бўйича;

- корхонанинг ўзида тайёрланган, шунингдек бошқа корхона ва шахслардан сотиб олинган асосий воситалар қиймати-олиб келиш, йиғиш ва ўрнатиш харажатлари ҳам қўшилган ҳолда хақиқий қилинган харажат суммасида;

- бепул олинган асосий воситалар объективнинг қиймати - эксперт йўли билан аниқланган суммада ёки қабул қилиш-топшириш ҳужжатлари асосида.

Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қуидаги ҳолларда ўзгариши мумкин: асосий воситалар баҳолангандан, қўшимча қурилиш қилингандан, қўшимча жиҳозлангандан, реконструкция қилингандан ва тегишли объектлар қисман тутатилгандан.

Пулнинг қадрсизланиш (ёки қадрини ошиши) суръатига қараб вақти-вақти билан асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қайтадан баҳоланиб турилади. Асосий воситаларни қайтадан баҳолаш одатда ҳукумат қарорига биноан амалга оширилади. Қайтадан баҳоланганини ҳисобга олгандаги асосий воситаларнинг қиймати тиклаш қиймати дейилади.

Тиклаш қиймати деб асосий воситаларни қайта ишлаб чиқариш қиймати тушунилади, яъни қайтадан баҳолаш вақтига бўлган амалдаги баҳода инвентар объектларни сотиб олиш ёки қуриш.

Асосий воситаларни қайтадан баҳолаш принципи мулк шаклларидан қатъий назар барча корхоналар учун бирдек.

Асосий воситалар ҳисоб ва ҳисоботда қайта баҳолаш натижасида тиклаш қиймати бўйича акс эттирилади. Асосий воситаларнинг эскириш қиймати қайта баҳоланган тақдирда, қайта баҳолашни ўтказиш санасида ҳисоблаб ёзилган эскириш ҳам қайта баҳоланади.

Асосий воситаларнинг қайта баҳолаш суммаси давлат ташкилотларида «Устав капитали (фонди)» счетининг «Устав капитали» счетида ва мулкчиликнинг бошқа шаклларидағи ташкилотларда 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счетида акс эттирилади.

Асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида уларнинг қиймати камайтирилса (арzonлаштирилса), камайтирилган сумма, олдинги қайта баҳолаш доирасида давлат ташкилотларида «Устав капитали (фонди)» счетининг «Устав капитали» счетида ва мулкчиликнинг бошқа шаклларидағи ташкилотларда 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счетида акс эттирилади Дастлабки қайта баҳолаш қиймати етарли бўлмаган ҳолатларда, арzonлаштирилган сумма билан олдинги қайта баҳолаш суммаси ўртасидаги тафовут харажат деб тан олинади ва 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счетида акс эттирилади.

Мисол. Молия вазирлигининг буйруғига биноан фирманинг юқ автомашинаси 5,0 коэффициентга қимматлашган.

Машинанинг дастлабки қиймати – 500000 сўм, эскириши – 200000 сўм

Автомашинанинг тиклаш қиймати қуидагича топилади:
500000 (дастлабки қиймати) x 5,0 (коэффициент) = 2500000 сўм
Демак, автомашинанинг дастлабки қиймати 2000000 сўмга
(2500000-500000) қуидаги проводка билан кўпайтирилади:

1) Д-т 0160 «Транспорт воситалари»	- 2000000 сўм
К-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»	- 2000000 сўм

Шу билан бирга автомашинанинг эскириши ҳам 5,0 коэффициентта оширилади: 200000 сўм x 5,0 = 1000000 сўм. Демак, автомашинанинг эскириш қиймати 800000 сўмга (1000000-200000) ошди. Бу ошган амортизация суммасига қуидагича проводка берилади:

2) Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»	- 800000 сўм

К-т 0260 «Транспорт воситаларининг эскириши – 800000 сўм

Шундай қилиб, 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счетида автомашинани қайта баҳолашдан 1200000 сўм (2000000 – 800000) ҳосил бўлди. Башарти келгусида автомашиналарни қайта баҳолаш натижасида уларнинг дастлабки (тиклаш) қиймати камайтирилса, 8510 счетида ҳосил бўлган сумма доирасида қопланади, ундан ортги эса бошқа операцион харажатларга ўтказилади.

Юқоридаги мисолни давом эттирамиз. Маълум вақтдан сўнг ушбу юқ автомашинаси Молия Вазирлигининг буйругига биноан 6,0 коэффициентга арzonлашган.

Автомашинанинг тиклаш қиймати қуидагича топилади:

2500000 : 6,0 = 416600 сўм. Демак, автомашинанинг дастлабки қиймати 2083400 сўмга (2500000-416600) қуидаги проводка билан камайтирилади:

1) Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»	- 2000000 сўм

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 83400 сўм

К-т 0160 «Транспорт воситалари» - 2083400 сўм

Шу билан бирга автомашинанинг эскириши ҳам 6,0 коэффициентта камайтирилади: 1000000 сўм : 6,0 = 166600 сўм. Демак, автомашинанинг эскириш қиймати 833400 сўмга (1000000-166600) камайди. Бу камайган амортизация суммасига қуидагича проводка берилади:

2) Д-т 0260 «Транспорт воситаларининг эскириши» - 833400 сўм
К-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 800000 сўм

К-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 33400 сўм

Ушбу муомалалар схемасини келтирамиз

**Автомашина қийматини 5,0
коэффициентга ошириш**

**Шу автомашина қийматини 6,0
коэффициентга камайтириш**

0160		0260	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
C. 500000		C. 200000	
1) 2000000		2) 800000	
об.2000000	-	об.800000	
C. 2500000		C. 1000000	

0160		0260	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
C.2500000		C.1000000	
1) 2083400		2)833400	
-	об. 2083400	об.833400	-
C.416600		C.166600	

8510	
Д-т	К-т
	1) 2000000
2) 800000	
об. 800000	об.2000000
	C. 1200000

8510		9430	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
	C. 1200000		
1) 2000000	2) 800000	1) 83400	2) 33400
об.2000000	об. 800000	об. 83400	об. 33400
-	-	C.50000	

8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счетида асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида фойдаланилмай ийифилиб қолган сумма корхона тутатилганда таъсисчилар ўртасида тақсимланади. Бунда қўйидагича проводка берилади:

Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

К-т 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз»

Жорий қиймат - бу маълум бир санага бўлган асосий воситаларнинг амалдаги бозор баҳоси бўйича қиймати ёки ҳамма нарсадан хабари бор манфаатдор томонлар орасида активлар алмашса бўладиган сумма.

Тутатиш қиймати - асосий воситаларнинг фойдали хизмат муддати охирида тутатилиши натижасида тутатиш билан боғлиқ бўлган кутилаётган харажатларни чиқариб ташлагандан сўнг олинадиган активларнинг тахминий қиймати.

Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати уларнинг дастлабки қийматидан эскириш қийматини олиб ташлаш йўли билан топилади, яъни дастлабки қиймати билан эскириш қиймати орасидаги фарқ.

Қоплаш суммаси – бу тутатиш қиймати ҳам қўшилган ҳолда активдан кейинчалик фойдаланиш ҳисобига хўжалик юритувчи субъект қоплашни кутаётган сумма.

5.3. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИНИ ХУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА УЛАРНИНГ АНАЛИТИК ҲИСОБИ

Корхона бухгалтериясида асосий воситалар ҳисоби тасниф гурухлари ичida инвентар объектлари бўйича юритилади. Инвентар объекти - бу туталланган қурилмалар буюмлар ёки мазкур обьектга тегишли мосламалар ва зарур таркибий қисмларининг комплекси (мажмуи).

Асосий воситаларнинг алоҳида тасниф гурухлари бўйича қўйидагилар инвентар объекти бўлиб ҳисобланади:

- ер ва уни ободонлаштириш бўйича-тегишли қонунчиликка асосан корхонага берилган ер участкалари ва уларни ободонлаштириш харажатлари;
- бинолар бўйича - унинг ичидаги мосламалар (иситиш тизими, сув, газ ўtkазиш, канализация, вентиляция мосламалари) ва ҳовли қурилмалари (бостирма, деворлар ва б.) билан алоҳида турган ҳар бир бино;
- иншоотлар бўйича - қурилмалари билан органик жиҳатдан яхлит бўлган алоҳида иншоотлар (устунлари, фермалари, унга кириб келиш йўллари билан кўпприклар);
- узатувчи мосламалар бўйича - бино ёки иншоотнинг таркибий қисми бўлмаган ҳар бир мустақил қурилма;
- куч машиналари ва асбоб-ускуналар бўйича - фундаменти ва унинг барча мослама ва зарур таркибий қисмлари, приборлари ва қуршаб олиниши билан алоҳида куч машинаси;
- иш машиналари ва ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари бўйича - таркибига мосламалар, зарур таркибий қисмлар ва приборлар, қуршаб олиниши, шунингдек инвентар объекти ўрнатилган фундамент қўшилган ҳолда ҳар бир станок ёки аппарат;
- транспорт воситалари бўйича - унга тегишли мосламалар, таркибий зарур буюмлар (захира фидираклари, камера, покришка ва комплект инструментлари билан юк автомашиналар) қўшилган ҳолда транспорт воситаларининг ҳар бир объекти;
- инструментлар ва инвентарлар бўйича - қандайдир бошқа инвентар объектининг таркибий қисми бўлмаган мустақил ахамиятга эга бўлган ҳар бир буюм.

Асосий воситалар бутлиги устидан назорат қилиши мақсадида ҳар бир инвентарга тегишли номер беркитилади. Чунончи биноларга 001 дан 099 гача инвентар номер беркитилади; иншоотларга - 100 дан 199 гача; узатувчи мосламаларга 200 дан 299 гача ва х. к.

Беркитилган инвентар номер, объектга, дастлабки ҳужжатларга қўйилиб у мазкур корхонада бўлган давр ичидаги сакланади. Башарти объект ҳисобдан чиқарилса, унинг инвентар номери бошқа объектга берилмайди.

Асосий воситалар ҳаракати тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилади. Асосий воситаларнинг кирими (ички кўчиришлар) қабул қилиш - топшириш акти (накладной) билан расмийлаштирилади (AB -1 тип. шакл) унинг шакли қўйидагича (13, 14-бетларга қаранг).

Бу акт ҳар бир объектта тузилиб, унга мазкур объектнинг техник ҳужжати илова қилинади. Бухгалтерия томонидан инвентар карточка очилгандан сўнг техник ҳужжат фойдаланиши жойи бўйича корхонанинг тегишли бўлими, цехига берилади. Қабул қилинган вақти, тайёрланган санаси, дастлабки қиймати ва эскириш суммаси кўрсатилган ҳолда икки томондан тузилади - объектни қабул қилувчи ва топширувчи томонидан. Бухгалтерияда уни бухгалтерия ёзуви билан расмийлаштиради, яъни дастлабки қийматига ва эскириш суммасига корреспондентланувчи счетларни кўрсатади.

Асосий воситаларни ҳисоби шундай ташкил қилиниши лозимки, ҳар бир тасниф гурухлари бўйича ва алоҳида ҳар бир объект бўйича уларнинг турган жойлари ва сотиб олиш манбаларини аниқлаш иложи бўлсин.

Бундай ҳисоб асосий воситаларнинг ҳар бир инвентар обьекти учун аналитик ҳисоб ва уларнинг ҳаммаси учун 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича синтетик счетлар очиш йўли билан таъминланади. Ягона типдаги инвентар карточка шакли (AB-6) қўйида келтирилади (15, 16-бетларга қаранг).

Кўп микдордаги асосий воситаларга эга бўлган корхоналар уларнинг обьектлар бўйича ҳисобини инвентар дафтарида юритиши мумкин. Дафтарда асосий воситалар инвентар карточкадаги барча реквизитларни кўрсатган ҳолда тасниф гурухлари (турлари) ва жойлашган жойлари бўйича ёзиб борилади.

Инвентар карточкалар ва инвентар дафтар дастлабки ҳужжатлар (актлар, техник паспортлар ва бошқа ҳужжатлар) га асосан тўлдирилади. Инвентар карточкалар махсус AB-7 шаклидаги дафтарда рўйхатга олинади. Қўйида бу дафтарнинг шаклини келтирамиз (17-бетга қаранг).

Қайтадан баҳоланган асосий воситалар обьектлари карточканинг «Реконструкция, модернизация» бўлимида тиклаш қиймати бўйича ёзилади.

AB-1 шакли
Тасдиқлайман
Корхона рахбари

Ф. и. о. лавозими

ИМЗО

Асосий воситаларни қабул килиш-топшириш
(ички күчирли) далолатномаси (накладной)

200 йил «__»

Хужжат номери	Түзиш санаси	Асосий воситаларни бутлигига маstryулиятли шахснинг коди	Операциялар турларининг коди

Топши- рувчи цех, бўлим, участка, линия	Олув- чи счет	Дебет	Кредит	Дастлабки сотиб олиш	Номер инвен- тар	Счетнинг коди ва аналитик хисоб коди краймати	Амор- тизация хисоб объекти вод (амортзацийни ўтказилиш учун)	Амор- тизация нормасига коэффи- циент	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Давоми

Асбоб- ускуналар		200	йил ҳолатига қайтадан баҳодаш	Чиккан ёки сотиб олган	Фойда- ланышга тошли- рилтан сана (ој, йил)	Бюд- жетта тўлашниш белгиси	Асосий воситаларга тўлашниш бошланиш санаси (ој, йил)	Пас- порт но- мери
тири	коди							
12	13			14	15	16	17	19

200 йил « » даги бўйруқ
асосида кўриб чиқилди

объектнинг номи
фойдаланишга қабул қилинган сана — 200 йил
қабул қилиш пайтида объект _____
_____ нинг қарамогида туребди
Сотиб олиш манбай _____
Кўчириш асослари _____
Объектнинг қисқача таърифи _____

AB-6 шакли

Корхона, ташкилот

Бухгалтерия ёзувы (далолатнома, накладной)	Барча объектларниң дастлабки кийматы
сана	номер
14	15

объектнинг тўлиқ номи ва тайинланиши

тайёрган заводнинг номи

модел, тип, марка

Номер	200 йил ҳолатига		Чик-кан	Кимматли металл	Сарфланди (берилди)					
ин-за-вон-тар	пас-порт	кайтадан баҳолаш	курил-ган)	нами тури	массаси бухгалтерия ёзуви сарфланниш (акт, накладной) (күчириш) сабаби					
17	18	19	сотиб олиш жужжатлари бўйича эскириш суммаси	21	22	23	24	25	26	27

Сотиб олиш (молиялаш) манбай

AB-6 шаклининг орка томони

Кўшимча куриш, кўшимча жихозлаш, модернизация (бухгалтерия ёзуви)			Таъмиrlаш (бухгалтерия ёзуви)								
санасан	номерномер	инвентарномер	сумма	санасан	номерномер	инвентарномер	сумма	санасан	номерномер	инвентарномер	сумма
1		2		3		4		5		6	

Объектнинг кисқача якка таърифи

Конструктив	Материаллар, ўлтчами ва бошқа маълумотлар
элементларининг номи ва объектни таърифловчи бошқа белгилари	асосий объект асосий объектга тегишли мухим куришишлар, мосламалар номи
1	

Карточкани тўлдирди Лавозим ИМЗО Фамилияси
200 йил «__» __

AB-7 шакли

Ассоий воситалар жисеби бүйича инвентар карточкалар рүйхати
корхона, ташкилот
200 ____й ____дан ____гача

Номер	Инвентар	Объектнинг номи	Чиқиб кетганилиги тұгрисида белгі
карточка			
1	2	3	4

Қайта баҳолашда белгиланган эскириш суммаси карточканинг тегишли бўлимида кўрсатилади. Ёзувлар рўйхатда асосий воситаларнинг тасниф гуруҳлари бўйича олиб борилади.

Дафтарда рўйхатга олинган карточкалар асосий воситалар картотекасига жойлаштирилади. Картотекада улар тармоқлар тасниф гуруҳлари бўйича, гуруҳлар ичida эса фойдаланиш жойлари ва турлари бўйича гуруҳланади. Ҳаракатсиз асосий воситалар карточкалари алоҳида гуруҳланади.

Асосий воситаларнинг хўжаликдан чиқиши акт билан расмийлаштирилиб, инвентар карточкада акс эттирилади. Бу инвентар карточка фойдаланишда турган асосий воситалар картотекасидан олиниб, чиқиб кетган асосий воситалар картотекасига жойлаштирилади.

Асосий воситалардан фойдаланиш жойларида (корхонанинг цех, бўлимларида) АВ-9 шаклида асосий воситаларнинг инвентар рўйхати юритилади. Бу инвентар рўйхатининг шаклини келтирамиз (19-бетга қаранг).

Бу инвентар рўйхатларида фойдаланишда турган асосий воситалар тўғрисида қисқача маълумотлар келтирилади.

Кабул қилинган, чиқиб кетган ва корхона ичida бир жойдан иккинчи жойга кўчирилган асосий воситаларнинг карточкалари тегишли ёзувлар ёзилгандан сўнг ой охиригача бошқа картотекага ўtkазилмасдан алоҳида сақланади. Чунки улар асосида ҳар ойда асосий воситалар бўйича эскириш (амортизация) ҳисобланади. Бундан ташқари, жорий ой маълумотлари ёзилган карточкалар асосий воситаларнинг тасниф турлари бўйича гуруҳланади, ҳар бир тури бўйича кирим ва чиқим оборотлари жамланиб, асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга оладиган карточкага (АВ-8 шакли) ёзib қўйилади. Бу карточканинг шаклини қўйида келтирамиз (20-бетга қаранг).

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга оладиган карточка жорий йил учун январ ойида очилади. Олдин унда асосий воситаларнинг турлари бўйича 1 январга қолдиги кўрсатилади. Кейин ҳар ойда ой бўйича обороти ёзилгандан сўнг кейинги ойнинг 1-санасига қолган қолдиги аниқланиб ёзib қўйилади.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкасининг маълумотларига асосан асосий воситалар ҳаракатининг оборот ведомости тузилади. Унинг жами Бош дафтар жами билан солиширилади ва мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни (молиявий ҳисоботнинг 3-шакли) тузиш учун асос бўлади.

AB-9 шакли

корхона, ташкилот
Асосий воситаларнинг инвентар рўйхати (жойлашган жойи ва фойдаланиши бўйича)

бўлим, цех, участка, линия

тасниф гурӯҳининг номи

Инвентар карточка ёки инвентар дафтардаги ёзув номер	Инвентар № сана	Объектнинг тўлик номи	Дастлабки (сотиб олиш) кўймати	Чиқиб кетиши (кўчириш) хужжат чиқиб кетиш (кўчириш) сабаби		
				номер	санасанасан	6 7 8
1	2	3	4	5	6	7 8

Ассоций восситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси
Бинолар

тасниф гуррухи номи (тури)

Хисобот санасининг 1- даури	Хисобот қунинг бўлган асосий восситалар	Хисобдан чиқарилди		Амортизация (январ ойи учун тўлиқ, кейин асосий восситаларнинг ҳаракатига биноан ўзгарили)		Таъмир- лаш фонди, килинган харажат- лар сумма	Таъмир- лашга килинган харажат- лар
		жами	шузумладан	эскириши	табиий оғат	тупфайли (+,-)	
1	2	3	4	5	6	7	8
Январ	500000	14000	20000	20000	-	-	10
Феврал	494000	-	-	-	-	(-6)	494
Март							576
ва х. к.		6000					
Жамми	-	20000	20000	20000	-	-	6000
Йил охирига	500000						7008
							12000

Асосий воситаларни корхона ичида бир цех ёки участкадан бошқасига кўчириш корхонанинг тегишли бўлим бошлиги (бош механик, бош технолог ва ш. к.)нинг буйруғи билан амалга оширилади ва АВ-1 шаклидаги акт (накладной) билан расмийлаштирилади. Заҳирарадаги асосий воситаларни фойдаланишга, цехдан цехга, бўлимга кўчиришда накладной икки нусхада ёзилади. Биринчи нусхасига асосан бухгалтерия инвентар карточкага ёзиб объектни янги жойлашган ёки фойдаланилаётган жойи бўйича картотекага солиб қўяди. Накладнойнинг иккинчи нусхасига асосан топширувчи объектни чиқиб кетганинг тўғрисида инвентар рўйхатига белги қўяди.

Асосий воситалар хўжаликдан қўйидаги сабаблар билан чиқиб кетиши мумкин: эскирганлиги туфайли инвентар объектни бузиш ёки демонтаж қилиш йўли билан тўлик ҳисобдан чиқариш, табиий оғат натижасида йўқ бўлиш, қайтадан қуриш, қайтадан жиҳозлаш, модернизация қилиш натижасида инвентар объектнинг бир қисмини тугатиш; асосий воситаларни бошқа корхоналарга бепул бериш; асосий воситаларнинг камомади; бошқа корхонанинг устав капиталига пай бадали тарзида ўтказиб бериш; муддатли изярага бериш; сотиш, алмаштириш (айирбошлаш).

У ёки бу асосий восита объектларидан кейинчалик фойдаланиш имконияти йўқлигини аниқлаш, яъни асосий воситаларни тугатиш зарурлигини аниқлаш учун ҳар бир корхонада доимий ҳаракатдаги комиссия ташкил этилади.

Объектни тугатилиши (синдириш, бузиш, демонтаж қилиш) ни комиссия АВ-4 шаклидаги асосий воситаларни тугатиш акти билан расмийлаштиради. Қўйида бу актнинг шакли келтирилади (22, 23-бетларга қаранг).

Корхона раҳбари томонидан тасдиқланган актта асосан бухгалтерия инвентар карточкага белги қўяди ва инвентар карточка рўйхатида объектни ҳисобдан чиқарилган санаси ва актнинг номерини ёзиб қўяди.

Асосий воситаларни тугатишдан олинган эҳтиёт қисмлар, материаллар, темир-терсаклар ва х. к. ни омборга топшириш учун акт асос бўлиб ҳисобланади. Объектни тугатиш билан боғлиқ бўлган харажатлар ҳам актда кўрсатилади.

Асосий воситаларни бошқа корхоналарга бепул бериш объектнинг дастлабки қиймати ва эскириш суммаси кўрсатилган ҳолда АВ-1 шаклдаги акт билан расмийлаштирилади. Бухгалтерия бу ҳужжатга асосан берилган объектни ҳисобдан чиқарилганлиги тўғрисида инвентар карточкага ёзиб АВ-7 шаклдаги инвентар карточкасига белги қўяди.

АВ-4 шакли

(корхона, ташкелот)
ТАСДИКЛАЙМАН
 Корхона раҳбари

Асосий воситаларни
 тутатиш далолатномаси

имзо фамилияси и. о.
 200 __ йил « __ »

Хуҷҷат номери	Тузилган сана	Операция турининг коди
------------------	------------------	---------------------------

Дебет	Кредит	200 __ ўолатига қайтадан баҳолаш	Номер ин- за- вод	Код	Амор- тизация
Цех, участка, бўйим, линия	ана- литик хисоб счет коди	Сумма ёки сотиб олиш хуҷҷатлари бўйича эскириш суммаси	ин- вентар	аналитик хисоб объектнинг счетлари (амортизацияни ўтказиш учун)	ажрат- малар нормаси
1	2	3	4	5	6
			7	8	10
					11
					12

200 __ ў. « __ » билан тайинланган комиссия асосида
 буйруқ

№ _____
Кўриб чиқди _____
 (объектнинг номи)

Кўриб чиқиши натижасида комиссия аниқлади:

1. Корхонага келиб тушган вакти 199 й. «__»
2. Тальмирланган сони __ сўмга __
3. Паспорти бўйича объектнинг массаси
4. Кумматли металлар мавжудлиги
5. Техник холати ва хисобдан чиқариш сабаби __ код

Давоми

Асбоб-ускуналар		Чиқкан (курилган)	Фойдаланишга топширилган	Мулк солиги тўлашнинг
турн	коди	йил	санаси (оий, йил)	бошланни санаси (оий, йил)
13	14	15	16	17

Комиссиянинг хуносаси

Илова. Илова килинадиган хужжатлар рўйхати

Комиссия райиси

лавозим	имзо	фамилия

Комиссия аъзолари:

5.4. КАПИТАЛ ҚҮЙИЛМАЛАР, АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ КИРИМИ ВА ЧИҚИБ КЕТИШИНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ

Корхона томонидан янги қурилишга, асосий воситаларни сотиб олишга, реконструкцияга, ҳаракатдаги асосий воситаларни көнтгайтириши ва қувватини техник жиҳатдан қайтадан қороллантиришга сарфланган пул маблағлар капитал қўйилмалар ҳисобланади.

Ким учун обьект қурилса, у корхона қурувчи (буортмачи) ҳисобланади, шу ишни бажарувчи эса пудратчи ҳисобланади.

Қурилиш ва монтаж ишлари корхонанинг ўз кучи билан бажарилса, хўжалик усули дейилади, агар бу ишлар чет ташкилотлар томонидан бажарилса - пудрат усули дейилади. Ҳар қандай усулда ҳам бундай ишлар учун лойиха - комплекс техник ҳужжатлар зарур бўлиб, уларга асосан смета қурилиш - монтаж ишларининг дастлабки қиймати тузилади. Бу ҳужжатлар бирга лойиха - смета ҳужжатларини ташкил этади.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш тартиби 21-сонли БХМА «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий - хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счетлар Режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» билан белгиланади.

Бу ҳужжат билан иккита маҳсус счетларни қўллаш тавсия қилинган: 0700-«Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга оловчи счетлар» ва 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга оловчи счетлар».

0700- «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга оловчи счетлар» монтаж талаб қиласидан ва қурилаётган (реконструкция қилинаётган) капитал қўйилма обьектлари учун мавжуд технологик, энергетик ва ишлаб чиқариш асбоб-ускунлари (устахоналар, тажриба қўйилмалари ва лабораториялар учун асбоб-ускуналар қўшилган ҳолда) нинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу счетдан қурувчи (буортмачи) корхоналар фойдаланади. Бу актив, инвентарли счет бўлиб унинг дебет сальдоси монтажга топширилмаган ёки монтажи бошланмаган мавжуд асбоб-ускуналарга қилинган ҳақиқий харажатни кўрсатади. Дебет обороти янги сотиб олинган монтаж талаб қиласидан обьектларга қилинган ҳақиқий харажатни акс эттиради; кредит обороти – монтажи бошланган асбоб-ускуналарни ҳақиқий таннархда ҳисобдан чиқарилишини акс эттиради. Юқоридаги муомалаларни счетларга ёзиш учун асос бўлиб мазкур асбоб-ускунани корхонага қабул қилиш акти, асбоб ускуналарни монтаж қилиш учун жўнатиш накладнойлари ва монтаж бошланганлиги тўғрисидаги маълумотномалар ҳисобланади.

- 0700-счет бўйича қуидаги счетлар очилган:
 0710 «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар – маҳаллий»
 0720 «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар - хорижий»
 0700- счет қуидаги счетлар билан корреспондентланади:
 0700- «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи
счетлар»

Д-т	К-т
Корреспонденланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
Бошланғич сальдо:	
6010 - Келиб тушган асбоб- ускуналар бўйича тўлов талабнома-топшириқни акцептлаш	Куидаги объектларнинг ҳақиқий таннахки:
6010 - Асбоб-ускунлари олиб келиш бўйича тўлов талабнома-топшириқни акцептлаш	а) монтаж учун берилган асбоб- ускуналар - 0800
6520, 6710 - Асбоб-ускунларини юклаш ва тушириш бўйича ҳисобланди	б) сотилган ўрнатила- диган асбоб-ускуналар - 9210
4610 - Корхонанинг устав капиталига таъсисчилар томонидан ўтказиб берилган асбоб-ускуналар қиймати	в) мустақил балансига эга бўлган филиалларга берилган ўрнатиладиган асбоб-ускуналар - 4110
Охирги сальдо:	

0700-счетдаги маблағлар ҳаракатининг аналитик ҳисоби материал қийматликларга ўхшаб омборда ва бухгалтерияда, яъни материаллар омбор ҳисобининг карточкаларида ва 10-ведомостда юритилади.

0700-счет бўйича аналитик ҳисоб асбоб-ускуналарни турлари ва сақлаш жойлари бўйича юритилади.

0800- «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар» қурувчининг асосий воситаларга, номоддий активларга, шунингдек маҳсулдор ва иш хайвонлар асосий подасини ташкил этишга қилинган мавжуд капитал қўйилмалар тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу актив, таннах аниқловчи счет бўлиб, дебет сальдоси тугалланмаган қурилиш ва сотиб олишлар, яъни фойдаланишга топширилмаган объектлар бўйича ҳақиқий сарфланган харажатлар суммасини кўрсатади; дебет обороти - ҳисбот ойида қурилган ва сотиб олинган объектларга қилинган ҳақиқий харажатлар суммасини кўрсатади; кредит обороти - фойдаланишга топширилган объектнинг дастлабки қийматини кўрсатувчи ҳақиқий харажатларни ҳисобдан чиқарилиши ва дастлабки таннахга қўшилмайдиган харажатларни ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади.

- 0800 – «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича қўйидаги счетлар очилиши мумкин:
- 0810 – «Тугалланмаган қурилиш»
- 0820 – «Асосий воситаларни харид қилиш»
- 0830 – «Номоддий активларни харид қилиш»
- 0840 – «Асосий подани ташкил қилиш»
- 0850 – «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар»
- 0860 – «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар»
- 0890 – «Бошқа капитал қўйилмалар».
- 0800 «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар» қўйидаги счетлар билан корреспондентланади

0800 «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар»

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар

Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
Салъдо: Тугалланмаган қурилиш ва сотиб олишга қилинган харажатлар суммаси	
0700 - Монтажи бошланган асбоб-ускуналарнинг ҳақиқий танаҳи	
6010 - Монтаж талаб қилинмайдиган қабул қилинган асбоб-ускуналар бўйича мол юборувчининг тўлов ҳужжатини акцептлаш	Фойдаланишга берилган объектларнинг дастлабки қийматига қўшиладиган - 0100
6010 - Бажарилган қурилиш-монтаж ишлари бўйича тўлов ҳужжатини акцептлаш	харажатлар
6710, 6520 - Қурилиш ва монтаж ишлари бўйича корхонанинг харажатлари	
5110, 5210, 5500, 4200 - Жисмоний шахслардан сотиб олтнган объектларнинг келишилган шартнома қиймати	
1110 - Ёш молларнинг асосий подага ўтказилиши	

Капитал қўйилмаларни турлари ва таркиби бўйича харажатларни анализик ҳисоби учун қўйидагилардан фойдаланади:

- а) 18- ведомост – тугалланмаган ва топширилмаган ишлар харажатларини, ҳисобот даврида ва йил бошидан қилинган харажатларни, шунингдек фойдаланишга берилган объектлар бўйича харажатлар суммасини ҳисобга олиш учун;
- б) 18/1 ведомост - фойдаланишга топширилган объектлар бўйича уларнинг дастлабки қийматини ташкил этадиган харажатларни ҳисобга олиш учун. Бухгалтерия ҳисоби журнал-ордер шаклида юритилса, 10/1, 13, 16 – журнал-ордерлар қўлланилади.

Мавжуд ўз асосий воситалар ҳаракатининг бухгалтерия ҳисоби 0100 - «Асосий воситалар ҳисоби» счети бўйича очилган тегишли инвентар актив счетларида юритилади. Бу счетларнинг дебет қолдиги корхонанинг фойдаланишдаги ёки заҳирадаги ва консервациядаги ўз асосий воситалари суммасини акс эттиради. Дебет обороти - тушуми, кредит обороти - турли сабабларга кўра дастлабки (тариҳий) қийматда ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади. Бухгалтерия ёзувлари учун асос бўлиб АВ-1, АВ-3 шаклидаги далолатномалар ҳисобланади.

**0100 - «Асосий воситалар ҳисоби» бўйича
очилган тегишли счетлар қўйидаги счетлар билан
корреспондентланади**

Д-т	К-т
Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
Сальдо: Ўз асосий воситаларининг ой бошига бўлган дастлабки қиймати	
0800- Капитал қўйилмалар натижасида ҳисбот ойида фойдаланишга берилган объектларнинг дастлабки қиймати	Сабабидан қатъий назар ҳисобдан чиқарилган асосий воситалар объектининг дастлабки қиймати (сотилиши, тугатилиши, бепул берилиши, узоқ муддатли ижарага берилиши, бошқа корхонанинг устав капиталига пай бадаллари, камомад, табиий офат ва б.)
4610 - Таъсисчилар томонидан қўйилма тарзида корхонанинг устав капиталига ўтказилган асосий воситаларнинг келишилган қиймати Объектлар бепул олинганда:	
8530 - а) қолдиқ қийматига	
0200 - б) эскиришга	
0310 - Узоқ муддатли ижарага олиниб (сотиб олингандан сунг) корхона мулкига ўтказилган асосий воситалар объектининг келишилган қиймати	- 9210

Бепул олинган мулк 8530 «Текинга олинган мулк» счетининг кредитида акс эттирилиб даромад (фойда) солиғига тортилади.

Давлат корхоналарида бепул олинган мулкларнинг қолдиқ қиймати 0100 - счетнинг дебети ва 8330 «Пай ва қўйилмалар» счетининг кредитида акс эттирилади ва солиқса тортилмайди.

Асосий воситалар сотиб олишнинг икки манбаи мавжуд: ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағлар. Бундан ташқари, асосий воситаларни бепул олиш бўлиши мумкин. Ўз маблағлар манбаи қўйидагилардан иборат: асосий воситаларни қопланган эскириши (амортизация қиймати); шунингдек корхонанинг соғ фойдаси. Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, фойдаланилган манбалар суммаси бухгалтерия ҳисобида акс эттирилмайди.

Шу муносабат билан корхонанинг тўлаш қобилиятини пасайишига олиб келувчи пул маблағларини иммобилизациясига йўл қўймаслик мақсадида бухгалтер қўрсатилган манбалар турлари, таркиби бўйича мавжудлиги, ташкил этилиши ва фойдаланиши суммаларининг расшифровкасини келтириш зарур. Бу маълумотлар капитал қўйилмаларни молиялаш ва бошқа молиявий қўйилмалар маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот маълумотномасини, шунингдек 4-шакл «Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни» тўлдириш учун зарур.

Қарз манбалари - бу банклардан олинган кредитлар, юридик ва жисмоний шахслардан олинган қарзлар.

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши (сотиш, жисмоний ва маъновий эскирганлиги, табиий оғат туфайли тугатилиши, бепул бериш ва б.) АВ-1 ва АВ-4 шаклидаги актлар билан расмийлаштирилади. Уларда объектнинг дастлабки қиймати ва эскириши қўрсатилади. Инвентар карточка картотекадан олиниб актга илова қилинади ва асосий воситаларнинг турган жойлари бўйича инвентар карточкаси рўйхатига белти қўйилади.

Асосий воситаларни тугатиш ҳисоби 9210 - «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» транзит счетида ҳисобга олинади. Бу счет корхонага тегишли асосий воситаларни сотиш ва бошқа ҳисобдан чиқариш (тугатиш, ҳисобдан чиқариш, бепул бериш ва б.) лар жараёни тўғрисидаги маълумотни умумлаштириш, шунингдек уларни сотишдан олинган молиявий натижаларни аниқлаш учун тайинланган. Бу счетнинг дебетида тугатилган объектларнинг дастлабки қиймати ва уларни тугатиш билан боғлиқ бўлган харажатлар акс эттирилади. Кредитида - эскириш суммаси, мулкни сотишдан олинган тушум, мулкларни ҳисобдан чиқаришдан олинган материал қийматликларнинг фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олиниши. 9210 - счетининг дебет обороти билан кредит обороти орасидаги фарқи молиявий натижа ҳисобланиб, қолдиги кредитида бўлса, фойдани, дебетида қолса-заарни кўрсатади. Аниқланган фойда қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишдан фойда»

Аниқланган зарар суммасига:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» (харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.15.11 моддаси)

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

Асосий воситаларни тугатишдан олинган фойда корхонанинг баланс фойдасига киритилиб белтиланган ставкада солиқча тортилади.

9210 - счет қуйидаги счетлар билан корреспондентланади:

9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» счети

Д-т

К-т

Счетларнинг кредити	Корреспондентланувчи счетлар	Счетларнинг дебети
0100 - Тугатилган асосий воситаларнинг дастлабки қиймати (сотиш, тугатиш, бепул бериш ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар)	Тугатилган асосий воситаларнинг эскириш суммаси	-0200
6710, 6520, 2310 - Объектларни бузиш, демонтаж қилиш ва сотиш бўйича харожатлар	Сотилган асосий воситалар бўйича олишга тегишли сумма	-4010
6410 - Сотилган асосий воситалар бўйича КҶС суммаси	Асосий воситаларни тугатишдан олинган материаллар қиймати	-1000
9310 - Асосий воситаларни тугатишдан олинган фойда	Асосий воситаларни тугатишдан кўрилган зарар Камомад сифатида аниқланган асосий воситалар қолдиқ қийматини ҳисобдан чиқариш	-9430 -4730

1-Мисол. Эскирганлиги учун асосий восита обьекти ҳисобдан чиқарилди:

- а) дастлабки қиймати - 100000 с.
- б) ҳисобдан чиқариш кунига бўлган эскириши - 100000 с.
- в) обьектни бузиш учун иш ҳақи ҳисобланди - 5000 с.
- г) иш ҳақидан ижтимоий сугурта органига ҳисобланди - 2000 с.
- д) обьектни бузишдан материаллар қабул қилинди - 9500 с.
- е) обьектни ҳисобдан чиқаришдан олинган фойда - 2500 с.

9210 - счет

Счетларнинг кредити	Корреспондентланувчи счетлар	Счетларнинг дебети
0100 - 100000	100000	-0200
6710 - 5000	9500	-1000
6520 - 2000		
9310 - 2500		
	109500	109500

2- Мисол. Эскирганлиги учун асосий восита обьекти ҳисобдан чиқарилди:

- а) дастлабки қиймати - 150000 с.
- б) ҳисобдан чиқариш кунига бўлган эскириши - 150000 с.
- в) обьектни бузиш учун иш ҳақи ҳисобланди - 10000 с.
- г) иш ҳақидан ижтимоий сугурта организига ажратма қилинди - 4000 с.
- д) обьектни бузишда чет ташкилот хизматидан фойдаланилди - 6000 с.
- е) обьектни бузишдан материаллар қабул қилинди - 7000 с.
- ж) обьектни ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарар - 13000 с.

9210 - счет

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар		К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети		
0100 -	150000	150000	-0200
6710 -	10000	7000	-1000
6520 -	4000	13000	-9430
6010	6000		
	170000	170000	

3-Мисол. Инвентаризация натижасида асосий воситалар объектининг камомади аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 30000 с.
- б) эскириши - 12000с.
- в) қолдик қиймати - 18000 с.

9210 - счет

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар		К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети		
0100 -	30000	12000	-0200
		18000	-4730
	30000	30000	

4-Мисол. Асосий воситалар обьекти сотилди:

- а) дастлабки қиймати - 80000 с.
- б) эскириши - 20000 с.
- в) келишилган баҳода сотилди - 90000с.
- г) ҚҚС суммаси 20% - 6000 с.

9210 - счет

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар		К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети		
0100 -	80000	20000	- 0200
6410 -	6000	90000	- 4010
9310 -	24000		
	110000	110000	

5-Мисол. Асосий воситалар обьекти бепул берилди:

- а) дастлабки қиймати - 50000 с.
- б) эскириши - 20000 с.

Бу муомалага куйдагича проводка берилади:

- 1)Д-т 9210 К-т 0100 - 50000 с.
- 2)Д-т 0200 К-т 9210 - 20000 с.
- 3)Д-т 9430 К-т 9210 - 30000 с.

Башарти шу обьект давлат корхонаси томонидан бепул берилса, куйидаги бухгалтерия ёзувлари берилади:

- 4)Д-т 9210 К-т 0100 - 50000 с.
- 5)Д-т 0200 К-т 9210 - 20000 с.
- 6)Д-т 8330 К-т 9210 - 30000 с.

6-Мисол. Табиий офат натижасида асосий воситалар объекти йўқ қилинди:

- а) дастлабки қиймати - 70000 с.
- б) эскириши - 40000 с.

Бу муомалага қўйидагича проводка берилади:

- 1)Д-т 9210 К-т 0100 - 70000 с.
- 2)Д-т 0200 К-т 9210 - 40000 с.
- 3)Д-т 9430 К-т 9210 - 30000 с.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисоби дастлабки ҳужжатларга асосан 13-журнал - ордерда юритилади.

5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ЭСКИРИШИ (АМОРТИЗАЦИЯСИ) НИ ҲИСОБИ

Асосий воситалар обьектлари фойдаланиш жараёнида аста - секин эскириб боради. Эскириш - асосий воситалар обьектларининг жисмоний сифатини йўқотиш ёки техник - иқтисодий хусусиятини йўқотишнинг қиймат кўрсаткичидир. Шунинг учун ҳар бир корхона обдон эскирган асосий воситаларни тиклаш ва янгисини сотиб олиш учун маблағлар жамгарма (манбаи) сини таъминлаши зарур. Ишлаб чиқариш харажатларига амортизация деб номланувчи ажратма суммаларини қўшиш йўли билан бундай жамгарма ҳосил қилинади.

Амортизация ажратмалар миқдори асосий воситаларнинг дастлабки қийматидан фоизда белгиланиб, амортизация ажратма нормалари дейилади.

Амортизация суммаси ҳар ойда ҳисобот ойининг 1-санасига бўлган асосий воситалар бўйича сўмда (тийинсиз) ҳисобланади.

Янги қабул қилинган асосий воситалар бўйича амортизация ҳисоблаш қабул қилинган ойдан кейинги ойнинг 1- санасидан бошланади, чиқиб кетган асосий воситалар бўйича - ҳисобдан чиқарилган ойдан кейинги ойнинг 1- санасида тутатилади.

Кўйидаги асосий воситалар обьектлари бўйича амортизация ҳисобланмайди:

- маҳсулдор хайвонлар, қўтос, хўкиз, буғулар бўйича;
- кутубхона фонди бўйича;
- илмий - тадқиқот, тажриба - конструкторлик ва технология ташкилотлари қўшилган ҳолда бюджет ташкилотларининг маблағлари (фонdlари) бўйича;
- белгиланган тартибда консервация қилинган фондлар бўйича.

Кўйида Ўзбекистон Республикаси Солик Кодексидан (23- модда) амортизация ажратмалар нормалари кўчирмсини келтирамиз.

Асосий воситалар гурухлари	Амортизация нормаси
1. Енгил автомобиллар, такси, йўлларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, махсус инструментлар, инвентарлар, асбоблар. Компьютерлар, маълумотларни ишлаб чиқиши бўйича мослама ва асбоб-ускуналар	20 фоиз
2. Юк автомашиналари, автобуслар, махсус автомобиль ва автоуловлар. Барча саноат тармоқлари учун машина ва асбоб-ускуналар; литейний ишлаб чиқариш, кузнечно-пресслаш асбоб-ускуналари, қурилиш асбоб-ускуналари, қишлоқ хўжалик машина ва асбоб-ускуналари. Офис учун мебеллар	15 фоиз
3. Темир йўл, дентиз, дарё ва ҳаво транспорт воситалари. Куч машиналари ва асбоб-ускуналар: технологик асбоб-ускуналар, турбина асбоб-ускуналари, электрдвигателлар ва дизел-генераторлар. Электрзурматиш ва алоқа мосламалари. Трубопроводлар.	8 фоиз
4. Бинолар, иншоотлар ва қурилишлар	5 фоиз
5. Бошқа гурухларга қўшилмаган амортизацияланувчи активлар	10 фоиз

Амортизация турли усулларда ҳисобланади. 5 - БХМА «Асосий воситалар» нинг 23 ва 24- моддаларига биноан қўйидаги усулларни қўллаш мумкин:

- бир текисда (тўғри линияли) амортизация ҳисоблаш;
- бажарган иш ҳажмига мутаносиб - ишлаб чиқариш амортизация ҳисоблаш;
- икки амортизация нормаси қўлланилган ҳолда камайиб борувчи қолдик бўйича амортизация ҳисоблаш;
- йиллар жами усули (кумулятив усули) да амортизация ҳисоблаш.

Юқорида айтилган амортизация ҳисоблаш усулларини мисолларда қўриб чиқамиз.

A. Бир текисда амортизация ҳисоблаш усули

$$\text{Эскириш суммаси} = \frac{\text{Дастлабки қиймати} - \text{тугатиш қиймати}}{\text{Мүлжалланган хизмат муддати}}$$

Станокни олайлик, унинг дастлабки қиймати - 10000, тугатиш қиймати - 1000, хизмат муддати - 5 йил. Ҳар йилги амортизация суммаси 1800 га тенг ($10000-1000$):5.

B. Бажарилган иш ҳажмига мутаносиб амортизация ҳисоблаш

$$\text{Эскириш} = \frac{\text{Дастлабки қолдик} - \text{Тугатиш қиймати}}{\text{Суммаси Кутилаёттан хизмат муддати}} = \frac{10000-1000}{10000 \text{ соат}} = 0,9$$

Хизмат муддати ичидаги бажарилган иш микдори

- 1 - йили $1800 \times 0,9 = 1620$
- 2 - йили $2000 \times 0,9 = 1800$
- 3 - йили $2500 \times 0,9 = 2250$
- 4 - йили $1500 \times 0,9 = 1350$
- 5 - йили $1200 \times 0,9 = 1080$
- 6 - йили $1000 \times 0,9 = 900$

Жами 10000 соат 9000

C. Қамайиб борувчи қолдик бўйича амортизация ҳисоблаш

Бу усулда эскириш ҳисоблашнинг хохлаган қаттиқ ставкаси қўлланилади, лекин кўпинча тўғри линияли усулда қўлланиладиган норманинг иккилангани олинади.

Мисол. Амортизация нормаси 20% бўлган ўша станокнинг иккиланган нормаси 40% бўлади. Бу икки марта кўпайтирилган амортизация нормаси ҳар гал йил охиридаги қолдик қийматидан топилади.

Қамайиб борувчи қолдик бўйича амортизация ҳисоблашга мисол

	Дастлабки қиймати	Ийлик амортизация суммаси	Жамғарилган эскириш	Қолдик қиймат
Сотиб олинган сана	10000	-	-	10000
1-йил охири	10000	$(40\% \times 1000 : 100) = 4000$	4000	6000
2-йил охири	10000	$(40\% \times 6000 : 100) = 2400$	6400	3600
3 йил охири	10000	$(40\% \times 3600 : 100) = 1440$	7840	2160
4-йил охири	10000	$(40\% \times 2160 : 100) = 864$	8704	1296
5-йил охири	10000	$(40\% \times 1296 : 100) = 296$	9000	1000

Д. Кумулятив (йиллар жами) усулида амортизация ҳисоблаш

Амортизация суммаси ҳисоблаш коэффициентининг маҳражи бўлган обьектнинг хизмат муддати йигинди билан аниқланади. Бу коэффициентнинг суратида обьектнинг хизмат муддат охиригача қоладиган йиллар сони кўрсатилади (тескари тартибда).

Мисол. Ўша 5 йил хизмат қиласидиган станок.

I. Хизмат йилларининг йигинди сони (кумулятив сони)
15 (1+2+3+4+5)

$$\text{II. Касрлар тузамиз} - \frac{5}{15}; \frac{4}{15}; \frac{3}{15}; \frac{2}{15}; \frac{1}{15}$$

III. Касрлар сони амортизацияланадиган қийматига кўпайтирилади.

IV. Кумулятив усулида амортизация ҳисобланганда амортизация ҳисоблаш жадвали қуйидаги кўринишда бўлади:

	Даст-лабки қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган эскириш	Қолдик қиймат
Сотиб олинган сана	10000	-	-	10000
1-йил охири	10000	(5:15x9000)=3000	3000	7000
2-йил охири	10000	(4:15x9000)=2400	5400	4600
3-йил охири	10000	(3:15x9000)=1800	7200	2800
4-йил охири	10000	(2:15x9000)=1200	8400	1600
5-йил охири	10000	(1:15x9000)=600	9000	1000

Бухгалтерия ҳисоби қўлда юритилса, (автотранспортдан ташқари) барча асосий воситалар бўйича амортизация ажратмалар суммаси 6- шаклдаги ишлов жадвалида ҳисоблаб топилади.

Январ ойи бўйича амортизация ажратма ҳисобини тузиш учун 1 январ ҳолатига бўлган корхонадаги барча асосий воситаларни жойлашган жойлари ва белгиланган ягона амортизация ажратма нормалари бўйича гуруҳлаш зарур. Бунинг учун инвентар карточкалари асосий воситаларни жойлашган жойлари бўйича, унинг ичида эскириш нормалари бўйича сараланади.

Кейинчалик феврал ойи бўйича амортизация ажратма ҳисоблашга мавжуд инвентар карточкаларга ва 6- шакл ишлов берини жадвалининг «A» бўлимига январ ойидаги асосий воситалар кирими ва чиқими қийматини ёзиб қўяди.

б- шакл. иштөв жадвали
 II. Фойдаланишида турган асосий воситалар бүйнчалы

Ка- тор №	Асосий воситаларниң турлари (амортацияция ажратма гурухлари)	Ойлик амор- тация	Фойдаланиш жойи (цех, бүлім)		1-цех	2-цех	Ердамчи ишлаб чикарыш	Завод бошқар- маси				
			объект-	амор- тиза- ция								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
А. Олдинги ойда кирими ва чикими бүйича												
Кирими:												
1.	Офислар учун мебель	1,25	35000	437	3500	437						
2.	Алоқа курилмалари	0,667	20000	133	20000	133						
	Жами кирим		+55000	+570	+55000	+570						
	Чыкым:	0,558	-3500	-20								

Давоми		Барча обьектлар бўйича (килом, чиқум ва олдинги ой бошига қолдик)										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
24	Ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари ва цех транспорти бўйича											
	Кириими бўйича +, чиқими бўйича - (+ ёки -)		+570	+570								
	Олдинги ойда хисобланди (+)		1890	1240								
	Хисобот ойда акс эттирилиши		2460	1810								
27	Автотранспортдан бошқа барча обьектлар бўйича											
	Кириими минус, чиқими (+ ёки -)		-20	-20								
	Олдинги ойда хисобланди (+)		5608	3000								
	Хисобот ойда акс эттирилиши		5588	3000								
	Фойдаланишдаги асосий воситалар бўйича жами		8048	4810								
					1374							
						264						
							1600					
								1600				

Шундан сўнг январ ойида киримга олинган ва чиқиб кетган асосий воситалар бўйича ойлик, яъни йиллик норманинг 1/12 миқдорида, амортизация ажратма ҳисоблайди. Ҳисобланган амортизация суммаси асосий воситаларнинг турига қараб «Б» бўлимининг 24 ёки 27- қаторига ёзиб қўйилади. Шундан кейин январ ойи ҳисобидан амортизация суммаси 25 ва 28 қаторларга ёзилади.

31- қаторда умумий жами ҳисоблаб ёзилади. Агар олдинги ойда асосий воситаларнинг кирими ва чиқими содир бўлмаса, олдинги ой учун ҳисобланган амортизация қанча бўлса, жорий ой учун ҳам шунча бўлади.

Шундай қилиб, ҳисбот ойи учун ҳисобланадиган амортизация олдинги ой бўйича ҳисобланган амортизация плюс олдинги ойда келиб тушган асосий воситалар амортизацияси, минус олдинги ойда чиқиб кетган асосий воситалар амортизация суммасига teng. Асосий воситалар амартизациясини ҳисоблаш амортизация ажратмалар суммасини тегишли счетларга ёзиш учун асос бўлади.

Д-т 2010, 2310, 2510, 9420 ва бошқа счетлар

К-т 0211 - 0299- счетлар

0211 - 0299- счетлари мулкчилик ҳуқуқи асосида корхонага тегишли ва у томонидан узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситаларнинг эскириши тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу счетлар пассив бўлиб, кредит қолдиги нафақат корхонанинг барча асосий воситаларининг эскириш суммасини, балки амортизация ажратмалари орқали уларнинг қийматини қопланган суммасини ҳам акс эттиради; дебет обороти - сабабидан қатъий назар ҳисобдан чиқарилган объектларнинг эскириш суммасини кўрсатади; кредит обороти эса - ҳисбот ойида ҳисобланган амортизация (эскириш) суммасини кўрсатади.

Амортизация ҳисоблаш йўли билан асосий воситларнинг дастлабки қиймати тўлиқ қоплангандан сўнг амортизация ҳисоблаш тўхтатилиди.

0211 - 0299- счетларнинг ҳисоби дастлабки ҳужжатлар (акт, амартизация ҳисоби, ҳисоблаш - маълумотлари ва б.) га асосан 13- журнал - ордерда юритилади. Бу журнал ордерда 0211 - 0299- счетларнинг аналитик маълумотлари асосий воситаларнинг гуруҳлари бўйича сальдо ва оборотлари кўрсатилган ҳолда юритилади. Асосий воситаларнинг эскириш ҳисоби ҳар бир объектлар бўйича юритилмайди. Лекин зарур бўлган ҳолларда объектлар бўйича эскириш миқдори дастлабки қиймати ва инвентар карточкасида кўрсатилган амортизация нормаси бўйича ҳисоблаш йўли билан топилади.

0211 - 0290- счетлари

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар

Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
	Сальдо: ой бошига ўз объектларининг эскириш суммаси
9210 - Тугатилган, корхона балансидан чиқарилган асосий воситалар объектлари бўйича эскириш суммаси	Ҳисобот ойи бўйича -0800, 2000, ҳисобланган амортизация 2300, 2500, (эскириш) суммаси 9420 Жорий ижарага берилган асосий воситаларнинг эскириш суммаси -9430 Узоқ муддатли ижарадан корхонанинг мулкига ўтказилган (сотиб олингандан сўнг) асосий воситалар бўйича -0299 эскириш суммаси

**0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган
асосий воситаларнинг эскириши» счети**

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар

Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
	Сальдо: Ижаранинг бошидан жорий ойгача ҳисобланган эскириш суммаси
0220, Объектларни ижараби мулкига 0290 - ўтказиб беришда узоқ муддатли ижара даврида ҳисобланган амортизация суммасининг ҳаммасини ҳисобдан чиқарилиши	Кўрсатилган объектлар бўйича -0800, 2000. ҳар ойда 2300, 2500, ҳисобланадиган 2600, 2700 эскириш
0310 - Шунинг ўзи объектлар ижарага берувчига қайтарилганда	

**5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАЪМИРИГА
ҚИЛИНГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ**

Асосий воситаларни иш ҳолатида сақлаш ва барвақт
эскиришини олдини олиш учун улар вақти - вақти билан
таъмирланиши зарур. Ҳажми ва характеристига қараб
таъмирлаш икки ҳил бўлади: обдон (капитал) ва жорий.

Асосий воситаларнинг обдон таъмирланиши шундай таъмирлашки, унда бино ва иншоотлар, машина ва агрегатларнинг конструктив қисмлари, шу жумладан иккинчи даражали қисм ва деталлари алмаштирилади. Таъмирлаш даврида объектдан фойдаланиш тўхтатилади.

Объектларни иш ҳолатида сақлаш мақсадида - уларнинг асосий бўлмаган қисмларини алмаштириш, тўғрилаш ёки таъмирлаш асосий воситаларнинг жорий таъмири дейилади.

Корхоналар асосий воситалар таъмирини хўжалик ва пудрат усулида олиб бориши мумкин.

Хўжалик усулида корхоналар асосий воситалар таъмирини ўзининг устахонасида ва турган жойларида олиб борадилар. Пудрат усулида асосий воситалар таъмири чет ташкилотлар - таъмирлаш корхоналари томонидан бажарилади. Обдон ва жорий таъмирлаш харажатларини қоплаш манбаи бир хил - оборот маблағлари ҳисобидан қопланиб ишлаб чиқарилган маҳсулот, иш, хизматлар таннархига қўшилади ёки давр харажатлари таркибига киритилади. Асосий воситалар объектларини таъмирлаш харажатлари маҳсус ташкил этилган таъмирлаш резерви ҳисобидан ҳам қопланиши мумкин. Резерв суммаси корхона томонидан мустақил белгиланган норматив микдорида ҳар ойда маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига ёки давр харажатларига киритилади. Норматив қатъий белгиланган суммада ёки асосий воситаларнинг дастлабки қийматидан маълум фойизда беш йил муддатига ишлаб чиқилади. Ташкил этилган резервнинг тўғрилиги ва ундан фойдаланиш даражаси вақти - вақти билан (йил охирида албатта) смета ва ҳисоб маълумотлари билан текшириб турилади ва зарур бўлса тузатиш киритилади.

Резерв суммасини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш ҳисоби 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резерви» счетининг «Асосий воситаларнинг таъмири бўйича келгусидаги харажатлар резерви» моддасида юритилади. Бу счет пассив бўлиб, унинг сальдоси кўрсатилган ишлар бўйича, яъни мақсадли тайинланиши бўйича фойдаланилмаган резерв суммасини кўрсатади. Дебет обороти таъмирлаш ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган харажатларни қоплаш учун фойдаланилган резервни кўрсатади; кредит обороти таннархга ёки давр харажатларига қўшиш йўли билан ҳар ойда ташкил этилган резервни кўрсатади.

Таъмирлаш қайси усулда бажарилишидан қатъи назар таъмирланган асосий воситалар объектлари АВ-2 шаклидаги қабул - қилиш топшириш акти билан қабул қилинади. Бу актнинг шакли қуйида келтирилади.

Корхона, ташкилот

Тасдиқлайман
корхона раҳбари

имзо Фамилмяси, И. О

200 _____ йил «...»

Таъмирланган, реконструкция ва модернизация қилинган
объектларни қабул қилиш

ДАЛОЛАТНОМАСИ

Хужжат номери	Тузилган санаси	Асосий воситаларни бутлигига масъулиятли шахснинг коди	Операциялар турининг коди

Цех, бўлим, участк а, линия	Дебет		Кредит		Сум ма	Номер	
	счет	аналити к хисобни нг коди	счет	аналитик хисобнинг коди		инвент ар	завод
1	2	3	4	5	6	7	8
Буюртма бўйича	_____	№ _____	_____	_____	_____	_____	_____
объектнинг номи	_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____

роҳали таъмирлаш (реконструкция, модернизация) да турди
режасиз

дан гача, яъни кун

Нуконлар ведомостда назарда тутилган таъмир ишлари

(реконструкция; модернизация) тўлиқ бажарилди
тўлиқ эмас

курсатинг, айнан нималар бажарилмади

таъмири (реконструкция, модернизация)
тутагандан сўнг синовдан ўtkазилади ва фойдаланишга
топширилди.

AB-2 Шаклининг орқа томони

Реконструкция, модернизация билан боғлиқ бўлган
объектнинг таърифидаги ўзгаришлар

Топширдим

лавозими, имзоси, фамилияси и. о.

Маълумотнома (справка)

1. Ҳақиқий бажарилган ишлар ҳажмининг смета қиймати сўм

таъмири, реконструкцияси, модернизацияси

2. Ҳақиқий қиймати, сўм

таъмири, реконструукцияси, модернизацияси

Бош бухгалтер

8910 «Келгуси харажат ва тўловлар резерви» счетида содир бўладиган муомаларнинг аналитик ҳисоби алоҳида резервлар бўйича 15- ведомостда, синтетик ҳисоби 10/1 журнал ордерида юритилади.

Қўйида асосий воситалар таъмири бўйича келгусидаги харажатлар резерви ҳисобини схемаси келтирилади.

**8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар
резервлари» счети**

Д-т	К-т
Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети
	Сальдо: Ташкил этилган ва фойдаланилмаган резерв суммаси
6010-	Бажарилган асосий воситаларнинг обдон ва жорий таъмири бўйича пудратчиларнинг тўлов ҳужжатларини акцептлаш
0200,0500, 1000, 6710, 6520-	Хўжалик усулида бажарил- ган асосий воситаларнинг жо- рий таъмири бўйича қилин- ган ҳақиқий харажатлар
2000, 2300, 2500-	Хўжалик усулида бажарилиб тутатилган обдон таъмир бўйича қилинган ҳақиқий харажатларни ҳисобдан чиқариш
	Жорий ойда ташкил этилган резерв суммаси
	-2510, 9420

5.7. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ИНВЕНТАРИЗАЦИЯСИ

Инвентаризациянинг асосий мақсади корхонанинг асосий фондларини ҳақиқий борлигини ва сифат ҳолатини аниқлаш, техник ҳужжатларини (паспорти, таърифи, лойиҳаси ва ш. к.) текшириш, бухгалтерия маълумотларини аниқлашдан иборат.

Асосий воситалар инвентаризацияси 5 ва 19-БҲМА бўйича амалга оширилади. 5- БҲМА белгилаши бўйича асосий воситаларнинг ҳақиқий мавжудлигини ва уларнинг бутлигини назорат қилиш мақсадида улар субъектлар томонидан вақти - вақти билан, лекин камида икки йилда бир марта инвентаризация қилинади.

Инвентаризация корхона раҳбарининг буйруги билан тайинланган комиссия томонидан амалга оширилади. Асосий воситалардан тўғри фойдаланиш ва сақланишини текшириш ҳам комиссиянинг вазифасига киради. У корхонага керакли бўлган обьектларни аниқлаб, улар бўйича алоҳида ведомость тузиши керак. Инвентаризация ўтказиш натижаси бўйича инв.-1 шаклида инвентаризация рўйхати тузилади. Бу шаклини қўйида келтирамиз.

Инв. -1 шакли

1 - сонли асосий воситалар инвентаризация рўйхати
Асосий воситалар - бинолар, станоклар ва асобб-ускуналар
Жойлашган жой - 01- цех

Тилхат

Инвентаризациянинг бошланиш вақтига қийматликлар бўйича барча кирим ва чиқим ҳужжатлари бухгалтерияга топширилган, ва менинг (бизнинг) масъулиятимга қабул қилинган барча қийматликлар киримга олинган, чиқиб кетгани - харажатга ўтказилган.

Моддий жавобгар шахс: Хакимов

Цех бошлиғи Бокиев, цех бошлиғи Расулов, цех бошлиғи Губанов.

лавозимоғи фамилияси

102- сонли буйруққа асосан

20 октябр 21 октябр «_____»

200 ____ йил 200 ____ йил 200 ____ йил

01- счетда қўйидаги сана холатига бўлган ҳақиқий қодиги кўчириб ёзилди

200 ____ йил 1 ноябрга

200 ____ йил 1 ноябрга

« ____ » _____

1-инв. шаклининг 2 ва 3-бетлари

Инвен- тар номери	Номи ва кисқача таърифи	Чиқа- рилган йили	200 <u>й.</u> 1-ноябрга ҳисобдагиси			
			ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби маълу- моти бўйича	
1025	Цех биноси Токар станоги T-19 ва х. к. Жами	1980	сон, дона	қиймати, сўм	сон, дона	қиймати, сўм
			3	200000	3	200000
		1984	1	18000	1	18000
			70	500000	70	500000

Инв.- 1 шаклининг 4- бети

200 <u>йил 1-ноябрга</u> <u>ҳисобдагиси</u>				200 <u>йил 1-ноябрга</u> <u>ҳисобдагиси</u>				Ҳисоб- дан чиқа- рилган- лиги тўғри- сида белги	Ҳисоб- дан чиқа- рилган- лиги тўғри- сида белги		
ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби бўйича		ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби бўйича					
сон, дона	қий- мати, сўм	сон, дона	қий- мати, сўм	сон, дона	қий- мати, сўм	сон, дона	қий- мати, сўм				
1	200000	1	200000								
2	1200	2	1200								

Рўйхат бўйича жами: а) тартиб номери

етмиш

сўз билан

б) суммаси, сўм

беш юз минг

сўз билан

Комиссия раиси: завод директорининг ёрдамчиси Цой
Лавозими, Ф. И. О. имзо

Комиссия аъзолари:

бош бухгалтер ёрдамчиси Шашматова Т. В

цехнинг катта инженери Туманская З. Д

Мазкур инвентаризация рўйхатида 1 дан 70 гача номланган қийматликлар менинг олдимда (бизнинг олдимизда) комиссия томонидан натура шаклида текширилди ва рўйхатта олинди, шу муносабат билан иавентаризация комиссиясига даъвоим (даъвоимиз) йўқ. Рўйхатда келтирилган қийматликлар менинг (бизнинг) масъулиятимизда (масъулиятимизда) турибди. Моддий жавобгар шахслар (шахслар) Хакимов.

200 _____ йил 30 октябр

Мазкур рўйхатдаги маълумотлар ва ҳисоблашлар 200 _____ йил 3 ноябрда текширилди.

Материал бўлимининг бухгалтери _____

имзо

Бу шаклнинг 4- бети уч марта тақорорланади, чунки мазкур рўйхатдан уч марта инвентаризация ўтказицда фойдаланиш мумкин.

Инвентаризация бошланди 200_____ йил 28 октябрда
Инвентаризация тутатилди 200_____ йил 30 октябрда.

Мазкур асосий воситаларнинг инвентаризация рўйхати асосий воситаларнинг сақланиши учун масъулиятли лавозимли шахслар ва ҳар бир қийматликларнинг жойлашган жойлари бўйича комиссия томонидан бир нусхада тузилади. Рўйхат комиссия ва моддий жавобгар шахс томонидан имзоланиб, бухгалтерияга берилади. Асосий воситаларни ҳар йили инвентаризация қилишда бухгалтериянинг иш ҳажмини камайтириш мақсадида инвентаризация рўйхати инвентаризация маълумотларини уч санага акс эттириш учун тайинланган.

Бухгалтерия ҳисоби билан инвентаризация натижалари маълумотлари орасидаги фарқ бухгалтерияда инв. -18 шаклидаги тақослаш ведомостини тузиш йўли билан расмийлаштирилади.

Инв. -18 шакли

200_____ йил _____ ҳолатига асосий воситаларни инвентаризация натижаларини тақослаш ведомости.

200_____ йил « ____ » даги буйруқقا асосан _____
завозими, фамилияси

масъулиятли сақлашда турган асосий воситаларнинг ҳақиқий борлиги инвентаризация қилинди.

Инвентаризация бошланди 200_____ йил « ____ »

Тутатилди 200_____ йил « ____ »

Инвентаризация яда аниқланди:

Тартиб номери	Номи ва қисқача таърифи	Чиқарилган (тайёрланган) йили	Инвентаризация натижалари			
			ортиқча		кам	
сони,	қийдона	сони,	қиймати			

Бухгалтер

Тақослаш натижалари билан таништирилди

Моддий жавобгар шахснинг имзоси

Бухгалтерия ҳисобида йўқ бўлган обьектлар рўйхатга ёзилади ва ҳозирги (жорий) қийматда баҳоланади. Бунда эскириши обьектнинг ҳақиқий ҳолатига қараб аниқланади. Етишмаган маълумотлар комиссия томонидан инвентаризация рўйхатига ёзилади. Инвентаризация маълумотлари тақослаш йўли билан ҳисоб (инвентар карточкалар) маълумотлари билан солиштирилади. Ҳисобда акс эттирилмаган асосий воситалар қийматини кўпайтирувчи ёки асосий воситалар дастлабки қийматини камайтирувчи капитал ишлар аниқланса, комиссия акт тузади ва обьектнинг дастлабки қийматини кўпайтирувчи ёки камайтирувчи суммани аниқлайди.

Ортиқча чиққани фойдаланишда бўлган олдин ҳисобга олинмаган, бепул қабул қилингандай асосий воситалар каби киримга олинади.

1- Мисол. Ортиқча чиққан асосий воситалар обьекти аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 10000 с
- б) эскириши - 4000 с
- Д-т 0112 - 0190- счетлари - 10000 с
- К-т 0212 - 0290- счетлари - 4000 с
- К-т 8523 «Бепул олинганд мулк» - 6000 с

Қонунчиликка биноан эскириш суммасининг ўзгариши ёки қўшимча ҳисоблаш ёки ортиқча ҳисобланган бўлса, сторно йўли билан ўзгартирилади. Асосий воситаларнинг камомади тутатилишдек расмийлаштирилади, лекин асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати моддий жавобгар шахснинг зиммасига ёзиб қўйилади.

2- Мисол. Асосий воситалар обьектининг камомади аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 5000 с*
- б) эскириши - 2000 с
- в) қолдиқ қиймати - 3000 с
- г) обьектнинг қолдиқ қиймати моддий жавобгар шахсга ўтказилади - 3000 с.
- а) Д-т 9210 - 5000 с
К-т 0100 - 5000 с
- б) Д-т 0200 - 2000 с
К-т 9210 - 2000 с
- в) Д-т 5910 - 3000 с.
К-т 9210 - 3000 с
- г) Д-т 4730 - 3000 с
К-т 5910 - 3000 с

Агар асосий воситалар обьектининг қолдиқ қиймати билан бозор баҳоси орасида ижобий фарқ бўлса, корхона раҳбари бир неча марта ортифи билан ёки аукцион баҳоси бўйича ундириб олиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

3- Мисол. Асосий воситалар обьектининг камомади аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 6000 с
- б) эскириши - 1500 с
- в) қолдиқ қиймати - 4500 с
- г) моддий жавобгар шахсдан обьектнинг қолдиқ қийматидан икки марта ортиқ ундириб олишга қарор қилинди - 9000 с.
- а) Д-т 9210 - 6000 с
К-т 0100 - 6000 с.
- б) Д-т 0200 - 1500 с
К-т 9210 - 1500 с.
- в) Д-т 5910 - 4500 с
К-т 9210 - 4500 с

* Суммалари шартли

- г) Д-т 4730 – 9000 с.
 К-т 5910 - 4500 с
 К-т 6290 ёки 9310 – 4500 с.

Агар 6290 счети қўлланилса, камомаднинг ундириб олинишига қараб бу счетдан чиқарилиб 9310-«Асосий воситаларни чиқиб кетишидан фойда» счетига ўtkазилади.

5.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Келажакдаги иқтисодий наф	Инвентар карточка
Асосий воситалар	Инвентар рўйхати
Асосий фонdlар	Ўрнатиладиган ускуналар
Асосий воситалар таснифи	Бепул олинган мулк
Дастлабки (баланс) қиймати	Амортизация
Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати	Эскириш
Асосий воситаларнинг тиклаш қиймати	Тўғри линияли амортизация
Тугатиш қиймати	Иш ҳажмига мутаносиб амортизация
Жорий қиймати	Жадаллаштирилган амортизация
Инвентар объект	Обдон ва жорий таъмирлаш

ЎЗИНИ-ЎЗ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 5.1. А. Асосий воситалар қайси счетларда ҳисобга олинади?
 Б. 5-сонли БХМА бўйича қандай активлар асосий воситалар деб олинади?
 В. Асосий воситалар ҳисоби олдига қандай вазифалар кўйилган?
- 5.2. А. Асосий воситалар турлари бўйича қандай таснифланади?
 Б. Ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш асосий воситаларига нималар киради?
 В. Халқ хўжалик тармоқлари бўйича асосий воситалар қандай таснифланади?
- 5.3. А. Асосий воситалар неча хил баҳода баҳоланади ва улар қандай?
 Б. Дастлабки (баланс) қиймати қандай аниқланади?
 В. Қолдиқ қиймати қандай аниқланади?
 Г. Жорий ва қоплаш қиймати нима?

- 5.4. А. Асосий воситалар обьекти таркибига нималар киради?
- Б. Асосий воситаларнинг аналитик ҳисоби қандай регистрларда юритилади?
 - В. Асосий воситалар қандай сабабларга кўра ҳисобдан чиқарилиши мумкин?
- 5.5. А. Капитал қурилиш кенг тушинчами ёки капитал қўйилиами?
- Б. Ўрнатиладиган ускуналар нима ва улар қайси счетларда ҳисобга олинади?
 - В. Капитал қўйилмалар қайси счетда ва қандай ҳисобга олинади?
 - Г. Асосий воситаларни кирими қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- 5.6. А. Асосий воситаларга неча йўл билан амортизация ҳисобланади?
- Б. Асосий воситаларга амортизация ҳисобланганда қандай проводкалар берилади?
 - В. Асосий воситаларнинг тутатилиши қайси счетда ва қандай проводкалар билан ҳисобга олинади?
 - Г. Асосий воситаларни тутатишдан олинган фойда ва зарар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

- 5.1. Инвентаризация натижасида директорнинг котибаси қарамоғидаги компьютернинг камомади аниқланди:
а) компьютернинг баланс виймати	- 700000 сўм
б) эскириши	- 400000 сўм
- Директорнинг қарори бўлиши мумкин:
1. Котибадан қолдик қиймати ундириб олинсин.
 2. Котибадан компьютернинг қолдик қийматидан 20 % ортиқ ундириб олинсин.
 3. Камомадга котиба айбдор эмаслиги учун камомад суммаси заарга ўтказилсин.
- Проводкалари берилсин
- 5.2. Юк машинасини таъмири учун сарфланди:
а) эҳтиёт қисмлар	- 110000 сўм
б) иш ҳақи ҳисобланди	- 100000 сўм
в) ижтимои сугуртага жаратилди	- 37000 сўм
-
жами харажат	- 247000 сўм

Ушбу таъмирлаш харажатлари таъмирлаш тутагач келгусидаги харажатлар ва тўловвлар резерви ҳисобидан қопланди. Проводкалари берилсин.

6 – БОБ

ИНВЕНТАР ВА ХҮЖАЛИК ЖИХОЗЛАРИНИ ҲИСОБИ

6.1. ИНВЕНТАР ВА ХҮЖАЛИК ЖИХОЗЛАРИ ҲИСОБИНИИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Корхоналар ишлаб чиқариш жараёнида шундай буюмлардан фойдаланадиларки, улар бир белгиси бўйича асосий воситаларни эслатса, иккинчи белгиси бўйича материал қийматликларни эслатади. Бундай буюмлар инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) дейилади. ИХЖ ҳисобини ташкил этиш принциплари ва унинг вазифаларини англаш учун авваламбор улардан фойдаланиш хусусиятларини, шунингдек уларнинг таснифини билиб олиш керак. ИХЖ асосий воситалар каби фойдаланиш жараёнида эскиради. Буюмлардан маълум натура шаклида нисбатан узоқ фойдаланилиши уларни ҳисобини ташкил этилишига таъсир қиласди.

4-сонли БХМА «Товар-материал заҳиралари» нинг 5.1. моддасига биноан инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибиға қўйидаги мезонларнинг бирига жавоб берадиган мулк (буюм)лар киритилади:

- хизмат қилиш муддати бир йилдан ортиқ бўлмаган;
- хизмат қилиш муддатидан қатъий назар, қиймати Ўзбекистон Республикасида ўрнатилган энг кам иш ҳақининг эллик баробаригача (сотиб олиш вақтидаги) микдордаги бўлган буюмлар. Корхона раҳбари жорий йил учун буюмларни инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибида ҳисобга олиш учун уларнинг пасайтирилган қиймат чегарасини белгилаш ҳуқуқига эга.

Хизмат қилиши муддати ва қийматидан қатъий назар инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибиға қўйидагилар киритилади:

- маҳсус асбоблар ва мосламалар (айрим буюмларни туркум ва ялпи ишлаб чиқариш учун ёки якка тартибдаги буюмларни тайёрлаш учун мўлжалланган мақсадли асбоблар ва мосламалар);
- маҳсус санитар кийимлар, маҳсус пойабзаллар;
- ётоқ жиҳозлари;
- канцелярия жиҳозлари (калкуляторлар, стол жиҳозлари ва бошқалар);
- ошхона ва овқатланиш хонаси инвентарлари, шунингдек овқатланиш хонаси чойшаблари;
- қурилиш-таъмирлаш ишлари таннархига олиб бориладиган вақтинчалик қурилма ва мосламалар (титулсиз иншоотлар);

ж) фойдаланиш муддати бир йилдан кам бўлган алмасиш асбоб-ускуналари;

з) ов қуроллари (пўкақ, қопқон, тўрлар ва бошқалар).

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) айланма маблағлар таркибига киради. Демак, фойдаланиш нуқтаи назаридан ИХЖ асосий воситаларга ўхшайди, уларни сотиб олиш ва ҳисобга олиш нуқтаи назаридан эса-материалларга ўхшайди. ИХЖнинг асосий воситалар билан материаллар орасидаги ўрталик ҳолати уларнинг ҳисобини ташкил этиш хусусиятини белгилайди.

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари корхонанинг омборида ва айрим жавобгар шахсларнинг масъулиятида фойдаланишда бўлиши мумкин. Шунга қараб омбарда турган ИХЖлар 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетида ҳисобга олинса, фойдаланишга берилган ИХЖлар тегишли тармоқлар харажатларини ҳисобга оладиган счетларнинг дебетига тўлиқ қийматда ёзилиши билан бир вақтда балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетининг киримида ҳисобга олинади.

Таркиби ва корхонадаги функционал роли бўйича ИХЖ қўйидаги тасниф қилинади:

1. Инструментлар ва мосламалар:

- умумий фойдаланишдаги инструментлар ва мосламалар.

Буларга қирқувчи, абразив, тепки, темирчилик, слесар-ийғувчи, ўлчов ва бошқа универсал фойдаланилайдиган инструментлар ва мосламалар киради. Шунинг учун инструмент ва мосламаларга нисбатан «умумий фойдаланишдаги» сўзи шуни билдирадики, улар маълум бир турдаги маҳсулотни ишлов чиқариш билан боғлик эмас;

- маҳсус инструмент ва мосдамалар. Буларга айрим турдаги маҳсулот (бир ёки неча буюмларга) беркитилган детал, узелларга ишлов беришда қўлланилайдиган қирқув ва бошқа инструментлар, шунингдек мослама (совуқ ва иссиқ штампалар, моделлар, прессформалар ва ш. к.)лар киради. Шунинг учун маҳсус инструментлар ва мосламалар ҳар доим фақат маълум маҳсулотга ишлов бериш билан боғлик.

2. Алмашиладиган (алмашувчи) асбоб – ускуналар. Бу машинанинг тегишли эскирган қисмини таъмирсиз алмасиш учун фойдаланилайдиган қисимлари (тўқимачилик фабрикаларида ченоклар, металлургия заводларида валкалар ва прокат станлари).

3. Арzon хўжалик инвентарлари. Бу – хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланилайдиган буюмлар (идора мебеллари, соатлар, ўт ўчиригичлар ва ш. к.).

4. Махсус кийим ва махсус пойафзаллар. Буларга ишлаб чиқаришнинг соғлиқ учун заарли шароитларидан индивидуал ҳимоя қилиши буюмлари ёки усти – бошни тез эскиришидан сақловчи буюмлар (қўлқоплар, қўз ойнаклар, фартиқлар, комбензонлар, пўстинилар ва ш. к.) киради. Бундай буюмлар ишчиларга тасдиқланган норма бўйича маълум бир муддатга берилади ёки фақат иш вақтида берилади. Буларнинг айримлари бепул, бошқалари – пулга берилади.

5. Кўрпа – тўшаклар. Буларга корхона ётоқхоналарида фойдаланиладиган ёстиқлар, тўшаклар, чойшаблар, ёстиқ жилдлари киради.

Демак, ИХЖнинг ҳар бир кўрсатилган гуруҳлари корхонада улардан фойдаланиш ва ҳисобга олишда ўз хусусиятига эга.

ИХЖни сотиб олиш ва уларни омборларда сақлаш материаллар киримини ҳисобга олиш ва сақлашта ўхшаган. Шунинг учун ИХЖни сотиб олиш ва омборларда сақлаш ҳисобини такрорламасдан фақат уларни фойдаланишга бериш пайтидан бошлаб ҳисобини ташкил этишни кўриб чиқамиз.

Фойдаланишга берилган ИХЖ аста - секин эскиради ва кераксиз бўлиб қолиши ёки эскириши натижасида ҳисобдан чиқарилади.

Барча келтирилган муомалаларни ИХЖнинг ҳар бир гуруҳлари бўйича ҳисобда алоҳида акс эттириш зарур. Чунончи фойдаланишга берилган ИХЖ маълум шахсларнинг маъсулиятида турганлиги учун, ҳисоб моддий жавобгар шахслар бўйича ташкил этилиши керак. ИХЖни фойдаланиш жойига қараб уларнинг эскириши ишлаб чиқариш харажатларига ёки давр харажатларига ўтказилади. Шунинг учун бу буюмлар эскиришини харажатларнинг таркибий қисмидек таърифлаш керак.

ИХЖ ҳисобини вазифалари қўйидагилардан иборат:

ИХЖ ҳаракатини тўғри ҳужжатлаштириш ва ҳисобда ўз вақтида акс эттириш;

ИХЖнинг бутлиги устидан назорат қилиш, уларнинг қолдиги тўғрисида аниқ ахборотни олиш, қолдиқларни ҳақиқийси билан тенг келиши ва ҳолати устидан назорат қилиш;

ИХЖдан тўғри фойдаланиш ва фойдаланишга яроқсиз бўлган буюмларни аниқлаш устидан назорат қилиш;

ИХЖ эскиришини тўғри ҳисоблаш ва уни ишлаб чиқариш харажатларига тўғри ўтказиш.

ИХЖнинг турларини кўплити ҳисоб ходимларидан ҳисобнинг бу участкасига катта эътибор беришни талаб қиласи.

Бундай буюмларга бепарволик билан қараш натижасида уларнинг кўпчилиги норматив муддатидан олдин яроқсиз бўлиб қолиши мумкин. Шу муносабат билан муддатидан олдин қонунсиз ҳисобдан чиқариб, ўзлаштириб олишга уринишлар бўлиши мумкин. Корхона харажатларини демак фойдасини, тўғри ҳисоблаш фойдаланишда турган ИХЖнинг эскиришини ҳисоб ходимлари томонидан аниқ ва ўз вақтида ҳисоблаб топишига боғлиқ.

6.2. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲАРАКАТИ ҲИСОБИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

ИХЖнинг кўпчилиги инструментлар ва мосламалардан иборат. Сотиб олинган тайёрланган арzon инструментлар ва мосламалар марказий инструментал омборига (МИО) қабул қилинади. Улар у ердан цехларнинг инструментларни тарқатувчи омборларига (ИТО) берилади ва у ердан ишчиларга берилади.

Арzon ва тез эскирувчи инструментлар ва мосламаларнинг ҳисоби бухгалтерия ва тезкорлик (оператив) ҳисобига ажратилади. Бухгалтерия ҳисобида инструментлар ва мосламаларни фойдаланишга топшириш, эскириш натижасида уларни ҳисобдан чиқариш муомалалари акс эттирилади; тезкорлик (оператив) ҳисобида - инструментлар ва мосламаларни ишчиларга бериш ва уларни қайтариб олиш, уларни чарҳлашга ва таъмирлашга бериш муомалалари акс эттирилади.

Фойдаланишда турган инструментлар ва мосламалар ҳисобини тўғри ташкил қилиш учун яхши ташкил этилган инструментал хўжалиги бўлиши керак. Инструментлар ва мосламаларнинг завод омборидаги ва тарқатувчи омборларидағи ҳисобини ташкил этилиши материалларни омбордаги ҳисобига ўхшаган.

Материалларни омбордаги сортовой ҳисобига, яъни оператив - бухгалтерия усулига ўхшаб инструментлар ва мосламаларнинг номенклатуралар номерлари бўйича ҳисоб цехларнинг омборларида амалга оширилади.

Цехнинг тарқатиш омборида инструментлар ва мосламаларнинг ҳар бир номенклатура номерига материалларнинг омбордаги карточка ҳисоби (М-12 шакли) очилади. Бу карточкаларга олдин инструментлар ва мосламаларнинг қолдиқлари ёзилади, кейин хронологик кетма - кетлиқда уларнинг кирими ва чиқими ёзилади.

200 – й. Март ойн учун фойдаланища турган инструментлар, мосламалар кириими бүйича синтетик хисобининг йигма ведомости

Сана	Гурухлар, келиб тушиш манбалари	015 – сонли гурух						Хаммаси
		МИО дан	башка ИТО лардан	ўзиди ишлаб чиқарилган	ва х.к.	жами	Ва х.к. гурухлар бўйича	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
01.03	-	-	-	-	-	-	-	-
05.03	-	710 215	10	-	-	710 225		
	ва х.к.							

200 – йил март ойн учун фойдаланища турган инструментлар ва мосламалар чиқими бўйича синтетик хисобининг йигма ведомости

Сана	Харражатлар асбоб-ускуналарни асрарш ва улардан аспараш ва улардан фойдаланиши	015 – сонли гурух						Хаммаси
		хизматчилар	хизматчилик	Темир-терсак	ва жами	Ва х.к. гурухлар	бўйича	
1	2	3	4	5	6	7	8	10
01.03	-	30	-	3	1	34	9	10
05.03	-	118	-	-	3	121		
	оий охирига кодлик							

Карточкаларга муюмалалар қўйидаги ҳужжатларга асосан ёзилади: кирими бўйича – лимит карталари ва далолатнома – талабномалар, ёки инструмент заҳирасини доим тўлдириб туриш (олиш) ведомости; чиқими бўйича – ҳисобдан чиқариш далолатномаси.

Бухгалтерия ходимлари тарқатувчи цех омбори омборчисидан ҳужжатларни қабул қилиб ҳар бир ҳужжатни тўғрилиги, тўлиқ тузилганлиги ва расмийлаштирилишини, кодларини тўғрилигини текшириб, етишмаган кодларни ёзib қўяди ва ҳ. к.

Бу маълумотлар ҳар бир тарқатувчи омборнинг кирим ва чиқими бўйича юритиладиган синтетик ҳисоб йиғма ведомостига ёзив қўйилади.

Бошқа молиялаш манбалари ҳисобидан сотиб олиниб фойдаланишга берилган буюмлар бўйича ҳам шундай ведомост тузилади. Фойдаланишдан чиқарилган буюмлар ҳам шунга ўхшаган жамловчи кўрсаткичлар олинади. Завод омборларидан, цехларнинг тарқатиш омборларидан келиб тушадиган буюмларни ҳисобдан чиқариш далолатномалари ва темир – терсаклар бўйича накладнойлар таксировка қилинади, код номерлари қўйилади ва ҳ. к., яъни фойдаланишга берилган буюмлар ҳужжатларига ўхшаб ишлов берилади. Кейин ҳар бир тарқатувчи омбор бўйича харажатлар йиғма ведомости тузилади. Қуйида бу ведомостнинг шакли келтирилади (52-бетта қаралсин).

Кирим ва чиқим йиғма ведомостлари ўзаро боғланган. Кирим йиғма ведомостининг биринчи қатори «Ҳаммаси» (ёки «жами») деган графага ой бошига қолдиги ёзилади. Бу маълумотлар инвентаризация далолатномаси ёки олдинги ойнинг тегишли йиғма ведомостидан олиб ёзилади. Чиқим йиғма ведомости инструмент ва мосламаларнинг шу гуруҳлари бўйича тузилади.

Унинг охирги қаторидаги «Ҳаммаси», айрим ҳолларда «Жами» графасида иккала ведомостлар қолдиқларининиг жамига асосан гуруҳлар бўйича ой охирига қолдиқлари аниқланади. Улар кейин цехнинг тарқатиш омбори бўйича аналитик ҳисоб маълумотлари билан ҳар бир инструмент ва мосламаларнинг гуруҳлари бўйича солиширилади.

Арzon инструментлар ва мосламалардан фарқли ўлароқ арzon хўжалик инвентарлари фойдаланишга берилганда цехларнинг тарқатиш омборларида эмас, балки хизмат хоналарида (столлар, стуллар, сиёҳдон ва бошқа буюмлар) сақланади. Барча арzon хўжалик инвентарлари у ёки бу шахснинг моддий жавобгарлигига туради. Демак, арzon инвентарлар ҳисоби материал жавобгар шахслар бўйича, сақлаш ва фойдаланиш жойлари бўйича ташкил этилади.

Фойдаланишдаги арzon инвентарларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир материал - жавобгар шахс бўйича ёки хўжалик инвентарлари фойдаланилаётган ҳар бир хизмат хоналари бўйича бир йилга очиладиган рўйхатда юритилади. Бу рўйхатнинг шакли қуйида келтирилади (55-бетга қаранг).

Ушбу рўйхат икки нусхада тузилиб, бири бухгалтерияда сақланса, иккинчиси материал-жавобгар шахсга берилади. Материал-жавобгар шахс инвентарни талабномалар бўйича олади. Бу талобномаларга асосан инвентарни киrimга олганлиги тўғрисида рўйхатта ёзиб қўяди.

Яроқсиз ҳолатга келган арzon инвентарлар 8 МБ - сонли шаклдаги акт билан ҳисобдан чиқарилади. Бу актларга асосан инвентарларни балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетдан чиқарилгани рўйхатда акс эттирилади. Арzon инвентарларни бир материал - жавобгар шахсдан иккинчисига ўтказиш накладнойлар билан расмийлаштирилади.

Инвентарларни киrimи ва чиқими синтетик ҳисобини йифма ведомости, арzon инструментлар ва мосламалар ведомостларига ўхшаб, фойдаланиш жойлари бўйича бўлинган ҳолда бутун корхона бўйича тузилади.

Фойдаланишда турган арzon инвентарларнинг аналитик ҳисоби арzon инструментлар ва мосламалар ҳисобидан фарқланади. Бу ерда сортли ҳисоб карточкалари ва қолдиқлар дафтарига эҳтиёж йўқ чунки хўжалик инвентарларини рўйхатга олиш ҳисоби аналитик ҳисоб регистри бўлиб ҳисобланади. Аналитик ва синтетик ҳисоб маълумотларини солишириш учун оборот ведомости тузилади. Унда ҳар бир рўйхатнинг жамига, яъни ҳар бир материал- жавобгар шахсга алоҳида бир қатор ажратилиб, унда хўжалик инвентар ҳаракати ва унинг қолдиғи кўрсатилади. Агар фойдаланишда турган арzon инвентарлар ҳаракати кўп бўлмаса, оборот ведомостини ҳар чоракда тузиш мумкин. Фойдаланишда турган кўрпа - тўшаклар хўжалик инвентарларига ўхшаб ҳисобга олинади. Уларнинг аналитик ҳисоби фойдаланиш жойлари ва материал - жавобгар шахслар бўйича юритилади.

Омборлардаги маҳсус кийимлар ва пойафзаллар ҳисоби омборларда M - 12 шаклдаги омбор ҳисоби карточкаларида номенклатура номерлари бўйича юритилади.

Ишчиларга бепул бериладиган маҳсус кийимлар ва маҳсус пойафзаллар инструментлар ва мосламаларни ишчиларга узоқ муддатда фойдаланиш учун бериладиганга ўхшаб ҳисобга олинади. Уларни ишчиларга бериш одатдаги ёки маҳсус шаклдаги талабномалар билан расмийлаштирилади.

Завод бошқармасининг инвентарлар ва хўжалик жиҳозлари рўйхати.
 Материал - жавобгар шахс - завод коменданти Хикматов Н. К.

Сана	Инвентар номери	Хуж- жат номери	Буюмларниң номи ва тасвири	Ўлчов бирлиги	Сана	Нархи	Сум- маси	Ҳисобдан чиқарилиши тўғрисида белги				
								санча	хуж.	№	сон	сумма
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
01.01.	710-759	43	Бир тумбали столлар	дона	4	240	960	-	-	-	-	
03.01.	976-999	68	Стуллар ва ҳ.к.	дона	6	50	300	-	-	-	-	

Изоҳ: йил давомида мазкур инвентарни ҳисобдан чиқарилиши тўғрисида белги
 кўйиш учун 9 - 12 графалар уч - тўрт марта тақрорланади.

Бу талабномаларда, мазкур ҳужжатга хос бўлган умумий реквизитлардан ташқари, фойдаланиш норматив муддати кўрсатилади. Махсус кийимларнинг ҳисобдан чиқарилиши махсус далолатнома билан расмийлаштирилади. Далолатноманинг шакли инструментлар ва мосламаларни ҳисобдан чиқариш далолатномасига ўхшаган. Ишчилар ишдан бўшаган, бошқа ишга ўтган ва бошқа шунга ўхшаган ҳолларда махсус кийимларни қайтариб топширилиши накладнойлар билан расмийлаштирилади.

Ишчиларга берилган махсус кийимлар ҳар бир махсус кийим ёки махсус пойафзал олган ишчига очиладиган махсус кийимни ҳисобга олиш шахсий карточкасига ёзиб қўйилади. Бу карточкаларда норматив фойдаланиш муддати ва уларни ҳисобдан чиқариш санаси тўғрисида маълумотлар бор.

Махсус кийимларни нақд пулга бериш реализация ҳисобланиб, 9220 - «Бошқа активларнинг чиқиб кестиши» счети орқали расмийлаштирилади.

6.3. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ЭСКИРИШИ ВА САРФЛАНИШИНИ ҲИСОБИ

Инвентар ва хўжалик жиҳозларини ишлаб чиқариш ва хўжалик эҳтиёжлари учун омбордан лимит карталари, талабномалар ёки инструмент заҳирасини тўлдириш ведомостига асосан сарфланиши билан улар материал ва хомашёлар каби ўз шаклини ўзгартириб тайёр маҳсулотнинг таркибига киради деган маънони билдирамайди. Чунончи, стол, стул жиҳозлари, калкуляторлар, кўрпра-ёстиқлар, турли инструмент ва мосламалар бир неча йил давомида хизмат қилиши мумкин. Ишлаб чиқаришга берилган бундай инвентар ва хўжалик жиҳозларини ишлатиш учун омбордан жўнатилганда, одатда, тарқатувчи цех омбори орқали сарфланади ва уларни ҳисобдан чиқариб харажатларга ўтказилиши ҳисобдан чиқариш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Бухгалтерия аппаратининг материал бўлими тарқатувчи цех омборчисидан ҳужжатларни қабул қилиб ҳар бир ҳужжатни тўғрилигини текшириб чиқади ва ҳисобдан чиқарилган инвентар ва хўжалик жиҳозларининг чиқиндиси (темир-терсак, латта-путта)ни омборга топширишни талаб қиласи. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари яроқсиз ҳолатга келганда улардан темир-терсак ва бошқа чиқиндилар олиниши мумкин. Бундай буюмлар чиқиндиси (темир-терсак ва бошқа ҳил чиқиндилар) сотса бўладиган ёки фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб 1090 «Бошқа материаллар» счетига кишимга олинади.

8- шаклдаги ишлов бериш жадвали 200 – йил март ойи учун инвентар ва хўжалик жиҳозлари эскиришини хисоблаш.

А. (Ишлаб чикарилган маҳсулот жамми бўйича эскириши хисобланадиган) маҳсус алмасилидаган асобб – ускуналар, инструментлар, мосламалар бўйича

Цех №	Ишлаб чикарилган маҳсуслотнинг гурӯҳи	Микдори ёки киймати	Фойдаланилаётган буомларнинг эскириши			Хисобдан чикарилган буомларнинг ганлар суммаси	Кайтарилган келиб тушибумларниң ганлар суммаси	Кўпайши Кўпайши (+) камайши (-)	Буомларни модернизация килиш на тижасида хисобдан чиқаришлар йўкотгышлар
			норма	хисобот ой учун	фойдаланишнинг бошидан киймати				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	1090	50	4-10	20500					
3	1102	100	3-20	32000	52500				
	жами								

Б. Бонга арzon буомлар бўйича

Катор	Дебет счет	Асос. Цех №	Буомларнинг хисоб киймати			Отишиши (+,-) фойдаланишига берилтан буомлар бўйича транспорт-тайёрлов ҳаражатлари	Эскириши суммаси, сўм
			вед. 10 ёки 11)	фойдаланишига берилди	шу жумладан фойдаланишидан чиқарилди темир-терсак		
A	B	B	Г	1	2	3	4
2510	5	1	29000	11000	400		5 17600

Киримга олинган темир-терсак қиймати ИХЖлар қайси соҳага ўтказилган бўлса, шу соҳанинг харажатлари камайтирилиши керак.

ИХЖлар бутлигини таъминлаш учун улар белгиланган вақтларда инвентаризация қилиб турилади.

ИХЖлар инвентаризацияси 4-сонли БХМА га биноан бир йилда камида бир марта ўтказилади. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари инвентаризациясини ўтказиш тартиби 19-сонли БХМА нинг тегишли бандларида баён этилган.

Омбордаги ИХЖлар инвентаризацияси материаллар инвентаризациясига ўхшаган.

Фойдаланишдаги ИХЖнинг инвентаризацияси омбордагидан бирмунча фарқланади. Инвентаризация қилиш йўли билан нафақат буюмларнинг мовжудлигини ва сақланишини аниқлайди, балки уларнинг келажакда фойдаланиш учун яроқлилигини ҳам белгилайди. Бунда келажакда фойдаланиб бўлмайдиган эскирган инструментлар, инвентар буюмлари ва маҳсус кийимлар йигиб олиниб ҳисобдан чиқариш учун далолатнома тузилади. Фойдаланишдаги инструментлар инвентаризациясини кейинги фарқи шундан иборатки, инструментлар рўйхати иш жойларида ва ишчиларда бўлади.

Инвентаризация рўйхатларини расмийлаштириш, таққослаш ведомостларини ва инвентаризация натижаларини тартибга солиш материаллар инвентаризациясига ўхшаган, лекин бунда фойдаланишда турган ИХЖ бўйича эскирганлиги ҳисобга олинади. Етишмаган буюмлар қийматини қоплашда эскиришини инобатта олган ҳолда ҳақиқий қийматидан ортиқ бўлган бозор баҳосида ундириб олиниши мумкин.

Шуни ҳам эътиборга олиш керакки, асосан фақат маҳсус инструментлар ва мосламаларнинг сарфи ишлаб чиқаришнинг тўғри харажатларига ўтказилади. Бошқа барча ИХЖларининг сарфлари ишлаб чиқаришнинг эгри харажатларига ёки давр харажатларига ўтказилади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларининг эскириши 8-шаклдаги ишлов бериш (разработка қилиш) жадвали бланкаларида ҳисобланади. Бу жадвалнинг шакли қўйида келтирилади (57-бетга қарант).

6.4. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИНГ СИНТЕТИК ҲИСОБИ

Барча инвентар ва хўжалик жиҳозлари ҳаракатини синтетик ҳисоби 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетида юритилади.

Бу счетга ёзиш учун кирим ва чиқим йифма ведомостлари қўлланилади. Журнал-ордерда ҳисоб юритилганда барча йифма ведомостларнинг маълумотлари 10-«Материал қийматликларнинг ҳаракати» ведомостида йигилади.

ИХЖ 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетида, бошқа материаллар ҳисобига ўхшаб транспорт-тайёрлов ҳаражатлари ажратилган ҳолда ҳақиқий таннархи бўйича юритилади.

ИХЖларни фойдаланишга беришда 10/1 журнал-ордерида акс эттириш йўли билан ҳаражатларни ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счети кредитланади ва ушбу сумма балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетининг киримига ёзиб қўйилади.

Фойдаланишга берилган ИХЖларни бир вақтнинг ўзида балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетида ҳисобга олиб бориш катта назорат аҳамиятига эга, чунки буюмларни турган жойлари тўғрисидаги ахборотни олиш имкониятини беради. Бундан ташқари, 014-балансдан ташқари счети ИХЖнинг ҳали ҳисобдан чиқарилмаган қийматини аниқлаш имкониятини ҳам беради.

Чунончи, ҳисбот даврида 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетининг кредит обороти 200000 сўмни ташкил этган бўлса, шу давр ичida 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» балансдан ташқари счетининг киримидағи қолдиқ 120000 сўм бўлса, демак, далолатномаларга асосан 80000 (200000-120000) сўмлик ИХЖлар ҳисобдан чиқарилиб яна 120000 сўмлик ИХЖлар фойдаланишда турганлигини кўрсатади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларини ҳаракати бухгалтерия ҳисобида куйидаги ёзувлар билан расмийлаштирилади.

Мол юборувчилардан корхона омборига 500000 сўмлик қўл қоп, махсус пойафзаллар ва калкуляторлар қабул қилинди. Шу жумладан ҚҚС суммаси 90000 сўм.

Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 410000 с.

Д-т 4410 «Бюджетга солиқлар ва йигимлар бўйича бўнак тўловлари» - 90000 с.

К-т 6010 «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» - 500000 с.

Мол юборувчиларнинг счетилари ҳисоб-китоб счетидан тўланди 500000 с.

Д-т 6010 «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» - 500000 с.

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 500000 с.

Махсус пойафал ва калкуляторлар талабномаларга асосан фойдаланишга берилди:

а) махсус пойафзаллар цех эҳтижожи учун	- 150000 с.
б) калкуляторлар идора эҳтиёжи учун	- 50000 с.
Д-т 2510 «Умушилаб чиқариш харажатлари»	- 150000 с.
Д-т 9420 «Маъмурӣ харажатлар»	- 50000 с.
К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»	- 200000 с.

Шу билан бирга фойдаланишга берилган махсус пойафзал ва калкуляторларнинг тўлиқ суммаси (200000 с.) 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» номли балансдан ташқари счетнинг киримга ёзиб қўйилади.

Фойдаланишда турган ИҲЖларни бутлигини таъминлаш мақсадида 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счети бўйича аналитик (таҳлилий) ҳисоб цех омборлари ва якка фойдаланувчилар бўйича юритилади.

Цехдаги махсус пойафзаллар яроқсиз ҳолатга келгандиги туфайли белгиланган тартибда расмийлаштирилган далолатномага асосан ҳисобдан чиқарилди:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати	- 150000 с.
б) эскирган махсус пойафзаллар сотса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олинди	- 3000 с.
Д-т 1090 «Бошқа материаллар»	- 3000 с.
К-т 2510 «Умушилаб чиқариш харажатлари»	- 3000 с.

Шу билан бирга фойдаланишдаги яроқсиз махсус пойафзаллар қиймати 150000 с. 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетидан чиқим қилинади.

Хўжалик эҳтиёжлари учун кераксиз бўлган махсус пойафзалларнинг бир қисми сотилади:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати	- 110000 с.
б) сотиш баҳоси	- 150000 с.

Баланс қийматига:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 110000 с.
К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»	- 110000 с.

Сотиш баҳосига:

Д-т 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счетлар»	
ёки 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари»	- 150000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши»	- 150000 с.
--	-------------

Сотилган инвентар ва хўжалик жиҳозлари (махсус пойафзал)га ҳисобланган ҚҚС суммаси 22000 с.

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши»	- 22000 с.
К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз»	- 22000 с.

Махсус пойафзаллар сотиш бўйича молиявий натижга 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» счетининг дебет ва кредит айланма (оборот)ларини таққослаш йўли билан аниқланади. Бу счетнинг дебет қолдиги-зарарни, кредит қолдиги фойдани англатади. Бизнинг мисоламиизда 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» счетининг кредит қолдиги 18000 сўм (150000-132000) фойдани ташкил этади. Бу фойда суммасига қўйидагича проводка берилади:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 18000 с.

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан

фойда» - 18000 с.

Корхона омборига қабул қилинган эскирган махсус пойафзалларни бошқа фирмага сотди:

а) эски махсус пойафзалларнинг баланс қиймати - 3000 с.

б) сотиш баҳоси - 2500 с.

в) ҳисобланган КҚС суммаси - 500 с.

Баланс қийматига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 3000 с.

К-т 1090 «Бошқа материаллар» - 3000 с.

Сотиш баҳосига:

Д-т 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинадиган

счетлар» - 2500 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 2500 с.

Ҳисобланган КҚС суммасига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 500 с.

К-т 6410 «Бюджеттага тўловлар бўйича қарз» - 500 с.

9220 - счетини айланма (оборот)ларини таққослаш йўли билан аниқланган молиявий натижга бизнинг мисолимизда 1000 сум (3500 – 2500) зарарни ташкил этади. Бу зарар суммага қўйидагича проводка берилади:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 1000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 1000 с.

ИХЖлар инвентаризация натижасида ортиқча ёки кам чиқиши мумкин.

Башарти инвентаризация натижасида омбордаги инвентар ва хўжалик жиҳозларидан ортиқча чиққанлиги аниқланса, бундай ИХЖлар қўйидаги проводка билан киримга олинади:

Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

Инвентаризация натижасида камомад содир бўлса, камомад суммаси моддий жавобгар шахслардан баланс қийматида ёки корхона бошлиғи буйругига асосан бозор баҳосида ундириб олинади.

Фараз қиласынан, инвентаризация натижасыда омборда 15000 сүмлик махсус пойафзал етишмаслыги аникланди.

Корхона раҳбарининг буйруғи билан ушбу камомадни бозор баҳосида 20000 сүм миқдорида (5000 сүмга ортиқ) ундириб олишга қарор қилинса, қуидаги проводка берилади:

а) камомаднинг баланс қийматига

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 15000 с.

К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 15000 с.

б) бозор баҳосида ундириб олинадиган суммага

Д-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг

бузулишидан келадиган нобудгарчиликлар» - 20000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 20000 с.

в) бозор баҳосида ундириб олинадиган камомад суммаси тегишли айбдор шахс зиммасига ўтказилганда

Д-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича

ходимларнинг қарзи» - 20000 с.

К-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг

бузулишидан келадиган нобудгарчиликлар» - 20000 с.

Камомаднинг баланс қиймати билан айбдор шахсадан ундириб олинадиган қиймати орасидаги фарқи фойдага ўтказилади. Бизнинг мисолимизда бу фойда 5000 сүмни (20000-15000) ташкил этиб қуидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 5000 с.

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб

кетишдан фойда» - 5000 с.

Ушбу камомадни айбдор шахсадан нақд пул билан ундирилиши ёки унинг меҳнат ҳақидан ушлаб қолиниши қуидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблаглари» ёки

Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан

ҳисоб-китоблар» - 20000 с.

К-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича

ходимларнинг қарзи» - 20000 с.

Амалда ходимларга тарқатиб берилган пойафзал ва бошқа якка ҳимоя буюмлари маълум норматив муддатга берилади. Белгиланган муддат тугамасдан ушбу буюмлар йўқолса ёки бегоналаштирилса, бундай буюмлар ходимлардан баланс қийматида ёки қолдиқ қийматида ундириб олиниши мумкин.

Масалан, ходимларга тарқатиб берилган махсус пойафзаллардан камомад аникланди:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати - 4000 с.

б) ҳисоб-китобларга асосан ушбу махсус

пойафзаллар эскириши - 1500 с.

в) ишчилардан камомадни қолдик қийматида		
ундиришга қарор қилинди	- 2500 с.	
Пойафзалнинг баланс қийматига:		
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 4000 с.	
К-т 2510 «Умум ишлаб чиқариш харажатлари»	- 4000 с.	
Махсус поайфазларнинг эскирган суммасига:		
Д-т 2510 «Умум ишлаб чиқариш харажатлари»	- 1500 с.	
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 1500 с.	
Қолдик қийматида ундириб олинадиган суммага:		
Д-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг		
бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар»	- 2500 с.	
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 2500 с.	
Ундириб олинадиган камомад суммаси тегишли айбдор шахслар зиммасига ўтказилганда:		
Д-т 4730 «Моддий заарни қоплаш бўйича		
ходимларнинг қарзи»	- 2500 с.	
К-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг		
бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар»	- 2500 с.	
Шу билан бирга камомаднинг баланс қиймати 4000 сўм 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари»		
балансдан ташқари счетидан чиқим қилинади.		
Ушбу камомад суммаси ходимларнинг меҳнат ҳақидан		
ушлаб қолинганда қуйидагича проводка берилади:		
Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан		
ҳисоб-китоблар»	- 2500 с.	
К-т 4730 «Моддий заарни қоплаш бўйича		
ходимларнинг қарзи»	- 2500 с.	
Ходимлар ишдан бўшаган, бошқа ишга ўтган ҳолларда		
махсус кийимларни қайтариб топширишлари керак. Бу		
муомала накладнойлар билан расмийлаштирилади. Омборга		
қайтариб топширилган фойдаланишда бўлган махсус		
кийимларнинг эскириш суммаси ҳисоблаб топилиб омборга		
қолдик қийматида қабул қилинади.		
Масалан, ишдан бўшайтган ходимлардан уларга берилган		
махсус пойафзалларнинг баланс қиймати 6000 с.		
б) ҳисоб-китобларга асосан ушбу махсус пойафзалларнинг		
эскириши 2400 с.		
Қайтариб олинган махсус пойафзалларнинг қолдик		
қийматига (6000-2400) – 3600 сўмга қуйидагича проводка		
берилади:		
Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»	- 3600 с.	
К-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари»	- 3600 с.	

Шу билан бирга қайтариб олинган махсус пойафзалларнинг баланс қиймати 6000 сўм 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» балансдан ташқари счетидан чиқим қилинади.

Махсус кийимларни ходимларга нақд пулга ёки иш ҳақидан ушлаб қолиш йўли билан бериш мумкин. Бундай ҳоллар реализация ҳисобланиб 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» счетида акс эттирилади.

Масалан, ишчиларга махсус пойафзаллар меҳнат ҳақларидан ушлаб қолиш йўли билан баланс қийматида сотилди:

- а) сотилган пойафзалларнинг баланс қиймати 8000 с.
- б) махсус пойафзалларнинг сотиш нархи 8000 с.

Махсус пойафзалнинг баланс қийматига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» 8000 с.

К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» 8000 с.

Махсус пойафзалнинг сотиш баҳосига:

Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисобкитоблар» 8000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» 8000 с.

Бу сумма балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счетига кирим қилинмайди.

6.5. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Инвентар Хўжалик жиҳозлари Хизмат қилиш муддати Энг кам иш ҳақи Махсус асбоблар Фойдаланиш муддати Инструментлар Мосламалар	Махсус инструментлар Махсус кийимлар Марказий инструментал омбори Инструмент тарқатувчи омбор Далолатнома Яроқсиз ҳолат Темир-терсак чиқиндилари Инвентаризация рўйхати

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ УЧУН САВОЛЛАР

- 6.1. А. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) қандай хусусиятларга эга?
- Б. ИХЖларнинг хизмат муддати ва қиймати бўйича қандай чеклашлар бор?
- В. Хизмат муддати ва қийматидан қатъий назар қандай буюмлар ИХЖ таркибига киради?
- 6.2. А. ИХЖларнинг кирими қандай ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?
- Б. ИХЖларнинг сарфланиши қандай ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?
- В. Фойдаланишда турган ИХЖлар қайси счетда ҳисобга олинади?
- 6.3. А. Омбордаги ИХЖлар қайси счетда ҳисобга олинади?
- Б. Яроқсиз ҳолатга келган ИХЖларнинг чиқиндилари қайси счетда ҳисобга олинади?
- В. ИХЖлар инвентаризацияси қайси норматив ҳужжатларга асосан ўtkазилади?
- 6.4. А. ИХЖлар сотиб олинса қандай проводка берилади?
- Б. ИХЖлар сарфланса қандай проводка берилади?
- В. ИХЖлар камомади қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- Г. Ижларни сотилиши қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

6.1. Фирма омбордан умумишлиб чиқариш ва бошқа эҳтиёжлар учун қуийдаги инвентар ва хўжалик жиҳозларини жўнатди:

- а) калкуляторлар - 8000 сўм
б) термослар - 125000 сўм
в) ҳимоя кўзойнаклари - 95000 сўм
-

жами 228000 сўм
Проводкалари берилсин

6.2. Маълум давр ўтгандан сўнг цехда термосларни ишлатиш эҳтиёжи йўқлиги учун барча термослар омборга қайтариб топширилди. Комиссиянинг қарорига биноан термослар 30 фоизга эскирган.

Проводкалар берилсин.

7- БОБ

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ) ЛАР ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

7.1. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА СОТИШ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР ТАСНИФИ ВА ТАРКИБИ

Ўзбекистонда ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш 1999 йил 5 февралда ва киритилган ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби, ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом» га (бундан буён Низом деб айтилади) асосланган.

Бу Низом бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботи бўйича амалдаги қонунчиликни инобатга олган ҳолда хўжалик субъектлари бўлган (ўз фаолиятини банкда ҳисоб - китоб счетини очиб олиб борадиган) юридик ва жисмоний шахслар - Ўзбекистон Республикасининг резидентлари томонидан маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига қўшиладиган харажатларни бир хил қилиш мақсадида ишлаб чиқилган.

Бухгалтерия ҳисобининг асосий мақсади харажатларни ҳисоблаш ва бозор иқтиёдиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлигини аниқлаш учун, улар фаолиятининг молиявий натижаларини аниқлаш бўлдиб ҳисобланади. Лекин солиққа тортиладиган фойда билан бухгалтерия ҳисобидаги фойда орасида фарқ бор, чунки давлатимизнинг солиқ қонунчилигига биноан корхона томонидан қилинган барча харажатлар ҳам солиққа тортиладиган базани камайтиrmайди.

Шунинг учун солиққа тортиладиган базани аниқлаш мақсадида Низом иккита иловага эга. Бу иловаларда харажатлар таркибида ҳисобга олинадиган, лекин амалдаги солиқ қонунчилиги бўйича ҳисоблаш йўли билан солиққа тортиладиган базага қўшиладиган моддалар келтирилган.

Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир вазирликлари, идоралари, давлат органлари ва хўжалик бошқарувлари Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Кўмитаси, Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ Кўмитаси билан келишилган ҳолда мазкур Низом асосида харажатлар таркибини ҳисобга олиш хусусиятларини аниқлаб оладилар.

Низом қўйидаги имкониятларни беради:

- корхона фаолиятининг самарадорлигини аниқлаш ва бозорда рақобатдошлигини аниқлаш учун бухгалтерия ҳисоби счетларида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида вужудга келган барча харажатлар тўғрисидаги аниқ ва тўлиқ ахборотни шакллантириш;

- соликқа тортиладиган базани тўғри аниқлаши.

Низомга асосан барча харажатлар қўйидагича гуруҳланади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар;

- ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ давр харажатларига киритиладиган харажатлар;

- 9600 «Молиявий фаолият бўйича харажатлар» счетларининг бевосита дебетида ҳисобга олинадиган корхонанинг молиявий фаолият бўйича харажатлари;

- 9720 «Фавқулотдаги заарлар» счетида ҳисобга олинадиган фавқулотдаги заарлар.

Шу муносабат билан харажат моддалари қўйидагича гуруҳланади:

1. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар:

- 1) бевосита ва билвосита моддий харажатлар;
- 2) бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари;
- 3) бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган устама харажатлар.

2. Давр харажатлари:

- 1) сотиш харажатлари;
- 2) бошқариш харажатлари (маъмурий харажатлар);
- 3) бошқа операцион харажатлар ва заарлар.

3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар:

- 1) фоизлар бўйича харажатлар;
- 2) хорижий валюта билан операция бўйича салбий курс тафовутлари;
- 3) қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта баҳолаш;
- 4) молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар.

4. Фавқулотда заарлар

Маҳсулот ~~ишилар, хизматлар~~ ишлаб чиқариш таннархига бевосита ~~ишилар, хизматлар~~ ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган, ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган харажатлар киритилади.

Ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган харажатлар - булар ишлаб чиқариш ёки маҳсулот (ишилар ва хизматлар) ни қайтадан ишлаш жараёнида фойдаланиладиган табиий ресурслар, хомашёлар, материаллар, ёқилғилар, энергия ~~ишилар~~, асосий

воситалар, меңнат ресурслари, шунингдек ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатларнинг қиймат баҳосидир.

Буларга бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита меңнат харажатлари, бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган устама харажатлар киради.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар) нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмунига кўра қўйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилиди:

- 1) ишлаб чиқариш моддий харажатлари (қайтариладиган чикитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- 2) ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меңнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- 3) ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суурита ажратмалари;
- 4) асосий фонdlар ва ишлаб чиқарип аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- 5) ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш фаолияти билан боғлиқ бўлган барча харажатлар маҳсулот таннархига қўшилади. Бу ўз навбатида, ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоби бўйича қўйидаги вазифаларни ҳал этиш имкониятини беради: ишлаб чиқаришга қилинган ҳақиқий харажатларни ўз вақтида, тўлиқ ва ишончли акс эттириш, ҳар бир маҳсулот ва хизматлар ҳақиқий таннархини калькуляция қилиш, шунингдек моддий, меңнат ва молиявий ресурсларни тежаш ва оқилона фойдаланиш устидан назорат қилиш.

Шу вазифалар муносабати билан ва ички хўжалик ҳисобини ташкил этиш ва назорат қилиш мақсадида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби қўйидаги тартибда амалга оширилади:

- таннархга нисбатан (тўғри ва устама (билвосита);
- маҳсулот, ишлар ва хизматлар турлари бўйича;
- харажатларни вужудга келиш жойлари (ишлаб чиқаришлар, цехлар, участка ва ш. к.) бўйича;
- харажат турлари (элементлари ва моддалари) бўйича.

Дастлабки ҳужжатларга асосан маълум бир маҳсулот, ишлар, хизматларга ўтказиш мумкин бўлган харажатлар (материаллар, ишчиларнинг иш ҳақлари ва б.) тўғри харажатлар ҳисобланади. Устама, ёки эгри (билвосита) харажатлар (ёритиш, иситиш, машина ва ускуналарнинг ишлари ва бошқалар) бир вақтнинг ўзида барча ишлар, хизматлар ва маҳсулотларга тегишлидир. Улар ишлар, хизматлар ва маҳсулотларга ой охирида маълум кўрсаткичларга мутаносиб тақсимлаб ўтказилади.

Иқтисодий элементлари бўйича харажатларга моддий харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қийматини чиқариб ташлаган ҳолда), меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, ижтимоий сұғурта ва пенсия фондига ажратмалар, мажбурий тибиёт сұғуртасига ажратма, асосий фондлар амортизацияси ва бошқа харажатлар киради.

Бу элементларнинг ҳар бири бўйича харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда) тўғрисидаги маълумотлар тегишли счетларда гуруҳланади. Чунончи, материаллар 1000 «Материаллар» счети бўйича очилган тегишли счетлар (1010 - 1090- счетлар) нинг кредитида акс эттирилиб, тегишли счетлар дебетланади. Бу сарфланган материалларни хўжалик жараёнлари ўртасида тақсимлаш имкониятини беради, меҳнат ҳақи харажатлари эса - корреспондентланувчи счетлар бўйича 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счетининг кредитида акс эттирилади.

Ижтимоий ва тибиёт сұғуртаси ва пенсия фондига қилинган ажратмалар суммаси 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» счетининг кредитида кўрсатилади, асосий воситаларнинг эскириши эса - асосий воситаларнинг турларига қараб 0200 - счет бўйича очилган тегишли счетлар (0211 - 0299- счетлар) нинг кредитида акс эттирилади ва корреспондентланувчи счетлар бўйича хўжалик жараёнлари ўртасида тақсимланади; бошқа харажатлар суммаси 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари», 5110 «Ҳисоб - китоб счети», 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар», 4200 «Ходимларга берилган бўнакларни ҳисобга олувчи счетлар» счети бўйича очилган тегишли (4210 - 4290) счетлар ва бошқа счетларнинг кредит оборотлари маълумотлари бўйича аниқланади.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисобининг счетлар тизими барча харажатларни иқтисодий элементлари бўйича ҳисобга олиш ва уларни хўжалик жараёнлари орасида тақсимлашни таъминлайди. Лекин харажатлар содир бўлган жойлари бўйича харажатлар таркиби устидан назорат қилиш ва маҳсулот таннахини ҳисоблаш учун ишлаб чиқариш жараёнида факат нима сарфланганини эмас, балки бу харажатлар қандай мақсадларга (қаерга, нимага) қилинганигини билиш зарур, яъни харажатларни йўналиши бўйича, уларни технология жараёнлари бўйича ҳисобга олиш зарур. Харажатларни бундай ҳисобга олиш таннахини таркибий қисмлари бўйича ва маҳсулотнинг айrim турлари бўйича таҳлил қилиш имкониятини беради. Шу мақсадда ишлаб чиқаришга қилинган харажатлар асосий, ёрдамчи ва ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчиларга бўлинади. Ишлаб

чиқаришга хизмат кўрсатувчи харажатлар таркибида алоҳида ягона моддалар бўйича машина ва асбоб - ускуналарни ва улардан фойдаланиш харажатлари, цехларни бошқариш харажатлари (умум ишлаб чиқариш харажатлари) ва бошқалар ҳисобга олинади.

Бундан ташқари, режалаштиришда, маҳсулот таннархини ҳисобга олиш ва калькуляция қилишда маҳсулот, ишлар, хизматлар ишлаб чиқариш ва уларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар қуидаги харажат моддалари бўйича гуруҳланади:

- материаллар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда), сотиб олинган буюмлар, ярим тайёр маҳсулотлар, чет корхоналарнинг ишлаб чиқариш характеристига эга бўлган хизматлари;

- бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш (ишлар, хизматлар бажариш) билан банд бўлган ходимларнинг меҳнат ҳақи харажатлари;

- ижтимоий суғуртга ва пенсия фондига, тиббий суғуртага, бандлик фондига ажратмалар;

- машина ва асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари;

- умум ишлаб чиқариш харажатлари.

Изоҳ. Саноатнинг айрим тармоқлари моддалар номенклатурасига режалаштириш, ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш бўйича тармоқлар йўриқномасида назарда тутилган ўзгаришларни киритишлари мумкин.

Калькуляция моддалари бўйича харажатлар ўз таркиби бўйича харажат элементларига қараганда кенгроқ, чунки харажат моддаларида ишлаб чиқаришнинг характеристи ва структураси ҳисобга олинади. Бунда таҳлил учун етарли база ташкил қилинган.

Мазкур корхонада барча белгиланган таннарх моддалари бўйича қилинган харажатлар ишлаб чиқариш таннархини ташкил этади.

Бу харажат моддалари бўйича маҳсулот таннархи калькуляция қилинади, шунинг учун ҳам бу моддалар калькуляция моддалари дейилади.

Юқорида айтганимиздек, ишлаб чиқариш харажатлари улар содир бўлган жойлари бўйича гуруҳланади, яъни улар қайси ишлаб чиқаришга (асосий, ёрдамчи) тегишли эканлиги, қайси цех ёки қайси участкада содир бўлганлик белтиси бўйича гуруҳланади.

Харажатларни алоҳида технологик жараёнлари бўйича назорат ва таҳлил қилиш ва туталланмаган ишлаб чиқаришни ҳисоблаб чиқиши учун у ёки бу буюмларнинг таннархига

ўтказиладиган харажатлар суммасидан алоҳида жараён ва операцияларга ўтказиладиган харажатлар ажратилади.

Чунончи, техник - иқтисодий омилларга ва асосан ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқлик жиҳатидан харажатларни шартли - ўзгарувчан ва шартли - доимийга бўлиш мумкин.

Шартли ўзгарувчан харажатлар маҳсулот бирлигига нормаллаштирилади. Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажмига қараб уларнинг миқдори кўпайиши ёки камайиши мумкин (масалан, асосий материаллар харажатлари, ишлаб чиқариш ишчиларининг ишбай иш ҳақлари ва ҳ.к.).

Шартли - доимий харажатларга мутлоқ миқдори цех ёки корхона бўйича лимитлаштириладиган, ишлаб чиқариш дастурини бажарилиш ҳажмига боғлиқ бўлмаган (масалан, биноларни иситиш ва ёритиш харажатлари, бошқарув ходимларининг меҳнат ҳақлари) харажатлар киради.

Календар даврлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари жорий (ҳар кунлик), бирйўла (бир марталик), ёки бир ойда кўпи билан бир марта содир бўладиган харажатларга бўлинади. Ишлаб чиқаришда содир бўладиган харажатларни жорий (мазкур ойга тегишли) ва бирйўла (бир қанча кейинги ойларга тегишли) га ажратиб олиш ҳар ойда маҳсулот таннархини тўғри ҳисоблашда катта аҳамиятга эга.

7.2 ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ УЧУН БЕЛГИЛАНГАН СЧЕТЛАР ТИЗИМИ

Ишлаб чиқариш жараёнининг мураккаблиги, корхонанинг хўжалик фаолиятида унинг аҳамияти, харажатларнинг ҳар хиллиги бутун бир груҳ ишлаб чиқариш харажатлари счетларидан фойдаланишини талаб қиласди: 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умушишлаб чиқариш», 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар», 3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи», 3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи», 3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар», 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари».

Ишлаб чиқариш харажатларини элементлари ва калькуляция моддалари бўйича ҳисоб юритишни таъминлаш учун асосий ишлаб чиқаришнинг барча харажатлари 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетида тайёрланаётган маҳсулот турлари бўйича гуруҳланади. Бу тайинланиши бўйича калькуляцион счет, иқтисодий мазмун бўйича хўжалик жараёниларини таърифлайди, балансга нисбатан - активдир.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар маҳсулоти ёки хизматлари таннархини аниқлаш учун тегишли харажатлар 2310 счетида гуруҳланади. Бу счет тайинланиши, иқтисодий мазмуни ва балансга нисбат жиҳатидан 2010 счетига ўшаган.

Тұлаш вақтидан қатъий назар - олдиндан тұланадими (ижара ҳақи, абонент ҳақи ва б.) ёки кейинчалик тұланадими (ортиқча қилинган ҳисобдор суммаларнинг тұланиши ва б.), корхона харажатлари қилинган пайтда маҳсулот таннархига үтказилиши керак. Қайси калькуляция даврига үтказиш имконияти бўлмаган харажатлар, шунингдек мавсумий тармоқларнинг айrim харажатлари маҳсулот, ишлар, хизматлар таннархига смета харажатларига биноан үтказилади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетидан харажатларни ҳисобга олишда қуйидаги корхона ва ташкилотлар фойдаланади:

- маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича саноат ва қишлоқ хўжалик корхоналари;
- қурилиш - монтаж, геология - қидирув ва лойиҳа - қидирув ишларини бажариш бўйича пудрат, геология ва лойиҳа қидирув ташкилотлари;
- хизматлар кўрсатиш бўйича транспорт ва алоқа корхоналари;
- илмий тадқиқот ва конструкторлик ишларини бажариш бўйича илмий тадқиқот корхоналари;
- ўз маҳсулотларини чиқариш бўйича умумий овқатланиш корхоналари;
- автомобил йўлларини асраш ва таъмирлаш бўйича йўл хўжаликлари.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетининг дебетида маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан бевосита боғлиқ бўлган тўғри харажатлар, шунингдек ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари, бракдан кўрилган йўқотишлар ва асосий ишлаб чиқаришни бошқариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган эгри харажатлар акс эттирилади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети дебетланганда қуйидаги счетлар кредитланиши мумкин:

0211 - 0299 - счетлар - маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита қатнашган асосий воситаларнинг эскириш суммасига;

0510 - 0590 - счетлари - номоддий активларнинг амортизация суммасига;

1010 - 1090 - счетлари - сарфланган материал қийматликлари суммасига;

1610 - счети - материаллар қийматидаги оғишишлар ҳисобдан чиқарилганда (сторно ёки қўшимча ёзув);

2110 - счети - ўзида ишлаб чиқариладиган ярим тайёр маҳсулотлар сарфланса;

2310 - счети - ёрдамчи цехлар харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

2510 - счети - умум ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

2610 - счети – яроқсиз маҳсулотдан кўрилган заарлар ҳисобдан чиқарилганда;

3110 - 3190 - счетлари – келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

6710 - счети – ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520 - счети - ижтимоий суурита ва таъминотга ҳисобланган суммага;

9220 - счети - материал қийматликларнинг камомади (жумладан табиий камайиш) асосий ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилса.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетининг кредитида ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот бажарилган иш ва хизматларнинг ҳақиқий (ҳисобот даври ичida - режа) таннархи суммаси акс эттирилади. Бу вактда 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети кредитланиб қўйидаги счетлар дебетланади:

2810 «Тайёр маҳсулотлар» - омборга топширилган тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий (режа) таннархи суммасига;

9110 «Сотилган тайёр маҳсулотлар таннархи», 9130 «Бажарилган ишлар ва хизматлар таннархи» счетлари - сотилган маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархи суммасига;

1010 - 1050 - счетлари - ишлаб чиқаришдан қайтариб омборга топширилган материаллар қийматига;

1110 «Ўстиришдаги ҳайвонлар» счети - ҳайвонлардан олинган наслни киримга олиниши, ўстиришдаги ва бўрдоқига боқилаётган ҳайвонларни ўстириш харажатларини ҳисобдан чиқарилиши;

2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» счети ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотларни омборга қабул қилиниши;

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счети - тузатиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотни ҳисобдан чиқарилиши;

9430 «Бошқа операцион харажатлар» счети - бекор қилинган буюртмалар харажатларини ҳисобдан чиқарилиши.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетида ой охирига қолган қолдиқ тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархини кўрсатади.

«Умум ишлаб чиқариш харажатлари» ҳисоби. Ишлаб чиқаришни бошқариш ва унга хизмат кўрсатиш харажатлари алоҳида ҳисобга олиниади. Улар маҳсулот таннархига алоҳида калькуляция моддаси бўлиб қўшилади. Умумишилаб чиқариш харажатлари номенклатураси бўйича харажатлар сметаси тузилади. Бухгалтерия ҳисоби ёрдамида бу сметаларнинг бажарилиши назорат қилиниади. Бундай харажатларни ҳисобга олиш учун 2510 «Умумишилаб чиқариш харажатлари» йиғувчи - тарқатувчи счетидан фойдаланилади. Бу счет актив бўлиб, иқтисодий мазмуни бўйича хўжалик жараёнлари ҳолатини

таърифлайди. Бу счетда, хусусан, қуйидаги харажатлар акс эттирилиши мумкин: машина ва асбоб - ускуналарни асраш; ишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситаларни тўла тиклашига ажратилган амортизация; таъмирлаш харажатлари; ишлаб чиқариш мулкларини сугурта харажатлари; ишлаб чиқариш хоналарини иситиш, ёритиш ва асраш харажатлари; ишлаб чиқариш хоналари, машина ва асбоб - ускуналари ва ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган бошқа ижарага олинган воситалар учун тўланган ижара ҳақи; ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатишида банд бўлган ходимларнинг меҳнат ҳақи; тайинланиши шунга ўхшаган бошқа харажатлар.

Корхоналарда умумишлиб чиқариш харажатларининг ҳисоби харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан харажат элементлари бўйича счетлар очиб юритилиши мумкин.

2510 «Умумишлиб чиқариш харажатлари» счети дебетланганда қуйидаги счетлар кредитланади:

0220 – 0299 - счетлар - асосий воситалар бўйича эскириш ҳисобланганда;

1010 – 1050,1080, 1090 - счетлари – материаллар, инвентар ва хўжалик жиҳозларининг сарфланиши;

2310 - счети ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизматларини ҳисобдан чиқарилиши;

6010- счети - мол юборувчиларнинг кўрсатган хизматлари (энергия, сув, газ, алоқа ва ш. к.) учун счетларини акцептланиши;

6710- счети - ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520- счети - ижтимоий сугуртага ҳисобланган суммага;

2510 «Умумишлиб чиқариш харажатлари» счетининг дебетида йигилган харажатлар суммасини ҳисобот даври охирида алоҳида ҳисоб счетлари орасида тақсимлаш тегишли норматив ҳужжатлари билан тартибга солинади. Бу вақтда 2510 «Умумишлиб чиқариш харажатлари» счети кредитланиб, қуйидаги счетлар дебетланади:

2010, 2110- счетлари - асосий ишлаб чиқаришда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва ярим тайёр маҳсулотларга умумишлиб чиқариш харажатларининг бир қисми ўтказилганда;

2310- счет - ишлар ва хизматлар таннархига умумишлиб чиқариш харажатларининг бир қисми ўтказилганда;

2610- счети - умумишлиб чиқариш харажатларининг бир қисми яроқсиз маҳсулотини тузатишига ўтказилганда;

3110-3190-счетлари-умумишлиб чиқариш харажатларининг бир қисми келгуси давр харажатларига ўтказилганда.

2510 «Умумишилаб чиқариш харажатлари» счетининг аналитик ҳисоби корхонанинг ҳар бир бўлинмалари ва харажат моддалари бўйича юритилади.

Ишлаб чиқариш харажатлари счетларининг тизими харажатлар ҳисобини қуидаги кетма - кетликда гурухлашни тақозо этади:

а) ой давомида харажат элементлари (материал, иш ҳақи, амортизация ва х. к.) ишлаб чиқариш счетларини дебетида акс эттирилади;

б) мазкур ой харажатига келгуси давр харажатлари ўтказилади ва келгуси давр харажат ва тўловлари ташкил этилади;

в) ёрдамчи ишлаб чиқаришлар ишлари ўртасида машина ва асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш ва умум ишлаб чиқариш харажатлари тақсимланади;

г) асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, асосий цехларнинг умум ишлаб чиқариш харажатлари жамланиб тақсимланади;

д) бракдан кўрилган заарлар аниқланиб маҳсулот таннархига ўтказилади;

е) асосий ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулот ва тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархи аниқланади.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усулларини кўриб чиқишдан олдин бу харажатларнинг аналитик ҳисоби қандай ташкил этилиши ва юритилишини аниқлаб олиш зарур.

7.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ АНАЛИТИК ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби бўйича регистрлар. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишни ташкил этиш услугбий асоси Молия вазирлиги ва Давлат статистика Кўмитаси томонидан ишлаб чиқлади ва тасдиқланади.

Аналитик ҳисобни тўғри ташкил этиш ва ўз вақтида юритиш муҳим аҳамиятга эга. Аналитик ҳисоб маълумотлари – корхона хўжалик фаолиятини таҳлил ва назорат қилиш, режалаштириш, бошқариш ва раҳбарлик қилиш учун зарур бўлган ахборотлар базаси бўлиб ҳисобланади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» ва 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетлари бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир буюртма, ишлар тури, маҳсулот тури, калькуляция моддалари ва ишлар бажарилган жой (цех) ни кўрсатиб алоҳида юритилади. Бунинг учун аналитик ҳисоб карточкаси (ведомости) ишлаб чиқилган.

Ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкаси

Корхона		Йил, ой		Обдон яроқ-сиз буюм-лар номи	Товар чиқариш бўйича калькуляция бирлиги	Ой охирига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш микдори
Калькуляция моддалари	оий бошига тугалланмаган ишлаб чиқариш	ҳисобот ойи харажатлари (дебет)	тугалланмаган ишлаб чиқариш камомади			
Материаллар						
1 – цех	70000	430000			450000	50000
2 – цех	30000	270000		2000	278000	20000
Жами	100000	700000		2000	728000	70000

Харажатлар ҳисоби норматив усулда олиб борилганда келтирилган кўрсаткичлар, нормалар, нормадан оғишишлар, нормаларнинг ўзгаришлари бўйича расшифровка қилинади.

2510 «Умушишлаб чиқариш харажатлари» счети бўйича аналитик ҳисоб 12- ведомостда юритилади. Бу ведомост ҳар бир цехга ҳар ойда 2010, 2310, 2610- счетларнинг дебет синтетик кўрсаткичлари бўйича ва 2510- счетнинг кредитидан корреспондентланувчи счетлар бўйича очилади. Аналитик ҳисобнинг маълумотлари Типовой услугбий тавсиялар томонидан назарда тутилган типовой харажат моддаларидир. Чунончи, 2510- счетига қуйидаги моддалар киритилган: ускуналар ва транспорт воситаларининг амортизацияси, ускуналардан фойдаланиш, ускуна ва транспорт воситаларининг жорий таъмири, юкларни завод ичida бир жойдан иккинчи жойга кўчириш, бошқа харажатлар. Қуйида 12-ведомостнинг шаклини келтирамиз

12 – ведомост

Ишлов бериш жадвали ва ведомостлар номи	Харажатлар таркиби (счетларнинг кредити)	Счетларнинг дебети	Регистрлар	
			аналитик ҳисоб	синтетик ҳисоб
1	2	3	4	5
1. Ишлов бериш жадвали	1010	2010	Буюртмалар бўйича карточкалар (ведомостлар)	10- журналорлер (12 – ведомост маълумоти бўйича)
Ҳисоб баҳоси бўйича материал харажатларини тақсимлаш		2310	Шунинг ўзи ишлар, хизматлар турлари бўйича	Шуни ўзи

1	2	3	4	5
		2510	12-ведомость цехлар ва харажат моддалари бўйича	Шуни ўзи
		2610	Шуни ўзи ва бракнинг калькуляция ведомости	Шуни ўзи
		3110	Шуни ўзи	Шуни ўзи
2. Сарфланган материаллар-нинг ҳисоб қийматига тегишли транспорт - тайёрлов харажатларини тақсимлаш ведомости	1010	2010	Буюртмалар бўйича карточкалар (ведомостлар)	10 – журнал-ордер
3. Қайтарилган чиқиндиларни тақсимлаш ведомости	2010	10	Шуни ўзи	10/1 – журнал-ордери
4. 1 - ишлов бериш жад-вали иш ҳақи, мукофот, таътил резервини ташкил этиш, ижтимоий сугурта ажратмаларини тақсимлаш	6710,6520, 8910	2010 2310	Шуни ўзи ишлар, хизматлар турлари бўйича	10 – журнал-ордер (12- ведомост маълумотлари бўйича)
5. 6 - ишлов бериш жад-вали – асосий воситалар амортизация-сининг ҳисоб-китоби	0202-0290	2510	Цехлар ва харажат моддалари бўйича 12- ведомост	Шуни ўзи
		2610		Шуни ўзи
		3110		Шуни ўзи
		8910		Шуни ўзи
5. 6 - ишлов бериш жад-вали – асосий воситалар амортизация-сининг ҳисоб-китоби	0202-0290	2510	Шуни ўзи	Шуни ўзи

1	2	3	4	5
6. 9 – ишлов бериш жадвали – ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизматларини тақсимлаш ведомости	2310	2010 2510	Цехлар ва харажат моддлари бўйича 12 – ведомост	10 – журнал-ордер (12-ведомост маълумотлари бўйича)
		9110 9130	11- журнал – ордернинг аналитик хисоб маълумотлари, буюртмалар бўйича карточкалар	Шуни ўзи
7. Келгуси давр харажат-ларини тақсимлаш тўгрисида маълумотнома – ҳисоб-китоби	3110	2010	буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар (ведомостлар) цехлар бўйича 12 – ведомост	10- журнал-ордер (12 ведомост маълумотлари бўйича)
		2510	Цехлар ва харажат моддлари бўйича 12- ведомост	Шуни ўзи
8. 13 – ишлов бериш жадвали – расширивка ва рақалар	5010,6010, 4420-4490 4810-4890 ва бошқалар	2310	Буюртмалар ва иш турлари бўйича карточкалар, ведомостлар, цехлар бўйича 12-ведом	Шуни ўзи
	2510	2510	Цехлар ва харажат моддлари бўйича 12 - ведомост	Шуни ўзи
9. Машина ва ускуналарни асраш ва фойдаланиш бўйича харажатларни тақсимлаш ведомости	2510	2010 2310	Буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар, ведомостлар, цехлар бўйича 12- ведомост	10- журнал-ордер (12- ведомост маълумоти бўйича)
		2610	Бракнинг калькуляция ведомостлари ва цехлар бўйича 12- ведомост	Шунинг ўзи

1	2	3	4	5
10. Умумишлиб чиқариш харажатларини тақсимлаш ведомости	2510	2010 2310 2610	Шунинг ўзи	Шунинг ўзи
11. 14 - ведомост ёки бракнинг норматив таннархини калькуляция ведомости	2610	2010	Буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар (ведомостлар) цехлар бўйича 12-ведомость	Шунинг ўзи
		1010	10-ведомост, материаллар ҳисобининг омбор карточкаси	Шунинг ўзи
		6710	ҳисоблаш ведомости	Шунинг ўзи

Юқорида келтирилган моддалар бўйича харажатлар режалаштирилади, демак бухгалтерия ҳисоби ҳам ташкил этилади. 12- ведомост шахмат шаклида бўлиб тегишли графаларига счетлар бўйича хўжалик муомалаларининг суммаси ёзилади.

1- модда 2510- счетнинг дебети фақат 02- счетнинг кредити билан корреспондентланади; 2 - модда – 1000, 6520, 6710, 8910, 2310 ва бошқа счетларнинг кредити билан. Ведомостнинг бундай тузилиши харажатлар таркибини таҳлил қилиш, бухгалтерия ҳисобини тўғри юритилишини назорат қилиш имкониятини беради. Кўйидаги кўрсаткичларнинг мавжудлиги 12- ведомостнинг афзаллигини кўрсатади: 2510 – счети бўйича «Ой бўйича жами», «Смета бўйича ойлик», «Йил бошидан ҳақиқийси», «Смета бўйича чорак (йиллик)». Бу кўрсаткичларни таққослаш маҳсулот таннархини пасайтириш учун резервларни қидириб топиш, ортиқча харажатларга йўл қўймаслик имкониятини яратади. «Йил бошидан ҳақиқийси» кўрсаткичининг маълумоти ишлаб чиқаришни бошқариш ва унга хизмат кўрсатишни таҳлил қилиш учун фойдаланилади.

Цехлар ва завод бошқаруви бўйича ишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ҳисоби 12 – ведомост кўрсаткичлари билан чекланади, бутун корхона бўйича эса 10-журнал – ордердан фойдаланилади. Бу журнал – ордер уч бўлимдан иборат: I- «Ишлаб чиқариш харажатлари», II- «Иқтисодий элементлари бўйича харажатлар расчети», III- «Товар маҳсулотининг таннархи».

Ишлаб чиқариш счетларининг кредити бўйича пиравард оборотлар суммаси ҳар ойда 10/1- журнал – ордеридан ҳисоблаб чиқарилади.

7.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИ

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усууллари қуийдагича таснифланади:

- технология жараёнига нисбатан - буюртма, жараёнлар бўйича;
- калькуляция объектлари бўйича - детал, узел, маҳсулот, бир турдаги маҳсулотлар груҳи, жараён, ишлаб чиқариш, буюртма;
- харажатларни назорат қилишни таъминлаш усули бўйича - олдиндан назорат қилиш усули - норматив усули ва кейинги назорат билан харажатларни жорий ҳисоби.

Буюртма усулидаги ҳисоб. Бу усулдан қуийдаги хусусиятларга эга бўлган ишлаб чиқаришларда фойдаланилади: деталлар ва узелларни йифиш йўли билан маҳсулот тайёрланса; технологик жараён цехлар орасида узвий боғланган бўлса; тайёр маҳсулотни технологик занжирдаги охирги цех чиқарса. Ишлаб чиқариш харажатлари олдин цехлар бўйича йифилади, кейин бутун корхона бўйича жамланади ва барча цехларда қилинган харажатлар суммаси бўйича маҳсулот бирлигининг таннархи ҳисобланади.

Буюртма усулида бухгалтерия ҳисоби ва калькуляция обьекти бўлиб маълум миқдордаги маҳсулотни ишлаб чиқариш буюртмаси ҳисобланади. Аналитик ҳисобда ишлаб чиқариш харажатлари буюртма бўйича белгиланган калькуляцион харажат моддалари доирасида гуруҳланади.

Ишларни бажариш учун ўта муҳим ҳужжат бўлиб буюртмачи (тўловчи) ва ишлаб чиқарувчи (мол юборувчи) ўртасида маҳсулот ишлаб чиқариш (жўнатиш) учун тузилган шартнома ҳисобланади. Бунда қуийдагилар ойдинлаштириллади: шартнома (буюртма) обьекти, унинг сифат таърифи, маҳсулотнинг ҳажми (миқдори), юклаб жўнатиш муддати, шартнома баҳоси, маҳсус шартлари (хом ашё, меҳнатта ҳак тўлаш нархлари ўзгарганда бошига ҳолларда харажатларни индексация қилиш), ҳисоб - китоб шакллари ва бошқалар.

Буюртма усулида ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш якка ва майда серияли ишлаб чиқаришларда қўлланилади. Кемалар қуриш, турбиналар тайёрлаш, оғир транспорт воситаларини таъмирлаш ва шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш якка ишлаб чиқаришга киради.

Якка ишлаб чиқаришда бир маҳсулотни тайёрлаш ёки майда серияли (5-10) маҳсулот ишлаб чиқариш учун буортма очилади Шундай қилиб, буортма усулида ҳисоб ва калькуляция объекти бўлиб номери белгиланган буортма ҳисобланади.

Буортмачи билан тузилган шартномага асосан буортма очилади. Бундан ташқари, корхонанинг бир цехи иккинчи цехи ёки бўлимига маҳсулот тайёрладиган ёки хизмат бажарадиган завод ичидағи буортмалар ҳам мавжуд.

Завод ичидағи буортмалар бир марталик ва йиллик бўлиши мумкин (масалан таъмирлаш цехига асосий ишлаб чиқариш асбоб – ускуналарини таъмирлаш буортмаси). Айрим йирик серияли ва кўплаб ишлаб чиқарадиган машинасозлик ва енгил саноат ишлаб чиқаришларида буюмлар ва деталлар бўйича ҳисобга олиш учун йиллик буортмалар қўлланилади.

Буортмада қандай буюмлар тайёрланиши, қанча ва қайси цехлар томонидан қайси муддатга тайёрланиши кўрсатилади. Буортма маҳсус бланкаларда расмийлаштирилиб, буортмани бажаришда нечта цех қатнашадиган бўлса, шунча нусха ёзилиб бухгалтерияга юборилади. Маълумки, ҳар бир буортмага тартиб номер белгиланади ва у барча тўғри ишлаб чиқариш харажатлари бўйича тузиладиган ҳужжатлар (лимит – забор карталар, талабномалар, маршрут ва рақалари ва буортмани бажариш бўйича бошқа ҳужжатлар) га ёзиб қўйилади.

Харажатлар буортмалар бўйича материалларни, иш ҳақини ва шунга ўхшаганларни тақсимлап жадвалларида гурӯхланади.

Буортманинг таннархи буортма очилган кундан бошлаб битганга, ёпилганга қадар қилинган ишлаб чиқариш харажатларининг йифинди суммаси билан аниқланади.

Демак, буортма усулида ҳисоб юритилганда ҳисобот калькуляцияси буортма бўйича барча ишлар бажарилгандан сўнг тузилади. Бу эса буортма усулида ҳисоб юритишнинг камчилиги ҳисобланади, айниқса, агар буортма бир неча ой давомида бажариладиган бўлса, ва бу вактнинг ичida бир қанча машина, станоклар ва бошқаларда буортмалар қисман бажарилган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда қисман бажарилган буортманинг таннархи шартли равишда, техник шароитлар ўзгаришини инобатга олган ҳолда, шунга ўхшаган олдин ишлаб чиқарилган буюмларнинг режа ёки ҳақиллий таннархида белгиланади. Буортма бўйича ишнинг тутатилиши бажарилган тайёр буюмлар ва ишларни топшириш ҳужжати (накладной, далолатнома) да акс эттирилади.

Мисол. 1) 256 – буюртма бўйича 100 дона вентиляторларни тайёрлаш учун март ойида 53800 сўм сарфланган (карточкадан кўриниб турибди). Шунинг учун 1- апрелга тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархи калькуляция моддалари бўйича 300 сўм, чиқиндилар қийматини олиб ташлаганда 53800 сўмни ташкил этади.

2) Механик ва йигув цехлари бўйича апрел ойида материаллар, иш ҳақи, умумишилаб чиқариш харажатларини тақсимлаш жадваллари ва ведомости ҳамда бракдан кўрилган йўқотишлар расчетига асосан 256 - буюртманинг карточкасида 1 - цех бўйича 126000 сўм, 2 – цех бўйича 144700 сўм, жами 270700 сўм кўрсатилган.

3) Ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш ва ҳисобдан чиқарилган чиқиндилар қийматини инобатга олган ҳолда вентиляторлар сериясини таннархи 323700 сўмни ташкил этди. 256 – буюртманинг ишлаб чиқаришни ҳисобга оладиган карточкаси маълумоти бўйича («Ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархи» графаси) ҳисобот калькуляцияси тузилади.

Бир дона буюртманинг таннархи (3237 сўм) буюртма бўйича қилинган харажатлар суммасини ишлаб чиқарилган буюмлар миқдорига бўлиш йўли билан топилади.

Ҳар бир калькуляция моддаси суммасини ишлаб чиқарилган буюмлар миқдорига бўлиш йўли билан бир дона буюртмага тўғри келадиган харажат моддалари суммаси аниқланади. Ҳақиқий таннарх билан режа таннархини тақдослаш йўли билан оғиши аниқланади. Бизнинг мисолимизда бир дона вентиляторнинг ҳақиқий таннархи 194 сўмга камайтан (271 сўм 77 тийин). Бу 5,99% ни ташкил этади. Калькуляциянинг ҳар бир моддаси бўйича режа нормадан оғишишини аниқлаш керак. Шу йўл билан таннархга ижобий ва салбий таъсир этувчи сабаблар аниқланади. Лекин, бу ишлар фақат буюртмаларни ишлаб чиқариши тутагандан сўнг бажарилади ва шунинг учун ишлаб чиқариш резервларини қидириб топиш бўйича бу усул самара бермайди. Бу ҳол ишлаб чиқаришда харажатларни норматив усулида ҳисобга олиш йўли билан буюртма усулида ҳисоб юритишини такомиллаштиришни тақозо этади.

Куйида 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети бўйича ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкасини келтирамиз (84-бетга қаралсинг).

Завод бўйича вентиляторларнинг ҳисобот калькуляцияси
 200 – йил
 декабр ойи учун

256 – буюртма

сўм

Калькуляция моддалари	100 дона вентилятор- га сарф- ланган харажатлар	1 дона вентиля- торга сарфлан- ган харажат		Натижা	
		ҳисобот бўйича	режа бўйича	тежал- ган	ортиқ- ча ха- ражат
Асосий материаллар	142300	1423	1500	73	-
Қайтарилган чиқитлар	-800	-8	-10	-2	-
Чиқитдан ташқари материаллар	141500	1415	1490	75	-
Ердамчи материаллар	500	50	50	-	-
Транспорт-тайёров харажатлари	5900	59	64	5	-
Ишлаб чиқариш ишчилари иш ҳақи	87700	877	918	41	-
Бракдан йўқотишлар	7700	77	-	-	77
Умум ишлаб чиқариш харажатлари	75900	759	909	150	-
Жами	323700	3237	3431	271	77

Дастлабки ҳужжатларга ишлов беришда электрон ҳисоблаш машиналаридан фойдаланилганда ишлаб чиқариш ҳисобининг карточкаси юритилмайди, чунки 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети бўйича алоҳида ёпилган ва ҳаракатдаги буюртмаларга машинограмма – оборот ведомости тузилади.

Жараёнлар бўйича харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усули. Бу усул ишлов берилётган хом- ашё изчиллик билан бир неча алоҳида, мустақил ишлов бериш жараёнларни ўтганидан сўнг тайёр маҳсулот бўладиган тармоқларда қўлланилади.

Охирги жараёндан ташқари ҳар бир жараён ниҳоясига етказилган хомашёга ишлов бериш фазаси бўлиб, унинг натижасида корхона пировард тайёр маҳсулот эмас, балки ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот олади. Олинган ярим тайёр маҳсулот нафақат ишлаб чиқаришнинг кейинги жараёнларида фойдаланилади, балки бутловчи буюм ва ярим тайёр маҳсулот сифатида бошқа корхоналарга сотилиши ҳам мумкин.

Жараёнлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш усули кўпинча металлургия, тўқимачилик, ёғочга ишлов бериш ва саноатнинг шунга ўхшаш бошқа тармоқларида қўлланилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш хисобининг карточкаси
 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счеги
 Буюртма 200_йил 20-маргда очилди
 Буюртма 200_йил 15-апрелда ётилди

Мисқори – 100 дона
 256 буюртма

Калькуляция моддалари	Дебет						Кредит		
	ишлаб чиқариш харажатлари						хисобдан чиқарилиши		
	март	апрел	жами	ој бүй- ича	кайтарили- ши, чикит, брак	ој ши, чикит, брак	кайтарили- ши, чикит, брак	тайёр максулот танинхи	
Материаллар:									
асосий	16400	-	35200	90700	142300	03	300	04	500
ёрдамчи	-	-	-	5000	5000	-	-	-	5000
Транспорт-тайёрлов харажатлари	800	-	1500	3600	5900	-	-	-	5900
Ишлаб чиқариш	18900	-	45800	23000	87700	-	-	-	87700
ишичилари иш хақи									
Харажатлар:									
Умумишлаб чиқариш	17700	-	35800	22400	75900	-	-	-	75900
Бракдан йўқотишлар	-	-	7700	-	7700	-	-	-	7700
Жами	53800	-	126000	144700	324500		300	500	323700

Бу ишлаб чиқаришларнинг қилган харажатлари бир турдаги буюмлар, калькуляция моддалари ва жараёнлар бўйича ҳисобга олинади. Чунончи, қора металлургияда жараёнлар бўлиб чўян эритиш (домен цехи), пўлат эритиш (пўлат эритиш цехи), прокат (прокат цехи) – пировард маҳсулот ҳисобланади. Ёғочга ишлов бериш саноатида – ёғочга ташки ишлов бериш (арралаш, тахта, брускалар), тайёр буюмлар (эшик, дераза ва ш. қ.) тайёрлаш.

Харажатларни жараёнлар бўйича ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш тартиби барча корхоналарда бир хил эмас. Айрим корхоналарда тўғри харажатлар бухгалтерия ҳисобида алоҳида ҳар бир жараён бўйича акс эттирилади, хомашёнинг дастлабки қиймати эса фақат биринчи жараён маҳсулоти таннархига киритилади. Пировард маҳсулотнинг таннархи барча жараёнлар харажатлари суммасидан иборат бўлади (маҳсулот қиймати оралиқ жараёнларида калькуляция қилинмайди).

Цехлар (жараёнлар) ичida ва улар орасидаги ярим тайёр маҳсулотлар ҳаракати устидан назоратни тезкорлик ва натура шаклида счетларга ёзмасдан бухгалтерия бажаради. Харажатларни жараёнлар бўйича ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усулиниң бундай вариантини ярим тайёр маҳсулотсиз дейилади.

Мисол. Корхона уч жараёндан ташкил топган. Режалаштирилган ва ҳақиқий ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми – 400 дона. Белгиланган норма бўйича 1- цехга жўнатилган хомашё ва материаллар қиймати 30000 сўм, ишлов бериш учун 16000 сўм иккинчи жараён томонидан ишлов бериш учун 14000 сўм, учинчи жараён томонидан эса – 20000 сўм сарфланган.

Жараёнлар бўйича таннарх қўйидагича:

$$1\text{- жараён} = 46000 : 400 = 115 \text{ сўм}$$

$$2\text{- жараён} = 14000 : 400 = 35 \text{ сўм}$$

$$3\text{- жараён} = 20000 : 400 = 50 \text{ сўм}$$

$$\text{жами } 80000 : 400 = 200 \text{ сўм}$$

Маҳсулотнинг бир бирлигининг ҳақиқий таннархи 200 сўмга тенг ($80000 : 400$).

Ишлаб чиқаришга қилинган харажатларни счетларда акс
эттирилиши (ярим тайёр маҳсулотсиз вариант), сўм

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (01 - цех) 2810-«Омбордаги
тайёр маҳсулот

Д-т	К-т	Д-т	К-т
1) Хомашё ва материаллар - 30000	5) Биринчи жараённинг харажати ўтказилди 46000		46000
2) Ишлов бериш харажати - 16000			

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (02 - цех)

Д-т	К-т
3) 2-жараённинг ишлов бериш харажати - 14000	5) 2-жараённинг харажати ўтказилди 14000

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (03 - цех)

Д-т	К-т
4) 3-жараённинг ишлов бериш харажати - 20000	5) 3-жараённинг харажати ўтказилди 20000
Жами 80000	

80000 сўм тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи

Ишлаб чиқаришга қилинган харажатларни счетларда акс эттирилиши (ярим тайёр маҳсулот варианти)

а) 2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» счетидан фойдаланилган ҳолда, сўм

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (01 - цех)		2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
1) Материаллар кўймати -30000	3) Ярим тайёр маҳсулот омборга үтказилди 46000	4) 2-цехга үтказилган ярим тайёр маҳсулот таннахи-46000	
2) Ишлов бериш кўймати -16000			
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (02 - цех)		7) 3-цехга үтказилган ярим тайёр маҳсулот таннахи 60000	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
4) Омбордан олинган 1-жараённинг ярим тайёр маҳсулотининг таннахи -46000	6) Ярим тайёр маҳсулот омборга үтказилди 60000	5) Ишлов бериш харажати -14000	60000

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (03 - цех)		2810 «Омбордаги тайёр маҳсулот»	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
7) Омбордан олинган 2-жараённинг ярим тайёр маҳсулотининг таннахи 60000	9) Тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннахи ҳисобдан чиқарилди 80000		
8) Ишлов бериш харажати -20000			80000

Жараёнлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш ва маҳсулот таннахини ҳисоблаш усулида ярим тайёр маҳсулотли варианти ҳам қўлланилади. Бунда нафақат пировард маҳсулотининг, балки ҳар бир жараён маҳсулотининг таннахи ҳисобланади. Бундай ҳолларда 2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» счетини қўллаб (биринчи усул) ва бу счетни қўлламасдан (иккинчи усул) ҳисоб юритиш мумкин.

Биринчи усулда ҳар бир жараёнда (охирги жараёндан ташқари) ишлаб чиқарилган маҳсулот (2110 счетига) омборга топширилиб, иккинчи жараён учун омбордан сарфланади. Иккинчи усулда 2110- счети қўлланилмайди.

2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» счети қўлланилмаганда бир жараённинг харажатлари кейинги жараёнга берилганда биринчи жараён бўйича ишлаб чиқариш харажатлари счети кредитланиб иккинчи жараён

харажатларини ҳисобга оладиган асосий ишлаб чиқариш счети дебетланади. Аналитик ҳисобда олувчи ва ўтказиб берувчи цехларнинг номи кўрсатилган бўлади.

Ярим тайёр маҳсулот варианти ҳисобини кўллаётган корхоналарда тайёр маҳсулотнинг таннархи олдинги жараёнлардаги ярим тайёр маҳсулотларнинг таннархи ва охирги жараённинг харажатларидан ташкил топади, яъни бир хилдаги харажатларнинг ўзи ярим тайёр маҳсулотнинг таннархидан бир неча марта такрорланади. Корхона харажатларни ҳисобга олишдаги бундай қатламланиш завод ичидаги айланма дейилиб, харажатларни корхона бўйича жамлаб чиқишда чиқариб ташланиши керак. Бизнинг мисолимизда 2010 – синтетик счети бўйича харажатлар 186000 сўмни ($46000 + 60000 + 80000$) ташкил этади, завод ичидаги айланма эса – 106000 сўм ($46000 + 60000$). Бу ишлаб чиқариш харажатларини ярим тайёр маҳсулотли вариантини камчилити бўлиб ҳисбланади. Бу усульнинг афзаллити шундан иборатки, у алоҳида жараёнлар бўйича маҳсулот таннархини аниқлаш имкониятини беради, маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи билан режа ёки норматив таннархи орасидаги оғишиш қайси жараёнда содир бўлганилиги ва унинг сабабларини аниқлаш мумкин бўлади. Ҳар бир жараён маҳсулотини четга сотувчи корхоналар харажатлар ҳисобининг ярим тайёр маҳсулотли вариантини, қолганлари эса – ярим тайёр маҳсулотсиз вариантини кўллайди.

б) 2110 «Ўзизда ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» счетидан фойдаланмасдан ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усули

2010-счети (01-цех)		2010-счети (02-цех)		2010-счети (03-цех)		2810-счети	
Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т
1)Ма- тери- аллар- нинг кий- мати 30000	3) 2- цехга берилган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннар- хи	3) 1- цехдан олинган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннар- хи	5) 3- цехга берилган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннар- хи	5) 2- цехдан олинган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннар- хи	7)Ом- борга топши- рил- ган	7)Ом- борга қабул қи- линган	
	46000 →	46000		60000 →	60000		
2)Иш- лов бериш харажати 16000		4)Иш- лов бериш харажати 14000			6) Ишлов бериш харажати 20000	тан- нархи 80000 →	тан- нархи 80000
46000	46000	60000	60000	80000	80000	80000	80000

Шундай қилиб, ҳар бир корхонада технологик жараён ва калькуляция объектлари технологик ҳужжат ва смета билан олдиндан белгиланган бўлади. Ишлаб чиқариши ташкил этишда ишлаб чиқариш тўғрисидаги ахборотни йигиш усулини танлаб олиш алоҳида аҳамиятга эга.

Маҳсулотнинг сермеҳнатлилигини пасайтириш, замонавий техника ва технологияларни қўллаш, тартиб ва интизомни мустаҳкамлаш, режалаштириши таомиллаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этишининг илтор шаклларини қўллаш вазифаларини бажариш ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишининг норматив усулидан фойдаланишини тақозо этади.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблашнинг норматив усули. Хўжаликда материал, меҳнат ва молия ресурсларидан норационал фойдаланишини ўз вақтида олдини олиш, ишлаб чиқаришдаги ички резервларни қидириб топиш, ички хўжалик ҳисоби натижаларини аниқлаш, ишлаб чиқариш харажатларини норматив усулида юритишининг вазифалари бўлиб ҳисобланади. Бу усулнинг асосида маҳсулот, ишлар ва хизматларнинг бир бирлигига сарфланадиган, техник жиҳатдан асосланган иш вақтини, материал қийматликларни ва пул маблағларини харажат нормаси ётади. Ишлаб чиқариш харажатларининг нормалари – бу бошқаришининг асосий қуролидир. Улар корхонанинг техник ва ташкилий ривожланишини акс эттиради, унинг иқтисодиётига ва фаолиятини пировард натижасига таъсир қиласи. Нормалар ҳаракат қўлиши муддатига ва ҳисоблаш вақтига қараб жорий ва режали бўлади.

Сменали ишлар режасини тузиш, иш жойларига материалларни жўнатиш, бажарилган ишлар учун меҳнат ҳақи тўлаш жорий ва ҳозир (ҳар бир ҳисобот ойи давомида) фойдаланилаётган нормаларга асосан амалга оширилади. Улар асосида детал, узел ва маҳсулотлар бўйича ҳар ойда норматив таннархи тузилади.

Режали нормалар чораклик ва йиллик режаларда назарда тутилиб, ташкилий – техник тадбирларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишдан кўриладиган самараларни ҳисобга олган ҳолда режалаштирилган даврда кутилаётган нормалар асосида (корхонанинг техпромфинпланини, бизнес режасини тузишда) ҳисоблаб чиқиласи.

Жорий нормаларнинг афзаллиги кўриниб турибди. Шунинг учун уларни узлуксиз қайтадан кўриб чиқиш, корхонанинг ишлаб чиқариш воситаларига бўлган эҳтиёжларини аниқлаш усувларини таомиллаштириш ва хом ашё, материал, ёқилфи, электроэнергия, шунингдек ускуналар, машина ва механизмлардан фойдаланиши нормативларини таомиллаштириш йўли билан фан ва техниканинг охирги ютуқлари даражасида сақлаб туриш керак.

Ҳақиқий ишлаб чиқариш харажатларини тасдиқланган жорий нормативлар билан таққослаб корхона фаолияти таҳлил қилинади, ички ишлаб чиқариш резервлари аниқланади, улардан фойдаланиш йўллари белгиланади, навбатдаги ҳисобот йили учун харажатларнинг янги нормативлари ишлаб чиқилади. Шу боисдан маҳсулотнинг бир бирлигига тўғри келадиган жорий норма харажатларидан ҳақиқий ишлаб чиқариш ҳаражатларини ўзгаришини ҳисобга олиш зарурияти вужудга келади. Жорий норма харажатлари қуидаги сабабларга кўра ўзгариши мумкин: янги технология жорий этилганда, рационализаторлик таклифлар амалга оширилганда, ташкилий – техник тадбирлари амалга оширилганда, конструкциялар, деталлар, узеллар ва маҳсулотлар сифати оширилганда, шунингдек технология операциялари қисқариши натижасида, меҳнат унумдорлиги ошганда, қиммат материаллар арzon материаллар билан алмаштирилганда ёки зарур материаллар бўлмай қолса, уларни қимматроқ материал билан алмаштирилганда. Бу фактлар қуидагилар кўрсатилган ҳолда маҳсус ҳужжат (нормаларни ўзгариши тўғрисидаги хабарнома) да акс эттирилади: ўзгаришларнинг сабаби ва айборлари, харажат моддалари, цехлар, технологик операциялар, узеллар, буюмлар номерлари, уларнинг фоиз ва сумма кўрсаткичлари. Кўпинча бу норма ўзгаришлари янги ҳисобот даври бошида содир бўлади, шунинг учун ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажат моддаларининг қолдиқлари албатта қайтадан ҳисоблаб чиқилади.

Норма ўзгаришларини тўғри ва ўз вақтида ҳисобга олиш корхона раҳбарларига ташкилий – техник тадбирлари, янги техника ва технологияни тадбиқ этиш, меҳнат унумдорлигини ошириш режаларини бажарилиши устидан назорат қилиш, шунингдек, агар ўзгариш харажатларни ошиши томонига содир бўлса, бу камчиликларни бартараф этиш имкониятини беради.

Нормаларни ўзгариш хабарномаси қуидаги бўлимлар томонидан расмийлаштирилади:

- а) материал харажатлари бўйича – технология бўлими;
- б) моддий ресурсларнинг нархларини ўзгариши бўйича – режа бўлими;
- в) иш вақти нормасини ишлаб чиқариладиган буюм учун белгиланган нормасини, хизмат кўрсатиш ва нархлар ўзгариши бўйича – меҳнат ва иш ҳаки бўлими;
- г) детал, узел, ярим тайёр маҳсулотларни ишлатиш ўзгаришлари бўйича – конструкторлик бўлими;
- д) ёқилғи ва энергия харажатлари нормаларини ўзгариши бўйича – бош энергетика хизмати.

Нормаларнинг ўзгариши технологик ва техник ҳужжатларига хабарнома келиб тушган вақтда киритилади, норматив таннархига эса хабарнома олингандан кейинги ойнинг бошига киритилади. Ўзгаришларнинг сабаблари маҳсулот таннархини пасайтириш топшириқларини ҳисоблаб чиқиша қўлланиладиган техник – иқтисодий омилларининг асосий гуруҳлари бўйича кодланади:

- I. Ишлаб чиқаришнинг техник даражасини ошириш.
- II. Ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишни яхшилаш.
- III. Ишлаб чиқариш ҳажми ва структураларини ўзгариши.
- IV. Табиий ресурслардан фойдаланишини яхшилаш.
- V. Ишлаб чиқаришни ривожлантриш.

Корхонада норматив калькуляцияни ишлаб чиқиш учун режа – иқтисод бўлими қошида норматив бюро (гуруҳ) ташкил этилади. Бу ерга тегишли бўлинмалардан норма ва нормативлар келиб тушади, норматив ахборотлар фонди тузилади, норматив калькуляция, нормаларни ўзгариши тўғрисида ҳисобот, нормалардан оғишиш расчети ва ҳисботи тузилади.

Норматив калькуляция детал, узел ва маҳсулотлар бўйича тузилиб, уларнинг маълумотлари қўйидаги мақсадлар учун фойдаланилади: буюмларнинг аниқ турлари бўйича ҳақиқий таннарх ҳисоблаш учун, тутгалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш ва брак маҳсулотини таннархини ҳисоблаш учун.

Детал, узеллар бўйича норматив таннарх фақат тўғри харажатлар (материаллар, иш ҳақи) бўйича тузилади, маҳсулот учун эса – ишлаб чиқариш таннархининг барча моддалари бўйича тузилади.

Ишларни ва ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини норматив усулида юритганда корхона бўлимлари орасида бурчларни тақсимлаш намунали рўйхатини келтирамиз:

1. Конструкторлик бўлими. Деталлар ва йифмалар чизмаларини ишлаб чиқади: деталларни ўзаро алмашиш карталари; детал ва узелларни маҳсуслаштириш.

2. Технология (техник) бўлими. Деталларни ўтиш маршрутларини ишлаб чиқади: ускуналари турлари; кесишиб режими; инструмент ва назорат – ўлчов асблоблари; хомашё, материаллар ва бутловчи буюмларнинг харажат нормалари, ишлар разряди; донали ва тайёрлов – хотима вақтини белгилайди; технологик карталари ва бичиш карталари (лимити) ни тузади. Бу бўлим қошида метал прокат харажатлари нормаларини ишлаб чиқадиган, буюмлар бўйича харажатлар нормаларини белгилайдиган, турли материал ва ярим тайёр маҳсулотга бўлган эҳтиёжни белгилайдиган, нормадан оғишиш ва уларни ўзгариши сабаблари, айборлари ва ташаббускорлари кодини ишлаб чиқадиган бюро ташкил қилинади.

3. Мәҳнат ва иш ҳақи бўлими. Вақт ва ишлар разряди, баҳолари, ходимлар сони ва штатлар бўйича операцион – нормалаштирилган карталар ишлаб чиқади. Бу бўлим қошида мәҳнат нормативлари бюроси ташкил этилиб, у деталлар, буюмлар ва бутун маҳсулотлар бўйича нормативлар ва ўзгаришлар ва оғишишлар бўйича кодлар ишлаб чиқади.

4. Маркетинг бўлими. Зарур ҳажмдаги ва турдаги товар – материал қийматликлари билан узлуксиз ва бир меъёрда таъминлаб туради. Лимит – забор карталар ёзади. Омборларни нормал ишлашини, ўлчаш – тортиш ускуналари билан таъминланишини назорат қиласди. Материаллар бўйича номенклатура – ценник ишлаб чиқади.

5. Техник назорат бўлими. Брак маҳсулоти классификаторини ишлаб чиқади, детал, узел ва маҳсулотлар тайёрлашда назорат (текшириш) нуқталарини ўрнатади. Қабул қилинаётган хомашё, материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар устидан назорат қиласди, бракнинг сабаблари ва айборлари кодини ишлаб чиқади.

6. Режа – иқтисодий бўлим. Маҳсулот бўйича режа калькуляциясини (бухгалтерия ва моддий техника таъминоти бўлими билан бирга) материалларга номенклатура – ценник тузади, эгри харажатлар фоизини ҳисоблаб чиқади. Бу бўлим қошида йиғма нормативлар бюроси тузилиб, у калькуляция моддалари бўйича калькуляция нормативларини ишлаб чиқади; нормадан оғишиш ва нормаларнинг ўзгариш суммаларини, уларни сабабларини таҳлил қиласди; корхонанинг бошқа бўлимлари билан биргаликда келгуси ҳисбот ойи учун норматив калькуляциясини тузади.

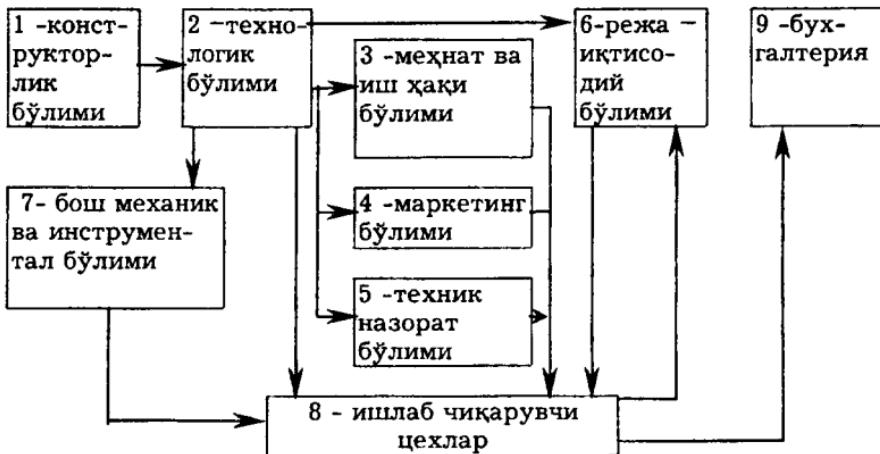
7. Бош механик ва инструментал бўлими. Ёқилғи ва барча турдаги энергия харажатлари нормасини ишлаб чиқади; инструментлар харажатлари нормасини ишлаб чиқади; норманинг ўзгариш сабаблари кодини ишлаб чиқади.

8. Ишлаб чиқарувчи цехлар. Техник ҳужжатлар, барча турдаги хомашё, товар – моддий қийматликлар, инструментлар, норма бўйича ускуналар, штатлар ва норма бўйича иш ҳақи, эгри харажатлар бўйича харажатлар нормалари билан таъминланади. Корхона бухгалтериясига ишлаб чиқариш харажатлари ва ҳисобланган иш ҳақи бўйича ҳужжатларни топширади, материал ҳисботини тузади.

9. Бухгалтерия. Дастребаки ҳужжатларга асосан норма, нормадан оғишиши ва нормани ўзгариши бўйича бухгалтерия ҳисобини юритади. Нормадан оғишиши ва нормани ўзгариши индексларини ҳисоблаб чиқади. Материаллар бўйича калькуляция тузишда қатнашади, шунингдек таннархни таҳлил қиласди (93-бетга қаралсинг).

Корхонада ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини норматив усулида юритганда режа, норматив ва ҳисобот калькуляцияларидан фойдаланилади. Ўз таркиби бўйича улар бир жилда бўлиб режалаштириш ва таниархни ҳисобга олиш бўйича тармоқлар йўриқномаларида назарда тутилган намунали номенклатурасига мос келиши керак. Маҳсулот ишлаб чиқаришда белгиланган нормалардан фойдаланиш устидан назоратни бухгалтерия ҳисоби амалга оширади.

1- чизма. Норматив усулида корхона бўлимларининг ўзаро алоқасини чизмаси

Харажатларни норматив усулида ҳисобга олишининг ҳусусияти харажатлар устидан жорий ва олдиндан назорат қилиш имкониятидир. Айнан бир ҳужжатлар бўйича хомашёлар, материаллар, ёқилғилар жўнатилади, белгиланган харажат нормалари бўйича иш ҳақи ҳисобланади (лимит - забор карталари, маршрут карталари, нарядлар; уларда лимит, материал харажатларининг нормалари, меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича вақт нормаси, нархи қўйилади); бошка харажатлар бўйича - омбордан материал қийматликларни жўнатиш расмийлаштирилади, амалдаги нормалардан ошиб кетганда иш ҳақи ҳисобланади («нормадан оғишиши» белгиси билан талабномалар, нарядлар ёки иш ҳақи бўйича қўшимча ҳақ тўлаш варакалари). Муомалалар амалга ошмасдан туриб бу ҳужжатлар ишлаб чиқариш жараёнини, унинг харажатларини назорат қилувчи шахслар (цех бошлиғи, бош инженер) томонидан имзоланиши керак. Бу ҳужжатларда албатта нормадан оғишишлар сабабларининг коди ва айбдорлари кўрсатилади. Нормалардан оғишиш натижасидаги тежалган суммани бухгалтерия лимит - забор картаси

ёпилгандан кейин, ҳисобланган иш ҳақи суммасини, ишлаб чиқариши бошқариш билан бөглиқ бўлган умумишлаб чиқариш ва бошқа харажатларни тақсимлашда аниқлади.

Нормалардан оғишиши маҳсулот ишлаб чиқариш технологиясига, хомашёлар, материаллар меҳнат харажатлари ва шу кабилар нормаларига қандай итоат қилаётганлигини кўрсатади.

Бу оғишишлар ижобий, харажатлардан тежалганини кўрсатадиган ва салбий-харажатларни ортишини кўрсатадиганга бўлинади.

Ижобий оғишиш – бу металларни кесиб ишлатишида, хомашёлардан чиқит чиқармай тўлиқ фойдаланишида, меҳнат унумдорлигини оширишида, деталларга ишлов бериш вақтини камайтиришида ва уларни йиғишида эришилган тежашдир.

Салбий оғишиш – бу дастлабки ишлов беришда хомашё ва материаллардан нормадан ортиқча сарфлаш, чиқитларни кўпайиши, нормативларда назарда тутилмаган технологик ишларни бажариш натижасида ортиқча сарфланган меҳнат ҳақи ва бошқалардир.

Нормалардан оғишиш ҳужжатларида оғишишларнинг сабаблари ва ташаббускорлари кодини мавжудлиги бухгалтерияга ой давомида белгиланган муддатларда корхона раҳбарларига нормалардан оғишишлар тўғрисида рапорт тузиб топшириш имкониятини беради. Корхона раҳбарлари ортиқча харажатларни бартараф қилиш ва тежаш сабабларини тарғибот қилиш чораларини кўради.

Норматив калькуляциясига, жорий ойда нормалардан оғишиши харажатларига ва ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори тўғрисидаги ахборотга эга бўлган бухгалтерия, ҳисббот ойи ҳақиқий харажатини ҳисоблаб чиқаради.

Ҳақиқий таннарх ҳисобини қуйидаги формула бўйича топади: $X_T = H_T \pm H_o \pm H_y$, бу ерда

X_T – ҳақиқий таннарх;

H_T – норматив таннарх;

H_o – нормадан оғишиши;

H_y – норманинг ўзгариши (кўпайиш ёки камайиш томонга).

Мисол. Қуйидаги маълумотлар мавжуд:

- маҳсулот бирлигининг норматив таннархи – 120 сўм;
- ишлаб чиқарилган маҳсулот – 50 дона;
- ҳисббот ойида 1200 сўмга ортиқча сарфланган;
- ҳисббот ойида 90 сўмга тежалган;
- ой бошига туталланмаган ишлаб чиқариш 10 дона;
- 1 дона туталланмаган ишлаб чиқаришнинг норматив таннархи 122 сўм.

Жами ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ва маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархини аниқлаш талаб қилинади.

Бунда:

1. Норматив таннархи 6000 сўм (120 сўм x 50 дона)
2. Нормалардан оғишиши: тежалган 90 сўм, ортиқча харажат 120 сўм
3. Норманинг ўзгариши + 20 сўм, чунки тугалланмаган ишлаб чиқариш эски нормалар бўйича 1220 сўм (122x10), янги нормалар бўйича 1200 сўм (120x10).
4. Шундай қилиб, ишлаб чиқарилаган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 6050 сўм ($6000+120-90+20$).

Маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш учун нормалардан оғишиш ва нормаларнинг ўзгариш индексини ҳисоблаб топиш зарур.

$$\text{Индекс (\%)} = \frac{\text{Нормалардан оғишиш суммаси ёки нормаларнинг ўзгариш суммаси} \times 100}{\text{Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг норматив таннархи}}$$

Тежаш индекси – (-) 1,5% [$(90 \text{ сўм} \times 100) : 6000 \text{ сўм}$]

Ортиқча харажат индекси – (+) 2% [$(120 \text{ сўм} \times 100) : 6000 \text{ сўм}$]

Ўзгариш индекси – (+) 0,33% [$(20 \text{ сўм} \times 100) : 6000 \text{ сўм}$]

Маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархи 121 сўмни ташкил этади [$120 \text{ сўм} + (120 \text{ сўмдан } 2\%) - (120 \text{ сўмдан } 1,5\%) + (120 \text{ сўмдан } 0,33\%) = 120 \text{ сўм} + 2 \text{ с. } 40 \text{ т.} - 1 \text{ с. } 80 \text{ т.} + 40 \text{ т.}$]

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш харажатлари норматив усулиниң қўйидаги асосий элементларини аниқлаш мумкин: жорий ойнинг бошига бўлган нормативлар ўзгаришларини инобатта олган ҳолда маҳсулотлар бўйича норматив калькуляцияларини тузатиш; ишлаб чиқариш харажатларини нормалари ва нормалардан оғишишлари бўйича алоҳида ҳисобга олиш; нормалар ўзгаришини ҳисобини, ҳисобот калькуляцияларини тузиш.

Норматив усулидаги ҳисоб тезкорликни ва ишлаб чиқариш харажатларини олдиндан назорат қилишни таъминлайди ва бошқарув ҳисоби талабларига тўлиқ жавоб беради. Норматив усули гарбда кенг қўлланилаётган «стандарт - кост» тизимига тўғри келади. Бу тизим материал, меҳнат харажатлари, устама харажатлари стандартлари ва уларнинг асосида тузилган калькуляция стандартлари (нормалари) дан иборат. Ҳақиқий таннархни шаклланиши устидан назорат қилиш ва бу жараённи фаол бошқариш мақсадида ҳақиқий харажатлар суммаси стандартларга ва стандартлардан оғишишга бўлинади. Бу ахборотлар ички хусусиятга эга ва улар чоп этилмайди.

Хозирги вақтда ишлаб чиқариш таннархи ва давр харажатлари, молиявий фаолияти устидан алоҳида назорат ўрнатиш мақсадида Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби харажатлар тўғрисидаги маҳсус Низом билан тартибга солинади.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг кейинги тартиби норматив усули шароитида кўриб чиқилади.

7.5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН МАТЕРИАЛЛАР ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш харажатларидан материаллар, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотларнинг салмоғи катта. Шунинг учун уларнинг нормаларга нисбатан ортиқ ва кам сарфланиши маҳсулот таннархига катта таъсир қилади.

Шу боисдан ишлаб чиқаришда материалларнинг фойдаланиши устидан чинакам назорат ўрнатиш муҳим аҳамиятга эга. Бухгалтерия ҳисобини шундай ташкил қилиш лозимки, унда ҳақиқий харажатларни белгиланган нормалар билан узлуксиз таққослаб тезкорлик билан маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида белгиланган нормалардан оғишишини аниқлаш имконияти бўлсин.

Ишлаб чиқаришга материаллар вазни, ҳажми, майдони ёки сонини кўрсатиб корхонада амал қилаётган нормаларга биноан, буюртмалар, буюмлар, маҳсулотнинг турлари ёки гурухлари, ишлар, хизматлар кодларини кўрсатиб тегишли равишда расмийлаштирилган ҳужжатларга асосан жўнатилади.

Материаллар сарфи бўйича дастлабки ҳужжатлар материаллар ҳисоби гуруҳида ишлов берилади. Материаллар сарфини харажатлар йўналиши бўйича ҳисобга олишда инвентар ва партион усусларда ҳужжатлаштириш қўлланилади.

Инвентар усулида бухгалтерия дастлабки ҳужжатлар (лимит - забор карталари, талабномалар) га асосан, нормалардан оғишишини инобатга олган ҳолда, (маҳсус талабномалар ёки қизил чизик тортилган лимит - забор карталарга асосан рамийлаштирилган ҳолда) бухгалтерия сарфланган материаллар қийматини ҳисоблаб чиқади.

Агар цехларда доим ой бошига ва охирига фойдаланилмаган материаллар қолса, материаллар харажатини инвентар усулида ҳисоблаб топиш зарур. Демак, ишлаб чиқаришга сарфланган ҳақиқий харажатлар суммасини ҳисоблаб топишда уларнинг қолдиқларини инобатга олиш керак. Бунинг учун ҳисоб даврининг (смена, ҳафта, ой) охирида фойдаланилмаган материаллар қолдиги инвентаризация қилинади, шундан кейин материаллар харажати аниқланади:

бошлангич қолдиқка жўнатилган материаллар қўшилиб охири қолдиқ олиб ташланади.

Материаллар (метал, газлама ва ш. к.) харажатини ҳисобга олиш учун партион усули қўлланилади. Бунда материаллар ҳар бир бичилган партия ва бичиб бўлгандан кейин тежалтан ёки ортиқча харажат аниқланади ва уларнинг сабаблари ҳамда айбдорлари белгиланади.

01 - механик цехи бўйича материал харажатларини тақсимлаш
200 - йил март ойи учун

Дебетланувчи счет		Буортма, бутом, молда		10 - Материаллар» счетининг кредититдан			
№	НОМИ			1010 «Хомашё ва материаллар»	1090 «Волиса материаллар»	норма оғи- шими бўйича норма оғи- шими бўйича	хаки- крий
2010	Асосий ишлаб чикариш	101 -электродвигател	450000	-106	44894	-	-
		102 - бощалар	682	-40	692	320	-20
		жами	45682	-146	45536	320	-20
2510	Машина ва ускуналарни асрарш ва улардан фойдаланиш	2 - молда			40	-	40
		3 - молда			160		160
		жами			200		200
2510	Умумишлаб чикариш	4 - молда			80		80
	харажатлари	5 - молда			120		120
		жами			200		200
2610	Ишлаб чикаришдаги брак	Бракни тузатиши			60		60
		электродвигатель - 101					
		жами					
	Хаммаси		45682	-146	45536	780	-20
						60	60
							760

01 - механик цехида материаллардан фойдаланиш түгрисида хисобот

Харакат

200 йил март ойн учун

Номенклатура номери	Материаллар	Улчов бирлиги	Хисоб баҳоси, минг сўм	Ой бошига 01-омбордан кирим	Электротривигатель (11-чикиши)		Бошка буюмлар
					норма бўйича	хаккий	
203001	Пўлат				со-сум-ни маси, минг сўм	со-сум-ни маси, минг сўм	сум-ни маси, минг сўм
	4Б-50 мм т	50	20	100	6	300	7
	Бошка матер.			6	15	0,7	0,6
	Жами			106	315	350,7	6,8
						340,6	1,0
							0,9

жадвалнинг давоми

Номенклатура номери	Материаллар	Жами асосий ишлаб чиқаришга (2010) на тижса				Счетлар бўйича бошка харажатлар, м. с.	Ой охирига колдик бўйича норма
		норма бўйича	хаккий	норма бўйича	хаккий		
203001	Пўлат	сон сумма м. с.	сон сумма м. с.	сон сумма м. с.	сон сумма м. с.	2510	2510
	4Б-50 мм т	350	6,8	340	0,2	10	2-
	Бошка	1,7	1,5	0,2			3-
	Жами	351,7	341,5	10,2		80	120
						120	40
						160	60
						160	60
							0,9

Бичувчиларга материаллар буюртма учун белгиланган норма бўйича берилади. Буюртма бажарилгандан сўнг сарфланган материаллар миқдори ва бичилган деталлар ҳар бир партия учун тузиладиган бичиш актига ёзиб кўйилади. Бу топшириқ бажарилгандан кейин сарфланган материалларни бирданига ҳисоблаб чиқиш имкониятини беради. Ҳакиқий сарфланган материалларни нормативлар билан таққослаб бичилган партия бўйича натижка (тежалган ёки ортиқча харажат) аниқланади. Шундай қилиб харажатлар устидан кундалик назорат ўрнатилади. Бунда бичиш натижаси ҳар бир бичувчи, ҳар бир бичиши партияси ва ой бўйича жами суммаси аниқланади. Бу, ўз навбатида, меҳнатга ҳақ тўлашнинг рағбатлантириш тизимини қўллаш имкониятини беради.

Норматив усулида материаллар харажати ҳисобини батафсилроқ кўриб чиқамиз. Материаллардан рационал фойдаланиш устидан назоратни цехнинг режа - диспетчерлик хизмати бажаради. Бунинг учун цех бўйича ой давомида материаллардан фойдаланиш тўғрисида ҳисобот тузади.

Норма бўйича сарфланган материаллар миқдорини ишлаб чиқаришга киритилган буюмларга ҳар бири учун белгиланган материаллар нормасини кўпайтириш йўли билан тогилади. Масалан, 101- буюм (электродвигател) га 4Б - 50 мм лик пўлатдан белгиланган норма харажати - 700 кг, 10 донаси учун харажат 7 тоннани (700 кг x 10 дона) ташкил этади. Бундан ташқари, цехнинг режа - диспетчерлик хизмати томонидан ишлаб чиқаришда фойдаланилган сотиб олинган ва ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар тўғрисида ҳисоботлар тузилади. Бу қуйидаги имкониятларни беради: ишлаб чиқаришда материал қийматликлар ҳаракатини тартибга солиш; бичиш далолатномаси ва бошқа ҳужжатлар бўйича амалдаги нормалардан оғишишни назорат қилиш; цехларни детал ва материаллар билан таъминлашда содир бўладиган номутаносибликларни бартараф этиш чораларини кўриш бир цехни бошқа алоқадор цехлар билан алоқасини белгилаш ва материаллардан ортиқча фойдаланишга олиб келадиган сабабларга барҳам бериш. Ишлаб чиқаришда материаллардан фойдаланиш тўғрисидаги цехларнинг ҳисобот маълумотлари материал харажатларини тақсимлаш ведомостига қўшилади. Бу ишлов бериш жадвалининг 1-шакли бўйича тузилади (97, 98-бетларга қаралсин).

Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида фойдаланилган материаллар қийматини ҳисобдан чиқаришнинг бошқа усулларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Булар АВЕКО, ЛИФО ва ФИФО усулларидир.

АВЕКО усулида материаллар ўртача тортилган баҳода сарфланади (4- андаза «Товар - материал заҳиралари»).

ЛИФО усулида материаллар охирги кирим баҳосида сарфланади.

ФИФО усулида материаллар биринчи кирим баҳосида сарфланади.

Афзалроғи **ФИФО** ва **АВЕКО** усуллари дидир.

ФИФО усули корхонага сотиб олинган материаллар қийматини камроқ зарар билан қоплаш имкониятими беради.

Чиқиндилар ҳисоби. Материалларга ишлов беришда ишлаб чиқариш чиқиндилари вұжудға келади. Уларға технологик ишлов бериш натижасида ҳосил бўлған ва мазкур материалга ҳос сифатини түлиқ ёки қисман йўқотған материал қолдиқлари киради.

Асосий маҳсулот тайёрлаш учун ёки сотини учун ёрдамчи цехларда фойдаланса бўладиган чиқиндилар қайтарилиган ёки қимматли чиқиндилар дейилади.

Ҳеч қандай истеъмол қийматига эга бўлмаган чиқиндилар (хўжалик эҳтиёжи учун ишлаб чиқаришда фойдаланилмайдиган, четга сотилмайдиган, шунингдек кўринмайдиган чиқиндилар: парланиш, қуриш, куюнди) қайтарилилмайдиган дейилади.

Қайтариладиган чиқиндилар ишлаб чиқариш харажатлари суммасини камайтиради, шунинг учун улар 2010 «Асосий ишлаб чиқариш харажатлари» счетининг кредитига ва 1000-счет бўйича тегишли счетларниң дебетига ёзилади. Чиқиндилар топширилганлиги тўғрисидаги накладнойларга асосан гурухлаш ведомости тузилади.

Асосий ишлаб чиқаришнинг механик цехидан қабул қилинган

чиқиндилар ведомости

200__йил март ойи учун

Цех	Чиқиндилар қаердан келди		Дебетланувчи счетлар
	Кредитланувчи счетлар	Буюртма, харажат моддалари	
01	2010 «Асосий ишлаб чиқариш»	101 - буюртма электродвигатель	172
	2010- счетининг жами		172

Нормалардан оғишиш ҳисоби. Маҳсулот таннархи бўйича режа бажарилишини назорат қилиш учун оғишиш ҳажмини, оғишиш сабабларини ва ким сабабли улар содир бўлғанлигини билиш керак. Норматив усулида ишлаб чиқариш харажатларини йигма ҳисоби ҳар бир буюм ёки бир хилдаги бир груп буюмлар бўйича ташкил этилади. Бу ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш ишлар ҳажмини анча қисқартиради.

Ишлаб чиқариш хусусиятларига қараб корхоналарда нормалар бўйича ва нормалардан оғишиш ишлаб чиқариш харажатлари ҳар хил ҳисобга олинади. Бу материал харажатларини аниқлаш усулига боғлик.

Оғишишлар сабаблари ва айбдорлар кодлари бўйича ҳисобга олинади. Кодларда биринчи рақам сабабини, иккинчи рақам эса оғишишлар айбдорини кўрсатади.

Кўйида нормалардан оғишишлар кодини келтирамиз

Оғишишлар сабаби		Оғишишлар айбдорлари	
номи	код	номи	код
Материаллар алмашиши	0	Бажарувчи ишчилар	0
Материалларни бичиш	1	Технология	1
Материалларни чиқиндилар билан алмашиши	2	Конструкторлар, чизмачилар	2
Материалларни ўлчамсизлиги	3	Маъмурий - техник ходимлар	3
Ускуна ва мосламаларни тўғри келмаслиги	4	Мол юборувчилар	4
Ускуналар таъмирини кечикиши	5		
Бракни тузатиш	6		
ва ҳ. к.	7		

Оғишишлар кодлари сабаб кодини айбдорлар кодига қўшиш йўли билан топилади, масалан 03 коди маъмурий - техник ходимлари айби билан материаллар алмашишини билдиради, 22 коди эса конструкторларнинг ташабуси бўйича материалларни чиқиндилар билан алмашишини билдиради ва ҳоказо.

Хужжатлаштириш усули бўйича оғишишлар ҳисоби. Башарти технология билан назарда тутилган материаллар ўрнига ҳақиқатдан бошқа бир ўрнини босувчи материал ишлатилса, оғишишлар вужудга келади. Шунингдек белгиланган нормадан ортиқ материаллар жўнатилиши ҳам мумкин. Иккала ҳолларда ҳам тегишли рухсат бўлиши керак.

Бунинг учун тегишли хизмат ходимлари томонидан алмашиш ёки ортиқча харажатни қоплаш бўйича «нормалардан оғишиши» белгисини қўйиб талабнома ёзиб берилади.

Партион бичиш усули бўйича оғишишлар ҳисоби. Ҳисобнинг бу усули ишлаб чиқариш технологиясига боғлик бўлиб қуийдагилар аҳамиятта эга: материалларни буюмлар ишлаб чиқариш учун тайёрлаш қўл билан бажариладими, ёки пресс - автоматларда штамповка қилинадими; ишлаб

чиқарилаётган буюмлар номенклатурасига - буюмлар биргина дастлабки материалдан ишлаб чиқариладими ёки бир неча материалларданни ва ҳ. к. Буларнинг ҳаммаси турли бичиш далолатнома шаклларини ва уларни автоматларда турлича ишлаб чиқишини тақозо этади. Далолатномаларга тегишли офишишлар киритилгандан сўнг ишлов беришга ўтказилади. Уларнинг матълумотларига асосан иш бажарувчилар, огишиш сабаблари ва айбдорлари бўйича материал харажат машинограммаси тузилади.

Инвентар усулидаги офишишлар ҳисоби. Инвентар усулида нормалардан офишишлар участкалар, бригадалар бўйича қилинган ҳақиқий харажатларни норматив калькуляцияси асосида ҳисобланган норма харажатлари билан таққослаб топилади.

Транспорт - тайёрлов харажатларини тақсимлаш. Сарфланган материаллар йўналишлари бўйича ҳисоб баҳоларида (бизнинг мисолимизда ҳисоб баҳолари бўлиб шартнома баҳолари ҳисобланади) ҳисобдан чиқарилади.

Демак, сарфланган материалларни ҳақиқий таннархида акс эттириш учун уларнинг шартнома қийматига транспорт - тайёрлов харажатларини қўшиш керак. Транспорт - тайёрлов харажатлари икки босқич билан аниқланади: олдин тақсимланадиган транспорт - тайёрлов харажатлари аниқланади, кейин уларни тақсимлаш ведомости тузилади. Ҳақиқий транспорт тайёрлов харажатлари суммаси сарфланган материаллар гуруҳлари ва 10- ведомостда ҳисобланган ўртacha фоиз бўйича аниқланади. Масалан, 1010 «Хомашё ва материаллар» счети бўйича транспорт - тайёрлов харажатлари 4% ни, 1090 «Бошқа материаллар» бўйича 8% ни, 1030 «Ёқилғи» бўйича 17% ни ташкил этган. Ҳисоблашни осонлаштириш ва ёзувларни қисқартириш мақсадида асосий ишлаб чиқариш, ёрдамчи ишлаб чиқариш, машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, умумишлаб чиқариш, бракни тузатиш ва бошқалар учун сарфланган материалларга тегишли транспорт - тайёрлов харажатларини тўлигича 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетига ўтказишга рухсат қилинади. Ҳисоблаб топилган транспорт - тайёрлов харажатлари 10- журнал - ордерга алоҳида қатор билан 2010- счетини дебетлаб, қайси счетларга тегишли бўлса, шу счетларни кредитига ёзиб қўйилади.

Мисол. Қуйидаги жадвалда 200_й. март ойида ҳисобдан чиқариладиган транспорт - тайёрлов харажатларини ҳисоблаш келтирилган.

Корреспондентланувчи счетлар номери	Харажатлар номи	Ҳақиқий материаллар харажати		
		1010	1010	1030
		асосий	ёрдамчи	ёқилғи
2010	Асосий ишлаб чиқариш	340000	1500	
2310	Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар		300	200
2510	Машина ва ускуналарни асраш харажатлари		200	
2510	Умумишлаб чиқариш харажатлари		200	
2610	Бракни тузатиши		60	
	Жами	340000	2260	200
	Транспорт тийрлов харажатлари, %	4	10	17
	Сумма	13600	226	34

Ёрдамчи материаллар харажати ҳисоби. Ишлаб чиқаришнинг түгри харажатлари таркибига кирадиган ёрдамчи материаллар ҳам асосий материаллар қатори ҳисобга олинади. Бинолар, ускуналарни асраш учун сарфланадиган ёрдамчи материаллар машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, умумишлаб чиқариш бўйича тегишли харажат моддаларига ёзилади.

Ёқилғи харажатлар ҳисоби. Ёқилғи харажатлари ҳисобининг хусусияти шундан иборатки, у технологик мақсадлари ва хўжалик эҳтиёжи учун сарфланади. Эритиш агрегатлари, мартен печлари, доменлар, штамповка - темирчилик, прокат, пресслаш ва бошқа цехларда металларни қизитиш учун, пойафзал, тўқимачилик, трикотаж ва бошқа корхоналарда ярим тайёр маҳсулотларни намини қочириш калорифер ўрнатмалари учун, ишлаб чиқариш технологияси билан белгиланган буюмларни синаш ишлари учун сарфланган ёқилғилар технологик мақсадларга сарфланган дейилади. Бундай мақсадлар учун ёқилғилар сарфланса, «Технологик мақсадлар учун сарфланган ёқилғи ва энергиялар» моддаси бўйича 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетлари дебетланиб, 1030 «Ёқилғилар» счети кредитланади. Бу харажатлар калькуляция объектлари орасида режа тузишда ҳисоблаб топиладиган смета ставкаларига мутаносиб тақсимланади.

Хўжалик эҳтиёжлари учун сарфланган ёқилғилар йиғувчи - тарқатувчи счетларга ўтказилади. Масалан, асбоб - ускуналарни асраш учун сарфланган ёқилғилар 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счетига ўтказилади.

Ўзида ишлаб чиқарилган барча турдаги энергия ва четдан олинган энергиянинг сарфи бир хилда ҳисобга олинади.

7.6. ИШ ҲАҚИ, МУКОФОТЛАР, ТАЪТИЛ ҲАҚИ РЕЗЕРВИНИ ТАҚСИМЛАШ

Иш ҳақи, мукофотлар ва таътил ҳақи резервини тақсимланаш деганда дебстланувчи счетларга түгри олиб бориш деб тушунилади. Айрим меҳнат ҳақи харажатларини тайинланиши бўйича маҳсулот танинхига түғри олиб бориш иложи бўлмаса, улар иш ҳақи нормаларига мутаносиб тақсимланади.

Ҳисобланган иш ҳақи 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счетининг кредитида ҳисобга олинади.

Ишчиларнинг ишбай иш ҳақлари калькуляциянинг түгри моддалари тарзида маҳсулот (буортма) бажарилган иш ва хизматлар бўйича ҳужжатлар (нарядлар, маршрут варакалари ва бошқа ҳужжатлар) га асосан 2010 ва 2310 - счетларнинг дебетига ёзилади. Башарти ишлаб чиқариш ишчилари бўйича вақтбай иш ҳақи ҳисобланса, у буортмалар ва иш турлари ўргасида ишбай иш ҳақига мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310 счетларига ўтказилади.

Асобоб - ускуналарни созлаш, уларни мойлаш, тозалаш, таъмирлаш бўйича ёрдамчи ишчиларга ҳисобланган вақтбай иш ҳақи харажат моддалари бўйича 2510 - счетининг дебетига ўтказилади. Шунингдек цехларнинг мутахассисларига, хизматчиларига ҳисобланган иш ҳақи ҳам 2510 - счетнинг дебетида алоҳида ҳисобга олинади.

Асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг барча категориялари бўйича ҳисобланган бир йўла мукофотлар суммасига 2010 «Асосий ишлаб чиқариш харажатлари» ва 2510 «Умушишлаб чиқариш харажатлари» счетлари дебетланиб 6710 - «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счети кредитланади.

Ишчиларнинг тунда ва ишдан ташқари вақтда ишлагани учун ҳисоблаган иш ҳақи буортмалар ва иш турлари орасида ишбай иш ҳақига мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310 счетларнинг дебетига ёзилади. Ишчиларга ҳисобланган қўшимча (боласини боқиши учун сарфланган вақтга, давлат ва жамоат ишларини бажарган вақтига, ўсмирларнинг енгиллик соатлари ва шунга ўхшаганларга) ҳисоблаган қўшимча иш ҳақлари буортма ва ишлар ўргасида асосий иш ҳақига мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310- счетларнинг дебетига ўтказилади. Ишчиларнинг иш ҳақларини тақсимлаш билан бир вақтда ишчиларнинг таътил ҳақлари бўйича таътил ҳақи резерви ташкил этилади. Унинг суммаси корхонада ҳисоблаб чиқилган режали фоизига ва ҳисобот даврида ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи ҳажмига боғлиқ.

Резерв суммаси маҳсулот, ишлар ва хизматлар танинхига киритилиб ишчиларга ҳисобланган иш ҳақлари қайси счетларда акс эттирилган бўлса, шу (2010, 2310, 2510) счетларнинг дебетига ёзилиб 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счети кредитланади.

Иш ҳақлари, мукофотларни тақсимлаш, таътил ҳақи резервини ташкил қилиш билан бирга ҳисобланган иш ҳақи суммасидан белгиланган фоизда ижтимоий, тиббий сугурта ва пенсия фондига ажратма қилинади. Ажратмалар суммаси маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига қўшилиб, иш ҳақлари қайси счетларда акс эттирилган бўлса, шу счетлар дебетланиб, 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» счети кредитланади.

Бундан ташқари, ишчи ва хизматчиларнинг иш ҳақларидан белгиланган фоизда бандлик фондига ҳам ажратма ҳисобланади. Бу ҳисобланган сума ҳам ижтимоий сугуртага ажратма каби маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига киритилиб 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» счети кредитланади. 12- ведомостта ёзиш учун асос бўлиб ишлов бериш жадваллари ҳисобланади.

Мисол. Қуйидаги тармоқларда банд бўлган ходимларга меҳнат ҳақи ҳисобланди:

- а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига - 50000 с.
- б) асбоб - ускуналардан фойдаланишда банд бўлган ишчиларга -10000 с.
- в) цех бошқарув ходимларига - 4000 с.
- г) яроқсиз маҳсулотни тузатишида банд бўлган ишчиларга - 2000 с.

Бу муомалаларга қуйидаги проводкалар берилади:

Д-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» - 50000 с.

Д-т 2510 «Асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш» аналитик ҳисоби - 10000 с.

Д-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» - 4000 с.

Д-т 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот» - 2000 с.

К-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счети - 66000 с.

Кейин шу ёзувлар асосида цехлар бўйича 12- ведомостта (2010, 2310, 2510, 2610- счетларнинг дебетига), 15- ведомостта (3100, 8910- счетларнинг дебетига);

10/1 - журнал - ордерига (6520 счетининг кредитига) ва маҳсулот гуруҳлари ва турлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ведомостига ёзib қўйилади.

7.7. КЕЛГУСИ ХАРАЖАТЛАР ВА ТЎЛОВЛАР РЕЗЕРВИ

Маҳсулот таннархини тартибга солиш мақсадида корхоналарда келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервини ташкил этиш эҳтиёжи туғилади (ишчиларнинг таътил ҳақи резерви, асосий воситаларни таъмири бўйича резерв ва шунга ўхшаганлар). Шунинг учун яна бир ҳисобот - тақсимловчи 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резевлари» счетини очиш керак. Бу счет ишлаб чиқариш ёки муомала сарфларига

харажат ва тўловларни бир меъёрда қўшиш мақсадида белгиланган тартибда резервланган суммаларни ҳолати ва ҳаракати тўрисидаги ахборотни умумлаштиради.

Бу счет пассив бўлиб хўжалик жараёнлари ҳолатини таърифлайди.

8910- счетда, хусусан, қуийдаги суммалар акс эттирилиши мумкин:

- келгусида ишчиларга таътил ҳақи тўлаш (ижтимоий сугурта ва таъминот ажратмалари қўшилган ҳолда);

- саноатнинг мавсумий тармоқларида тайёргарлик ишлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари;

- асосий воситаларнинг таъмири бўйича келгусидаги харажатлар ва шунга ўхшаганлар.

Ишлаб чиқариш ва муомала харажатлари ҳисобидан суммаларни резервлаш тартиби тегишли қонун ва бошқа норматив ҳужжатлари, шунингдек «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» билан белгиланади.

Резервлар ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган муомалалар 2010, 2310, 2510, 9400 - счетларнинг дебетида ва 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счетининг кредитида акс эттирилади.

Ташкил этилган резерв ҳисобидан қопланган харажатлар суммасига 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счети дебетланиб, 2310 «Ёрмачи ишлаб чиқариш», 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счетлари кредитланади.

Амалда кенгроқ тарқалган резервлаш таътил ҳақи резерви бўлганлиги туфайли уни батафсилоқ кўриб чиқамиз.

Одатда ишчиларга таътил йил давомида бир текисда берилмайди. Демак, ишчиларнинг таътил вақти учун ҳисобланган иш ҳақиси айrim ойлар бўйича ўзгариб туради. Бу, ўз навбатида, маҳсулот таниархини бузуб кўрсатади. Таътил ҳақини йил давомида бир текисда бермаслик туфайли маҳсулот, иш ва хизматлар таниархида тебраниш бўлмаслик учун ишчиларга келгусида тўланадиган таътил ҳақи суммасини ижтимоий сугуртага ажратмалар билан бирга резерв қилинади, яъни белгиланган нормада таътил ҳақи суммаси ҳисобланниб корхона тасарруфида қолдирилади. Бухгалтерия томонидан ишчиларга ҳар ойда ҳақи ҳисобланган суммадан белгиланган фоиз миқдорида таътил ҳақи резерви ташкил этилади. Фоиз режа маълумотлари бўйича аниқланади.

Мисол. Режа бўйича ишчиларнинг йиллик иш ҳақи фонди 200000 сўм бўлса, таътил вақти учун тўланадиган иш ҳақи ижтимоий сугуртага ажратмалар билан - 16000 сўмни, яъни йиллик иш ҳақи фондининг 8% ини ташкил этади.

Агар ҳисобот ойида ишчиларга 19000 сўм иш ҳақи ҳисобланган бўлса, таътил ҳақи резервига ажратиладиган сумма 1520 сўмни ($19000 \times 8 : 100$) ташкил этади.

Бу суммага қуйидагича проводка берилади:

Д-т Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга оладиган (2010, 2310) счетлар

К-т 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счети.

Фараз қиласайлик, мазкур ойда таътилга чиқсан ишчига 900 сўм таътил ҳақи ҳисобланниб, 324 сўм ижтимоий сугуртага ажратма қилинган бўлса (жами 1224 сўм), қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счети - ҳисобланган таътил ҳақи ва ижтимоий сугуртага ажратилган суммага - 1224 сўм

К-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счети - ҳисобланган таътил ҳақи суммасига - 900 сўм ва

К-т 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» счети - ижтимоий сугуртага ажратилган суммага - 324 сўм.

Ташкил этилган резерв фонди ва ундан фойдаланиш вақти - вақти билан (йил охирида албатта) смета маълумотлари бўйича текшириб турилади ва зарур бўлса тузатиш киритилади.

Башарти ташкил этилган келгусидаги харажатлар резервлари харажатларни қоплаш учун етмаса, етишмаган суммага қуйидаги проводка билан қушимча резерв ташкил этилади:

Д-т харажатларни ҳисобга оладиган счетлар

К-т 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари».

Фойдаланилмаган келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари суммаси қуйидаги проводка билан фойдага ўтказилади:

Д-т 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари» счети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счетининг аналитик ҳисоби алоҳида резервлар бўйича 15-ведомостда юритилади.

7.8. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН БОШҚА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ТАҚСИМЛАШ

Асосий воситаларнинг амортизация ажратмалар суммаси уларнинг фойдаланиш жойлари бўйича 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умушишлаб чиқариш харажатлари» счетларига ўтказилади.

Ҳисобот ойида ҳисобланган амортизация суммасини тегишли счетларга ўтказиш учун асос бўлиб 6- «Асосий воситалар амортизациясини ҳисоблаш» ишлов бериш жадвали ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш асбоб - ускуналари ва цех ичидаги транспортлар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси 2510-счетининг алоҳида аналитик ҳисобини дебетида «Ускуна ва транспорт воситаларининг амортизацияси» моддаси бўйича акс эттирилади, бошқа асосий воситалар бўйича эса - 2510 «Умушишлаб чиқариш харажатлари» счетининг дебетида алоҳида ҳисобга олинади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) ҳам фойдаланиш жойига қараб тегишли (2010, 2310, 2510) счетларида тўлиқ акс эттирилади. Машинасозлик корхоналарида ихтисослаштирилган маҳсус инструментлар ва мосламаларнинг эскириши қайси маҳсулотни ишлаб чиқаришга тайинланган бўлса, шу маҳсулотни ишлаб чиқариш бўйича асосий ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларининг ҳисобот ойида эскирганлиги туфайли 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» балансдан ташқари счетидан чиқариш учун асос бўлиб далолатнома ва 8-ишлов бериш жадвали ҳисобланади.

Четдан кўрсатилган хизматлар. Корхоналар чет ташкилотларнинг турли хизматлари (электроэнергия, газ, сув, пар ва шу кабилар) дан фойдаланади. Бу хизматларнинг барчаси истеъмол жойлари ва тайинланиши бўйича бош механик маълумотларига асосан тақсимланади. Бу маълумотларга асосан бухгалтерия счетлар, харажат моддалари, иложи бўлса, калькуляция объектлари орасида тақсимланади.

Мол юборувчиларнинг счетлари билан бирга тақсимланаш жадваллари 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» счетининг кредити ва 2010, 2310, 2510 счетларнинг дебетига ёзиш учун асос бўлиб ҳисобланади

Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар 6010- счетининг кредити бўйича 6- журнал - ордерда юритилади.

Бошқа пул харажатлари. Корхонанинг айрим харажатлари кассадан нақд пул билан ёки ҳисоб - китоб счетидан пул ўтказиш йўли билан, ёки бевосита ҳисобдор шахслар томонидан тўланади ва тегишли счетларнинг кредити бўйича 1, 2, 7 журнал - ордерларда харажатларни ҳисобга оладиган счетларнинг дебети билан корреспондентлашган ҳолда ҳисобга олинади. Бу харажатлар суммаси харажат ведомостларига ой бўйича жамлаб ёзилади. Шунинг учун уларни дебетланувчи счетлар ва харажат моддалари бўйича гуруҳлаш расшифровка - варақаларида олиб борилади.

7.9. ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШЛАР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШ

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар асосий ишлаб чиқариш ёки корхонанинг асосий фаолияти учун ёрдамчи (кўмакчи) бўлган ишлаб чиқаришлар бўлиб, улар 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетида ҳисобга олинади.

Бу счет актив бўлиб, дебетида ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича қилинган харажатлар, кредитида ишлаб чиқариши тутатилган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий таннарх суммаси акс эттирилади. Бу счетнинг дебети ҳисобот даври бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари суммасини кўрсатади.

2310 - счетидан харажатларни ҳисобга олишда қўйидаги ёрдамчи ишлаб чиқаришлар фойдаланади:

- турили хил энергиялар, электроэнергия, газ ва бошқалар билан хизмат кўрсатиш;
- транспорт хизматини кўрсатиш;
- асосий воситаларни таъмирлаш;
- инструментлар, штамплар, курилиш деталлари, конструкциялар тайёрлаш ёки курилиш материалларини бойитиш (асосан қурилиш корхоналарида);
- тош, шағал, кум ва бошқа рудасиз материаллар қазиб олиш;
- ёғоч тайёрлаш ва ёғоч арралаш;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тузлаш, қоқи қилиш ва консервалаш (асосан савдо корхоналарида);
- маҳсус кийимлар ва маҳсус пойафзалларни таъмирлаш ва тикиш ва бошқалар.

Бундан ташқари, бу счетда корхона балансида турган илмий - тадқиқот ва тажриба - конструкторлик бўлинмалар харажатлари ҳам акс эттирилиши мумкин.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар корхона фаолиятини асосий ҳалқаси бўлиб ҳисобланади, чунки яхши ҳозирги замон инструментал цехи, ривожланган таъмирлаш хизмати, аник ҳаракат қилувчи транспорт хўжалиги, электроэнергия, пар, сиқилган ҳаво билан бир текисда таъминлаш - бутун корхона жамоасининг бир текисда ва сифатли ишлашининг гаровидир.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар фаолиятининг турлича бўлиши уларнинг харажатлари ҳисобига таъсир этади.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар оддий ва мураккабга бўлинади. Оддий ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бир типдаги технологик жараёнга эга бўлиб бир турдаги маҳсулот (парқозон цехи, энергоцех, компрессорлар ва бошқалар) ни ишлаб чиқаради. Бу ишлаб чиқаришлар маҳсулотлари бирлигининг таннархи калькуляция моддалари бўйича жами харажат суммасини ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига бўлиш йўли билан топилади.

Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришлар – инструментлар, таъмирлаш цехлари ва транспорт цехлари турли ишларни бажаради, кўп технология операцияларидан иборат маҳсулотлар тайёрлайди ёки хизматларни кўрсатади.

Ҳар бир маҳсулот ва ишлар бўйича режалаштириш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш буюртмалар ва калькуляция моддалари бўйича олиб борилади.

2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», счетининг дебетида маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан бевосита боғлиқ бўлган тўғри харажатлар, ёрдамчи ишлаб чиқаришни бажариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган эгри харажатлар ва яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар акс эттирилади.

2310– счети дебетланганда қуйидаги счетлар кредитланиши мумкин:

0211 – 0290 – счетлари – ёрдамчи ишлаб чиқаришларда фойдаланилаётган асосий воситаларга ҳисобланган эскириш суммасига;

1010, 1070, 1080, 1090 – счетлари – ёрдамчи ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун сарфланган материаллар суммасига;

1610 «Материаллар қийматидаги фарқлар» счети – материаллар қийматидаги оғишишлар ҳисобдан чиқарилганда (сторно ёки қўшимча ёзув);

2510 «Умушишлаб чиқариш харажатлари» счети – умушишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми ёрдамчи ишлаб чиқаришларга ўтказилганда;

2610– счети – яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар ёрдамчи ишлаб чиқаришларларга ўтказилганда;

3110, 3190– счетлари - келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

6710 счети – ишчиларга ҳисобланган иш ҳаки суммасига;

6520 – ижтимоий сугурта ва таъминотта ҳисобланган суммага;

9220 – счети – материал қийматликларнинг камомади (жумладан табиий камайиши) ёрдамчи ишлаб чиқаришларга ўтказилганда.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича аналитик ҳисоб қуйидагича ташкил этилади:

1 – калькуляция объектлари доирасида ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкаларидан – буюртмалар ва калькуляция моддалари бўйича;

2 – цехлар бўйича (2510 – счетнинг моддалар номенклатураси бўйича 12 - ведомостда);

3 – харажат суммалари бўйича (тўгри ва эгри). Ҳар бир цех бўйича ҳар ойда алоҳида 12 – ведомости юритилиб, унда ҳисобот ойи ва йил бошидан жамланиб келинаётган смета ва ҳақиқий харажат маълумотлари кўрсатилади. Смета ва ҳақиқий маълумотларни солиштириш йўли билан цех жамоасининг иши таҳлил қилинади. Қуида 12 – ведомост шаклини келтирамиз (112-бетга қаралсин).

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар томонидан тайёрланган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар қуидаги ҳужжатлар билан расмийлаштирилади:

- накладнойлар – омборга топширилган тайёрланган инструментлар миқдорини кўрсатиб;

- таъмирланган объектларни қабул қилиш – топшириш далолатномаси – бажарилган ва топширилган таъмирлаш ишларига;

- йўл ваарақалари – транспорт цехининг ташитан юк ҳажмига;

- бош энергетик, бош технолог, бош механикларинг берган маълумотлари (справкалари) – оддий ишлаб чиқаришлар томонидан бажарилган ишлар хизматлар ҳажмига. Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар, маҳсулотлари хизмат ва ишлари корхона ичida асосий ва ёрдамчи цехлар, завод бошқармаси томонидан истеъмол қилиниши ва четга сотилиши ҳам мумкин.

2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетнинг кредитида, илгари айтилгандаек, ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий (ҳисобот даври ичida режа) таннархи суммаси акс эттирилади.

2310 – счети кредитланганда қуидаги счетлар дебетланади:

1010, 1070, 1080, 1090 – счетлари – ишлаб чиқарилган эҳтиёт қисмлар инвентар ва хўжалик жиҳозлари ва ишлаб чиқаришдан қайтарилган чиқитлар киримга олинганда;

2610 – счети – тузатиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотни ҳисобдан чиқиши;

2710 – счети – ёрдамчи цехлар харажатларини хизмат кўрсатувчи хўжаликларга ўтказилиши;

2810 – счети – тайёр маҳсулотни омборга қабул қилиниши;

9410 – счети – маҳсулот сотишга кўрсатилган хизматлар харажатларини ҳисобдан чиқарилиши;

9110, 9130 – счетлари – четга жўнатилган маҳсулот, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар суммасига;

9210, 9220 – счетлари – асосий восита ва номоддий активларни ҳисобдан чиқариш бўйича кўрсатилган хизматлар қийматига;

9220 – счети – камомад ва нобудгарчилкларни акс эттирилиши.

12- «Ердамчи ишлаб чикаришлар бүйича харражаттар» ведомости

Счет-нинг номери	Модда- лар коди	Дебетланувчи счетлар	Кредитланувчи счетлар									
			10		2310		2310		ва	0210	ва	2510
А	Б		1010	1030	6710	6520	8910	2310	х. к.	х. к.	2510	2510
2510	1	Моддалар номи	1	2	3	8	9	10	11-12	13	14-17	18
		Ускуналар амортизацияси								74		20
	3	Ускуналар жорий таъмири	600		400	56	24	150				74
		Счет бўйича жами	600		400	56	24	150	74			1230
2510	1	Бошқарув аппаратини асраш										1304
	3	Бинолар, иншоотлар ва			800	112			70			912
		инвентарлар эскириши										70
	5	Биноларнинг жорий таъмири	40									40
		Счет бўйича жами	40		800	112			70			1022
2310		Ишлаб чикариш харражатлари	2000		1724	241	104				1304	1022
		Цех бўйича жами	640	2000	2924	409	128	150	144		1304	1022
											8721	

Ёрдамчи цехларнинг бири – иккинчисига кўрсатган хизматлари муқобил хизматлар дейилади. Бу хизматларни асосий истеъмолчиси бўлиб, асосий ишлаб чиқариш цехлари ва завод бошқармаси ҳисобланади.

Муқобил хизматлар цехнинг режа таннархидаги ёки олдинги ойнинг ҳақиқий таннархидаги ҳисобга олинади. Асосий истеъмолчиларга кўрсатилган хизматлар ёрдамчи ишлаб чиқаришлар цехларнинг ҳақиқий таннархидаги ҳисобга олинади. Ўз асбоб – ускуналарнинг капитал (обдон) таъмири учун кўрсатилган хизмат, транспорт воситаларининг четга бажарилган ишлари ишлаб чиқариш таннархидаги бўйича баҳоланади.

Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришлар харажатларининг ҳисоби харажатларни маҳсулот турлари ёки айрим бажарилган ишлар ва таъмирлар бўйича гуруҳлашни талаб қиласиди. Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришларда хизматлар завод ичидағи буюртмалар бўйича қилинадиган калькуляция ёрдамида тақсимланади. Бунинг учун калькуляция ведомости тузилади. Буюртмалар бўйича маҳсулот таннархидаги ҳисобланганда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича ҳисобланган иш ҳақи ва материаллар қиймати бевосита буюртмаларга ёзилади, қолган харажатлар эса 2310 ва 2510 – счетларидаги йигилиб буюртмалар орасида тўғри харажатлар (материаллар ва иш ҳақи суммаси)га мутаносиб тақсимланади.

7.10. КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ

Ҳисобот даврида қилиниб келгуси ҳисобот даврига тегишли бўлган харажатлар тўғрисидаги ахборотлар куйидаги счетларда ҳисобга олинади:

3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи»

3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи»

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар»

Бу счетлар актив бўлиб, дебетида, хусусан, рўзнома ва ойномаларга йиллик обуна харажатлари, мулкларнинг йиллик суғурта суммасини тўлаш, келгуси даврлар учун олдиндан тўланган ижара ҳақи ва маҳсулот таннархига келажакда қўшиладиган бошқа харажатлар акс эттирилади. Кредитида бу харажатларни ҳисобдан чиқарилиши акс эттирилади. Бу счетларда ҳисобот даври бошига қолдиқ қолиши мумкин.

3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи» счетида ҳисобот даврида келгуси ҳисобот даврларига тегишли бўлган тўланган ижара ҳақлари ҳисобга олинади. Масалан, хўжалик юритувчи субъект йиллик ижара ҳақини йил бошида тўлаб қўйса, бу харажат суммасига 3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи» счетида дебетланиб пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар кредитланади.

3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳаки» счетида ҳисобот даврида келгуси ҳисобот даврига тегишли бўлган тўланган хизмат ҳақлари ҳисобга олинади. Хусусан, рўзнома ва ойномаларга йиллик обуна харажатлари, корхона ходимлари учун олдиндан йўл патталарини сотиб олиш ва шу кабилар акс эттирилади.

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар» счетида юқоридаги счетларда ҳисобга олинмайдиган келгуси давр харажатлари ҳисобга олинади.

Келгуси давр харажатларининг аналитик ҳисоби счетлар, харажат моддалари ва харажат объектлари бўйича юритилади.

Ҳисобот йилининг охирида келгуси йил учун рўзнома ва ойномаларга обуна бўлиш ва йўл патталари учун тегишли органларга пул ўтказиб берилса, 3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳаки» счети дебетланиб, 5110 «Ҳисоб – китоб счети» кредитланади.

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар» счети дебетланганда қўйидаги счетлар кредитланади.

0211 – 0290, 0510 – 0590 – счетлар – келгуси давр харажатларига алоқадор асосий воситалар ва номоддий активларнинг эскириш суммасига;

1010 – 1090 – счетлар – келгуси давр харажатлари учун сарфланган материаллар суммасига;

2310 – счети – келгуси давр харажатларига доир ишларни бажаришда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар томонидан кўрсатилган хизматлар суммасига;

2510 – счети – умумишлаб чиқариш харажатларининг тегишли қисми келгуси давр харажатларига ўтказилганда.

Келгуси давр харажатлари счетининг дебетида ҳисобга олинган харажатлар суммаси белгиланган муддат ичida бир текисда ёки ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажми ёки микдорига мутаносиб тақсимланиб жорий харажатларга ўтказилади. Бу вақтда қўйидаги проводкалар берилади:

1. Капитал қўйилмаларга тегишли келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилса

Д-т 0810-0890 – счетлари

К-т 3110-3190 – счетлар

2. Натижка бермаган ёки табиий офат натижасида йўқотишларга олиб келган келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда

Д-т 9410 – 9439, 9720 – счетлари

К-т 3110-3190 – счетлар

3. Навбатдаги ҳисобот даври келганда келгуси давр харажатларининг бир қисми тегишли харажатлар счетига ўтказилганда

Д-т 2110, 2310, 2510, 9410 – 9430 – счетлар

К-т 3110 – 3190 – счетлар

4. Обуна харажатларининг бир қисми ҳисобот даври харажатларига ўтказилганда

Д-т 9410 – 9430 – счетилари

К-т 3120 – счети

5. Узок даврга корхона ходимлари учун сотиб олинган йўл карточка ва патталари харажатларининг бир қисми ҳисобот даври харажатларига ўтказилганда

Д-т 9430 – счет

К-т 3120 – счет

Тақсимланмаган келгуси давр харажатлари балансда алоҳида модда билан кўрсатилади.

7.11. АСБОБ - УСКУНАЛАРНИ АСРАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг навбатдаги босқичи бўлиб 2510 – счёта алоҳида ҳисобга олинадиган «Асбоб – ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари» ва «Умумицлаб чиқариш харажатлари» счёларида гуруҳланадиган харажатларни жамлаш ва ҳисобдан чиқариш ҳисобланади.

Ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари 2510–счёти бўйича очитган 12–ведомостда юритилади. Бу харажатлар корреспондентланувчи счётлар бўйича (тиккасига) ва моддалар бўйича (горизонталига) жамланади. Ведомостнинг бундай тузилиши смета бажарилишини назорат қилиш имкониятини беради.

Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришларнинг маҳсулотлари таннархига киригилади: мазкур турдаги маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришда ускуналарнинг иш соатлари ва уларнинг ишлаш давомийлиги ҳажмига қараб турли буюмлар ўртасида тақсимланади. Бунинг учун ҳар бир калькуляция обьекти бўйича ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш смета (норматив) харажатлар ставкаси ҳисоблаб чиқилади.

Смета (норматив) ставкаси қўйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб чиқилади: $H=CR$, бу ерда H – смета (норматив) ставкаси, C – ускуналарнинг бир соатлик ишини смета харажатлари суммаси, ва R – ускуналарнинг ишлаган машина – соат миқдори. Ускуналарнинг ишлаган машина – соат миқдори бир турдаги маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришда фойдаланилган турли гуруҳ ускуналарининг машина – соатларини тузатувчи коэффицентта кўпайтириш йўли билан топилади.

Тузатиш коэффицентлари бир хилдаги ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ускуналар гуруҳлари бўйича аниқланади, масалан деталларни пресслаш учун штамповкалар, токар станоклари, фрезер станоклари ва ш. к.

Норматив иш ҳақи суммасининг рўпарасига фоизларда харажатларнинг смета ставкаси қўйилиб, норматив харажатлар суммаси ҳисоблаб топилади.

Масалан, 01 – цех бўйича 01107 – сонли буюмга 24910 сўмлик ишчиларнинг иш ҳақиси ўтказилган. Иш ҳақига фоиз ҳисобида смета харажатлар ставкаси 31,66 фоизни ташкил этса, норматив харажатлар суммаси 7887 сўм (24910 x 31,66 : 100) бўлади. Бошқа барча буюм турлари бўйича норматив харажатлари суммаси айнан шу тартибда ҳисоблаб топилиади. Жами ҳақиқий харажатлар суммаси билан солиштирилади. Масалан, 01 – цех бўйича ҳақиқий харажатлар суммаси 13873 сўмни ташкил этган, норма бўйича эса харажатлар 13547 сўм эди. Оғишиш – 326 сўм ортиқча харажат маҳсулотга (бракни тузатишдан ташқари) ўтказилади. Бракка чиқарилган маҳсулотнинг таниархига ва бракни тузатишга бу харажатлар норматив суммаларда кўшилади. 02 – цех норма бўйича харажатлар 2178 сўм бўлган. 159 сўм ортиқча харажат норма харажатларига мутаносиб равища маҳсулотларга ўтказилган. Қуидга ускуналарни асрар ва улардан фойдаланиш ҳамда умумишлиб чиқариш харажатларини тақсимлаш ведомостларини келтирамиз (117, 118-бетларга қаралсин).

Шуни эътиборга олиш керакки, ускуналарни асрар ва улардан фойдаланиш харажатлари калькуляция обьектлари бўйича, смета (норматив) ставкаларини қўллаган ҳолда, ишлаган машина вақтига мутаносиб тақсимланади ва ишлаб чиқариш ишчиларнинг иш ҳақлари ҳажмига боғлиқ эмас. Шунинг учун, фоизлар ҳисобида ишлаб чиқариш ишчиларнинг иш ҳақидан ҳисобланган, бу харажатларнинг смета (норматив) ставкалари харажатларни маҳсулот таниархига тақсимлаш ва кўшишда фақат техник усул бўлиб ҳисобланади.

Тақсимланган харажатлар 2510 счётининг «Машина ва ускуналарни асрар ва улардан фойдаланиш» аналитик счёти 13873 сўмга кредитланиб 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти – 13813 сўмга ва 2610 «Ишлаб чиқаришдаги брак» счёти – 60 сўмга дебетланади.

Машина ва ускуналарни асрар ва улардан фойдаланиш харажатлари ялпи маҳсулот таниархига қўшилади, яъни товар маҳсулот билан тугалланмаган ишлаб чиқаришлар орасида тақсимланади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳажми озгина (ишлаб чиқарилган маҳсулотга нисбатан) бўлган ишлаб чиқаришларда бу харажатлар тугалланмаган ишлаб чиқаришларга норма бўйича ўтказилиб, оғишиш суммасининг ҳаммаси товар маҳсулот таниархига киритилади.

Бир хил маҳсулот тайёрлайдиган ёрдамчи ишлаб чиқаришларда машина ва ускуналарни асрар ва улардан фойдаланиш харажатлари асосий ишчиларнинг иш ҳақларига мутаносиб тақсимланади.

**Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш
харажатларини тақсимлаш ведомости**
01 ва 02 – цехлар бўйича 200- й март ойи учун

Дебет			Таксимот базаси		Машина ва ускуналардан фойдаланиш харажатлари		
счет	буюртма	цех	норма бўйича ишлаб чиқариш ишичиларининг иш хаки	смета (иш хаки- дан норматив фонд ставкаси)	норма бўйича, сўм	нормадан оғизили	жами, сўм
2010	107	01	24910	31,66	7887	+2,417%	8078
2010	108	01	20690	27,07	5600	+191	
						+135	8735
Счет бўйича жами	01		45600		13487	+326	13813
2610	107	01	200	30	60	-	60
Цех бўйича жами			458800		13547	+326	13873
2010	107	02	12800	25,33	3242	+1,73%	3298
	108	02	18780	31,61	5936	+56	
Цех бўйича жами	02		31580		9178	+103	6039
Хаммаси			77380		29725	+425	23210

Умумишилаб чыкариш харажатларини тақсимлаш ведомости
200- й март ойи учун, 01 ва 02 – цехлар бўйича

Дебет	Таксимот базаси					Умумишилаб чыкариш харажатлари			
	буюрг-ма	цех	ишлаб чыкариш	норма бўйича	жамми, сўм	норматив фоиз	норма бўйича сўм	нормадан оғишиши	жами, сўм
счет									
2010	107	01	24910	7887	32797	31,61	10367	+2,616%	10638
2010	108	01	20690	5600	26290	32,11	8442	+271	86663
								+221	
Жами			45600	13487	49087		18809	+492	19301
2610	107	01	200	60	260	31,61	82	-	82
Цех бўйича жами		01	45800	13547	49347		18891	+492	19383
2010	107	02	12800	3242	16042	40,84		+1,214%	
2010	108	02	18780	5936	24716	39,49	6552	+80	6632
Цех бўйича жами	02		31580	9178	40758		9760	+118	9878
Хаммаси			77380	22725	90105		16312	+198	16510
							35203	+690	35893

Умумишилаб чиқариш харажатларининг аналитик ҳисоби 12 – ведомостда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар харажатларини ҳисоби каби юритилади. Бу ведомост бир ойга очилади. Бу харажатларнинг барча суммалари 12 – ведомостда акс эттирилгандан сўнг номенклатура моддалари ва корреспондентланувчи счёtlар бўйича харажатларнинг жами чиқарилади.

Ведомостнинг бундай тузилиши ҳар бир модда бўйича харажатларни умумишилаб чиқариш харажатлар сметаси билан таққослаш имкониятини беради, яъни смета бажарилишини назорат қилиш ва (моддалари бўйича харажат элементларини таҳлил қилиш йўли билан) ҳар бир моддалар бўйича оғишиш сабабларини аниқлаш мумкин.

Кореспондентланувчи счёtlар бўйича жами 2510 «Умумишилаб чиқариш харажатлари» счетининг дебетига ёзилади.

Бу харажатларнинг жами чиқарилгандан сўнг улар 2010 «Асосий ишлаб чиқариши» ва 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счёtlарига ўtkазилади.

Бир хил маҳсулот ишлаб чиқарадиган, шунингдек оддий ишлаб чиқаришларда умумишилаб чиқариш харажатларини тақсимлаш зарурияти йўқ. Бундай ишлаб чиқаришларда умумишилаб чиқариш харажатлари суммасига 2010 «Асосий ишлаб чиқариши» счети дебетланиб, 2510 «Умумишилаб чиқариш харажатлари» счети кредитланади.

Турли ва мураккаб маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган ва тугалланмаган ишлаб чиқаришга эга бўлган корхоналарда бошқачароқ. Бундай ҳолларда умумишилаб чиқариш харажатлари тайёр маҳсулот турлари ва қолган тугалланмаган ишлаб чиқариплар орасида тақсимланади. Бундан ташқари, бу харажатлар брак маҳсулоти таннархига ва бракни тузатиш харажатларига ҳам киритилади.

Умумишилаб чиқариш харажатлари маҳсулот турлари орасида, одатда, ишлаб чиқариш ишчиларининг иш ҳақлари суммаси плюс машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари суммасига мутаносиб тақсимланади.

Айрим ҳолларда (масалан, химия саноати корхоналарида) умумишилаб чиқариш харажатлари ишлов бериш харажатлари (хомашё, материаллар ва ярим тайёр маҳсулотлари қийматисиз асосий харажатлар) суммаларига мутаносиб тақсимланади. Корхоналарда харажатларни тақсимлашда юқорида келтирилган усувларнинг бирини қўллаш ишлаб чиқариш хусусиятига боғлиқ бўлиб, корхонанинг ҳисобсиёсатида ва тармоқлар йўрикномаларида назарда тутилади.

7.12. ИШЛАБ ЧИҚАРИШДАГИ ЙҮҚОТИШЛАР ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисобининг вазифаларидан бири бўлиб, ишлаб чиқаришдаги (яроқсиз маҳсулотдан ва бекор туришдан кўрилган) йўқотишлар ҳисобини тўғри ташкил қилиши ҳисобланади. Ишлаб чиқаришдаги йўқотишлар ҳисоби йўқотишлар ҳажмини, айборларни ва қопланадиган суммаларни аниқлаш имкониятини беради.

Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар ҳисоби. Корхонанинг унумсиз харажатлари ичидан ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишларнинг салмоги кўп.

Аниқланган жойларига қараб яроқсиз маҳсулот ички ва ташкига бўлинади. Ички яроқсиз маҳсулот деб маҳсулотлар харидорларга жўнатилганга қадар аниқланган яроқсиз маҳсулотга айтилади. Харидорлар томонидан аниқланган яроқсиз маҳсулот эса ташки яроқсиз маҳсулот дейилади.

Яроқсиз маҳсулот (брак) ни тузатиш харажатлари ва батамом бракланган (тузатиб бўлмайдиган) маҳсулотга сарфланган маблағлар ҳисоби 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» калькуляциян счетида ҳисобга олинади. Бу счет актив бўлиб хўжалик жараёнлари ҳолатини таърифлайди. 2610 – счетининг дебетида аниқланган брак бўйича харажатлар, шунингдек нормадан ортиқ кафолатланган таъмирлаш харажатлари акс эттирилади. Кредитида – бракдан кўрилган зарарни камайтирувчи суммалар, шунингдек бракдан кўрилган зарар сифатида ишлаб чиқаришга ўtkaziladigan сумма акс эттирилади. 2610 – счети бўйича аналитик ҳисоб корхонанинг цехлари, маҳсулот турлари, харажат моддалари ва брак учун айборлар бўйича юритилади.

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счетининг дебети қўйидаги счетларнинг кредити билан корреспондентланади:

1010 – 1050, 1090 – счетлари – брак маҳсулотни тузатиш учун сарфланган материал қийматликлар суммасига;

2010, 2310 – счетлари – асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришдаги тузатиб бўлмайдиган браклардан йўқотишлар суммасига;

2810 – счети – харидорларга брак маҳсулотини ўрнига жўнатилган тайёр маҳсулот таннархига;

6010 – счети – брак маҳсулотни тузатиш ва кафолатланган таъмирлаш ишларини бажарганлиги учун мол юборувчиларнинг счетлари акцептланганда;

6710 – счети – бракни тузатиша банд бўлган ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520 – счети – ижтимоий сугурта ва таъминотга ажратилган суммага;

6990 – счети – сотиб олган брак маҳсулотини тўғрилаш харажатларини қоплаш учун истеъмолчиларга ҳисобланган суммасига.

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счетининг кредитида брак маҳсулотидан кўрилган заарларни камайтирадиган (яроқсиз маҳсулотни фойдаланса бўладиган баҳодаги қиймати, брак маҳсулотлар учун айбдорлардан ушлаб қолишга тегишли сумма, сифатсиз материаллар ёки ярим тайёр маҳсулотлар юборилганлиги натижасида брак маҳсулоти ишлаб чиқаришга йўл қўйилганлиги учун мол юборувчилардан ундириб олишга тегишли сумма ва ш. қ.), шунингдек брак маҳсулотидан кўрилган зарар сифатида ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилидиган сумма акс эттирилади.

Бу вақтда 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счети кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

1010-1090 – счетлари – брак маҳсулотни бузишдан фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олинган материаллар қийматига;

2010, 2310 – счетлари – бракдан кўрилган йўқотишлар суммасини маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига ўтказилиши;

6710 – счети – йўл қўйилган брак учун айбдор шахсларнинг иш ҳақларидан ушлаб қолиниши;

9430 – счети – олдинги йилларда йўл қўйилган бракдан қопланмаган йўқотишларни зарарга ўтказилиши (жумладан ташқи брак ҳам).

Яроқсиз маҳсулотни ҳисобга оладиган счетнинг аналитик ҳисоби айrim цехлар, маҳсулот турлари, харажат моддалари, сабаблари ва айбдор шахслар бўйича юритилади.

Яроқсиз маҳсулотни тузатиш харажатлари. Ички тузатса бўладиган бракдан кўрилган йўқотишлар ҳисоби брак маҳсулотини тузатиш билан боғлиқ бўлган қуйидаги харажатларни гуруҳлашдан иборат: бракни тузатиш учун сарфланган материал, хомашё ва ярим тайёр маҳсулотлар, ҳисобланган асосий ва қўшимча иш ҳақлари ажратмалари билан, умум ишлаб чиқариш ҳамда машина, асбоб – ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатларининг бир қисми. Барча харажатлар қилинганда 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счети дебетланиб тегишли счетлар кредитланади.

Яроқсиз маҳсулот тузатиб бўлгандан сўнг 2610 – счетида ҳисобга олинган харажатлар суммаси асосий ишлаб чиқаришига (2010) ўтказилади. Тузатиб бўладиган бракнинг таннархи 2010 – счетида қолади.

Тузатиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар. Бундай брак маҳсулотининг ҳисобини хусусияти шундан иборатки, яроқсиз маҳсулот (буюм) лар ишлаб чиқаришдан олинади. Шу муносабат билан ишлаб чиқаришнинг умумий харажатларидан бракланган маҳсулотта тегишили қисмини топиб 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетидан харажат моддалари (материал, иш ҳақи, машина ва ускналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари, умум ишлаб чиқариш харажатлари) бўйича чиқариб 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот» счетига ўтказиш керак. Бунинг учун яроқсиз маҳсулот (буюм) ларнинг таннархи харажат моддалари бўйича қўйидагича ҳисобланади:

- материаллар қиймати норма бўйича улгуржи баҳо қийматида баҳоланади ва унинг устига транспорт – тайёрлов харажатлари қўшилиб қайтариладиган чиқиндилар қиймати олиб ташланади;

- брак аниқланганга қадар бажарилган операциялар ҳам қўшилган ҳолда асосий ва қўшимча иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар норма бўйича аниқланади;

- машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари ҳамда умумишлиб чиқариш харажатлари норматив қалькуляциясида кўрсатилган норма бўйича аниқланади.

Давр харажатлари, иҳтисослаштан инструментлар ва мосламалар ва бошқа маҳсус харажатлар яроқсиз маҳсулот таннархига қўшилмайди.

Мисол. 01 – буюртма бўйича механик цехида З дона детал (коди 01019) ишчиларнинг айби билан охирги (5-чи) операцияда брак бўлган.

Норма бўйича 01019 – буюртмага қўйидаги харажатлар қилинган:

1) 45-160 мм лик тўгарак пўлат, 1030 кг	– 721 – 00
2) Транспорт – тайёрлов харажатлари (5%)	– 36 – 00
3) Жами материаллар таннархи чиқиндилар қийматидан ташқари	– 754 – 00
4) 4- операция ҳам қўшилган ҳолда иш ҳақи	– 80 – 00

Юқоридаги маълумотларга асосан тузатиб бўлмайдиган брак маҳсулотининг таннархи қуидагича аниқланади:

асосий материаллар	- 2262 - 00
асосий иш ҳақи	- 240 - 00
қўшимча иш ҳақи (6,5%)	- 15 - 60
ижтимоий сугуртага ажратма (14,5%)	- 37 - 00
машина ва ускуналардан фойдаланиш харажати (иш ҳақига 31,66%)	- 81 - 00
умумишилаб чиқариш харажатлари (31,61%)	- 106 - 40
2010 счетидан 2610 - счетининг дебетига ўтказиладиган бракнинг таннархи	- 2742 - 00

Тузатиб бўладиган брак бўйича айборд ишчилардан яроқсиз маҳсулотини тузатиш қиймати ушлаб қолинади, тузатиб бўлмайдиган брак учун эса -яроқсиз маҳсулотни бузиш натижасида олинган яроқли материал ва темир - терсаклар қиймати сотса ёки фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олинади, қолган суммаси айборлардан ундирилади. Айборд ишчилардан чиқиндилар қийматини олиб ташлаган ҳолда материаллар қиймати ва асосий иш ҳақи суммаси ушлаб қолинади.

Юқорида келтирилган мисолда брак темир - терсак тарзида 8 сўмга баҳоланиб омборга қабул қилинган. Брак учун айборд бўлган ишчидан 2421 сўм (2262+240-81) ушлаб қолиш керак. Лекин меҳнат қонунчилиги билан ишчилардан брак учун ушлаб қолиш чегараси белгиланган. Қонунчилик бўйича ишчиларнинг бракка йўл қўйилган ойдаги иш ҳақининг 2/3 қисмини (66,6%) ушлаб қолиш мумкин. Чунончи, ишчининг ойлик иш ҳақиси 1800 сўм бўлган тақдирда брак учун ушланадиган сумма 1200 сўмни ташкил этади. Бундай ҳолда бракдан кўрилган йўқотиш суммаси 1461 сўмга (2742-81-1200) тенг бўлади. Бу суммага 2010 - счети дебетланиб 2610 - счети кредитланади.

Бекор туришдан кўрилган йўқотишлар. Бекор туришлар ташқи ва ички сабабларга кўра содир бўлиши мумкин.

Ташқи сабабларга кўра бекор туришларга четдан олинадиган электр энергия, материаллар ёки ёқилғилар ва шу кабилар билан иотекис таъминланиш киради. Бундай бекор туришлар корхона директори имзолаган далолатнома билан расмийлаштирилади. Далолатномада бекор туришнинг таърифи, унинг бошланган ва тугаган вақтини кўрсатиб кун ёки соатдаги давомийлиги, бекор туришдан бўлган йўқотишлар ҳисоблаб чиқилади, бекор туришнинг сабаблари ва айборлари кўрсатилади.

Ташки сабабларга кўра бекор туришдан кўрилган харажатлар ишчиларнинг бекор туриш вақтидаги асосий ва қўшимча ҳақлари, ижтимоий сугуртага ажратма, шунингдек бекор туриш вақтида унумсиз сарфланган ёқилги ва энергия қийматидан иборат.

Бекор туришлар вақтида сарфланган суммага айбдор ташкилот номига даъво расмийлаштирилади. Бунда кўрсатилган суммага қўшимча қилиб машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш ҳамда умумишлиб чиқариш харажатлари суммаси ҳисоблаб қўшилади. Даъво бўйича қоплама олинмагунча тақдим этилган даъво суммаси ҳисоб регистрларида акс эттирилмайди.

Ички сабабларга кўра (цех ичидаги вужудга келган) бекор туришдан кўрилган харажатлар ишчиларнинг асосий иш ҳақлари, сарфланган ёқилги ва энергия қийматидан иборат. Бундай харажатлар содир бўлганда 2510 «Умумишлиб чиқариш харажатлари» счетининг «Бекор туришдан йўқотишлар» моддаси дебетланиб тегишли счетлар (6710, 6520, 2310) кредитланади.

7.13. ТУГАЛЛАНМАГАН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБИ ВА УНИ БАҲОЛАШ

Ишлов беришнинг барча босқичларини ўтмаган, техник назорат бўлими томонидан қабул қилинмаган, буюртмачилар томонидан олинмаган маҳсулотлар тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳисобланиб, уларга тегишли харажатлар эса тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари дейилади. Ишлаб чиқарилиб омборга топширилган маҳсулотлар харажатларини аниқлашдан олдин бу харажатларни тугалланмаган ишлаб чиқаришлар харажатларидан ажратиб олиш керак, чунки ой давомида бу икки хил харажат бирга хисобга олиб борилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳажмини аниқлаш учун детал,узел ва шу кабиларни қолдиқлари ҳаракати ҳисобини юритиш лозим. Ишлов беришнинг ҳар бир босқичида вақти-вақти билан мавжуд тугалланмаган ишлаб чиқаришларни текшириш, ҳисоб маълумотларини инвентаризация маълумотлари билан таққослаш керак.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари ҳаракатини миқдорий тезкорлик ҳисоби цехларнинг диспетчерлик бюро ходимлари томонидан олиб борилади. Лекин тугалланмаган ишлаб чиқаришлар харажатларнинг қолдиқлари тўғрисидаги маълумотларни фақат тугалланмаган ишлаб чиқаришларни инвентаризация қилиш йўли билан аниқлаш мумкин.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришларни баҳолаш. Доим бир ойдан иккинчи ойга ўтадиган тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқларига эга бўлган ишлаб чиқаришда тайёр маҳсулотга тегишли харажатларни аниқлаш учун уларни ҳар ойда баҳолаб туриш керак. Бунда ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот таннархини аниқлаш учун ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларига ой давомида қилинган харажатларни қўшиб ҳисобдан чиқарилган, қайтарилиган ҳамда ой охирига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари суммасини олиб ташлаш керак. Шунинг учун тугалланмаган ишлаб чиқаришлар қолдиқларини тўғри аниқлаш ва уларни баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар қолдиқларини аниқлаш ва баҳолашдаги ноаниқликлар ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархини нотўғри аниқлашга олиб келади.

Буюртма усилида ҳисоб юритувчи якка ва майдага серияли ишлаб чиқаришларда тугалланмаган ишлаб чиқаришлар, одатда баҳоланмайди. Тугалланмаган ишлаб чиқариш қиймати тугалланмаган буюртма харажатига тенг.

Йирик серияли ва кўплаб ишлаб чиқарадиган корхоналарда тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳар ойда баҳоланади. Баҳолаш усулидаги фарқ ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усулига боғлиқ.

Мисол. Машинасозлик заводида станоклар тайёrlов ва йиғув цехларида ишлаб чиқарилади. Демак, буюмлар ҳар хил ишлаб чиқариш босқичида ва ҳар хил миқдорда цехларда тугалланмаган ишлаб чиқариш бўлиб қолади. Инвентаризация далолатномаси бўйича ой бошига қуидаги маълумотлар мавжуд:

- тайёrlов цехида 6 – операцияда – 10 дона
- йиғув цехида 2 – операцияда 2 дона

Тайёrlов цехида тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш учун маълумотлар:

- бир станок учун материал харажатлари	– 340 сўм,
- тўлиқ ишлов бериш учун иш ҳақи	– 100 сўм,
- олтига операциялар бўйича	– 80 сўм.

Йиғув цехида бир станок учун материал харажати – 300 сўм, тўлиқ ишлов бериш бўйича иш ҳақи – 70 сўм, инвентаризация вактига эса – 50 сўм сарфланган.

Ишлаб чиқариш ҳисоби ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда юритилганда түғри харажатлар бўйича тугалланмаган ишлаб чиқариш қўйидагича аниқланади:

Тайёрлов цехи	сўм
Материаллар 340 x (10+15)	8500
Иш ҳақи (80x10)+(100x15)	2300
Йигув цехи:	
Материаллар (300x15)	4500
Иш ҳақи (50x15)	750
ЖАМИ	16050

Ишлаб чиқариш ҳисоби ярим тайёр маҳсулотли вариантда юритилганда бу мисолни маълумотлари қўйидаги кўринишда бўлади:

Йигув цехи	сўм
Материаллар:	
Тайёрлов цехи бўйича (340x15)	5100
Йигув цехи бўйича (340x15)	4500
Иш ҳақи:	
Тайёрлов цехи бўйича (100x15)	1500
Йигув цехи бўйича (50x15)	750
ЖАМИ	11850
ҲАММАСИ	16050

Иккала ҳолда ҳам тугалланмаган ишлаб чиқариш қиймати бир хилда (16050 сўм). Демак ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннархи түғри ҳисобланган. Цехлар бўйича натижалар ҳар хил бўлади. Масалан, ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда барча буюмлар, инвентаризация пайтида қайси цехда бўлишдан қатъий назар, фақат маълум цех харажатлари бўйича баҳоланади. Шундай қилиб, тугалланмаган ишлаб чиқариш ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда баҳолашда тайёр маҳсулот таннархидаги цех харажатлари улушкини бутун корхона бўйича аниқлаш мумкин, лекин мазкур цех томонидан ишлаб чиқарилган буюмларнинг цех таннархини аниқлаш мумкин эмас.

Цех маҳсулоти таннархини аниқлаш учун шу цехниниг тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдигини фақат мазкур цех харажатлари бўйича баҳолаш керак. Шу мақсадда тугалланмаган ишлаб чиқариш баҳоланади ва «ўз цех харажатлари бўйича», яъни биринчи вужудга келган цех харажатлари бўйича деб кўрсатилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолап бўйича юқорида келтирилган ҳисоблардан кўрениб турибдики, асосий мақсад тўғри харажатларни аниқлашдан иборат. Тўғри харажатлар (материаллар, асосий иш ҳақи) ҳар бир калькуляция объекти (буюм, детал ва ш. к.) бўйича амалдаги нормаларга асосан ҳисоблаб топилади. Қолган харажатлар тўғри харажатларга нисбатан фоиз ҳисобида топилади:

- транспорт – тайёрлов харажатлари ва қайтариладиган чиқиндилар материалларнинг норматив қийматига нисбатан;
- норматив калькуляциясида белгилантан фоиз ҳисобидаги ишлаб чиқариш ишчиларнинг қўшимча ҳақлари – норма бўйича асосий иш ҳақига нисбатан;
- ижтимоий сугуртага ажратма – норма бўйича асосий ва қўшимча иш ҳақларига нисбатан;
- машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари – ускуналарни бир соатлик ишининг смета ставка (харажат)лари ва ускуналарнинг сарфланган нормалаштирилган иш вақти миқдори бўйича, лекин кейинчалик уларни норма бўйича асосий иш ҳақи суммасига нисбатан ҳисоблаш йўли билан;
- умумишлилаб чиқариш харажатлари – норма бўйича иккита кўрсаткич суммасига нисбатан (иш ҳақи ва машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари).

Тугалланмаган ишлаб чиқаришларни баҳолашнинг соддалаштирилган усули ҳам қўлланилади:

иш ҳақи суммасини операциялар бўйича хисобламасдан, олдинги цех бўйича тугалланмаган ишлаб чиқаришлар турган цехнинг ўртacha 50% тўлиқ иш ҳақисини олади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш инвентаризациясини таркибида диспетчерлик буюроси, бухгалтерия ва участка мастерлари ходимлари бўлган инвентаризация комиссияси ўтказади. Инвентаризация натижалари далолатнома билан расмийлаштирилиб, унда тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари деталлар, узеллар ва уларга ишлов бериш босқичлари бўйича акс эттирилади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш далолатномаси фақат яроқли детал, узел ва шу кабилар бўйича тузилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар бўйича инвентаризация далолатномалари бухгалтериянинг ишлаб чиқариш гурухига топширилади ва у ерда улар ишлаб чиқилади, яъни агар фарқи бўлса, таққослаш ведомости тузилади, тугалланмаган ишлаб чиқаришлар баҳоланади ва аниқланган офишишлар (ортиқча ёки камомад) ҳисоб регистрларида тегишли ёзувлар билан тартибга келтирилади. Амалда бу ҳисоблар калькуляция ведомости ёки ишлаб чиқариш аналитик ҳисоби ведомостларида буюмларнинг гурухлари ёки турлари бўйича бажарилади.

Туталланмаган ишлаб чиқариш таннархига бракдан күрилгандай жүйелер, ихтинослашган маңсус инвентар ва хұжалик жиһозлары қиймати қүшилмайды. Бу харажатлар фақат тайёр маңсулоттар таннархига қүшилади. Агар бракдан күрилгандай жүйелер ой охирита хали тутатилматани маълум буюртмада тегишли бўлса, улар туталланмаган ишлаб чиқариш таннархига қүшилади.

7.14. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Таннарх	Транспорт-тайёрлов харажатлари
Бевосита харажатлар	Асосий материаллар
Билвосита харажатлар	Ёрдамчи материаллар
Калькуляция	Келгуси давр харажатлари
моддалари	Брак маңсулот
Буюртма усули	Тузатиладиган брак
Жараёнлар усули	Тузатилмайдиган брак
Норматив усули	Туталланмаган ишлаб чиқариш
Норматив ўзгариш	Цех харажатлари
Нормалардан оғишиш	Асбоб-ускуналарни асраш
Оғишиш сабаблари ва	харажатлари
айбдорлар коди	

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 7.1. А. Харажатлар таркиби түғрисидаги Низом бўйича харажатлар қандай тўрт гурӯҳга бўлинган?
 - Б. Ишлаб чиқариладиган маңсулот таннархи қандай харажатлардан ташкил топади?
 - В. Давр харажатлари қандай гурӯҳларга бўлинади?
- 7.2. А. Ишлаб чиқариш харажатлари қандай счетларда ҳисобга олинади?
 - Б. Умум ишлаб чиқариш харажатлари таркибига қандай харажатлар киради?
 - В. 2010-счети дебетланганда қайси счетлар кредитланиши мумкин?
 - Г. 2010-счети кредитланганда қайси счетлар дебетланиши мумкин?
- 7.3. А. Буюртма усулида ҳисоб юритиш ва маңсулот таннархини аниқлаш деганда нимани тушинасиз?
 - Б. Жараёнлар бўйича ҳисоб юритиш ва маңсулот таннархини аниқлаш деганда нимани тушинасиз?
 - В. Норматив усулида ҳисоб юритиш ва маңсулот таннархини ҳисоблаш деганда нимани тушинасиз?

- 7.4. А. Күшимча иш ҳақлар 2010 ва 2310 счетларига қандай ўтказилади?
- Б. 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари» счетида қандай суммалар акс эттирилади?
- В. Ташкил этилган келгусидаги харажатлар резерви етмаса ёки ортиб қолса қандай проводкалар берилади?
- 7.5. А. Қандай ишлаб чиқаришлар ёрдамчи ишлаб чиқаришлар ҳисобланади?
- Б. 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счети дебетланганда қайси счетлар кредитланиши мумкин?
- В. 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счети кредитланганда қайси счетлар дебетланиши мумкин?
- 7.6. А. Келгуси давр харажатларига нималар киради?
- Б. 3110-3190-счетларнинг дебети қайси счетлар билан корреспондентланади?
- В. 3110-3190-счетларнинг кредити қайси счетлар билан корреспондентланади?
- 7.7. А. Машина ва ускуналарни асраш харажатлари қайси счетда ва қандай проводкалар билан ҳисобга олинади?
- Б. 2510-счетда нималар ҳисобга олинади ва улар қайси счетларга тақсимланади?
- В. 2610-счетининг дебети ва кредитида нималар ҳисобга олинади?
- 7.8. А. Бекор туришдан кўрилган йўқотишлар қандай ҳисобга олинади?
- Б. Тугалланмаган ишлаб чиқаришларга нималар киради ва улар қандай баҳоланади?
- В. Тугалланмаган ишлаб чиқаришларга қандай жил харажатлар киритилмайди?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

8.1. Асосий воситаларни таъмири бўйича резервланган сумма таъмирлаш харажатларини қоплаш учун 80000 сўм этишмаслиги аниқланади.

8.2. Асосий воситаларни таъмирлаш бўйича резервланган сумма таъмирлаш харажатларини қоплагандан сўнг 70000 сўмга ортишиб қолганлиги аниқланди

Қандай проводка берилади?

8.3. Тузатиб бўлмайдиган яроқсиз (брак) маҳсулот аниқланди:

а) яроқсиз маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 50000 сўм;

б) яроқсиз маҳсулотни тутатишдан яроқли материал омборга қабул қилинди – 20000 сўм;

в) айбдор ишчиларнинг иш ҳақидан яроқсиз маҳсулот учун ушлаб қолинди – 18000 сўм;

г) яроқсиз маҳсулотнинг қопланмаган суммаси – 12000 сўм.

Проводкалари берилсин.

8- БОБ

ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ХЎЖАЛИКЛАР ҲИСОБИ

8.1. ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Фаолияти корхонанинг ишлаб чиқарган маҳсулоти, бажарган иш ва хизматлари билан бевосита боғлик бўлмаган хўжаликлар хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва хўжаликлар ҳисобланади. Бу хил хизмат кўрсатувчи хўжаликларни ўзига ҳос хусусиятларига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин: маҳсулот ишлаб чиқарувчи (ошхона, новвойхона), хизмат кўрсатувчи (ҳаммом, сартарошхона, пойафзал таъмирлаш устахоналари) ва ихтисослашган ижтимоий ва майший вазифаларни (болалар муассасалари, уй-жой-коммунал хўжалиги, дам олиш уйлари) бажарувчи муассасалар.

Биринчи хил хўжаликларнинг харажатлари ишлаб чиқарилган маҳсулотни соитидан тушган даромад билан қопланади. Иккинчи хил хўжаликларнинг харажатлари кўрсатган хизматлардан тушадиган тушумлар билан қопланади. Учинчи хил хўжаликларнинг харажатлари турли манбалар (маҳсус молиялаш, ота-оналар, касаба уюшма ташкилоти ажратган сумма) ҳисобидан қопланади.

Хизмат кўсатувчи хўжаликлар ҳисоби 21-БҲМА га мувофиқ олиб борилади. Ушбу БҲМА га асосан харажатлар ҳисоби 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетида юритилади. Бу счетда аналитик-ҳисоб хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг турлари ва харажат элементлари, моддалари ва маҳсулот турлари бўйича юритилади.

Бу счет актив бўлиб, унинг дебетида харажатлар, кредитида – маҳсулотнинг чиқиши, тушумлар ёки харажатларни тегишли манбалар билан қопланиши акс эттирилади.

Башарти айрим хизмат кўрсатувчи хўжаликлар корхонанинг бир неча жойларида жойлашган бўлса (1-болалар боғчаси, 2-болалар боғчаси), ҳар бир бўлинма ишлаб чиқариш ҳисботини топширади.

Ҳар бир хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг харажатлари қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий сугуртага ажратмалари билан
2. Хомашё ва материаллар
3. Иш ва хизматлар
4. Асосий восита ва номоддий активлар амортизацияси
5. Бошқа харажатлар

Хизмат кўрсатувчи хужаликларнинг айримлари, зарур бўлса, қўшимча харажат моддалари (масалан, меҳнат ва дам олиш лагерлари, дам олиш уйларида – озиқ-овқат, маданий соғломлаштириш тадбирлари ва шунга ўхшаган моддалар)ни очишлари мумкин.

Ҳар бир хизмат кўрсатувчи хўжалик ойлик ишлаб чиқариш ҳисоботида ўз фаолиятига ҳос бўлган кўрсаткичларни тўлдириб хўжалик бухгалтериясига топширади.

Бозор иктиносидёти шароити хизмат кўрсатувчи хўжаликлар ҳисобига бўлган талабни бекиёс ошириб юборди. Бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари хизмат кўрсатувчи хўжаликларда қилинадиган харажатларни ўз вақтида ва тўлиқ ҳисобга олиш, материал, пул ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишини таъминлаш, ички резервлардан тўлиқ фойдаланиш, нобудгарчиликларга йўл кўймасликини таъминлаш ва маҳсулот таннархини тўгри ҳисоблашдан иборат.

Ушбу бобда хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг асосийларини кўриб чиқамиз.

8.2. УЙ-ЖОЙ-КОММУНАЛ ХЎЖАЛИК ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

Хўжалик юритувчи субъектларнинг балансидаги уй-жой-коммунал хўжалитига жамоат уй-жой фонди, ётоқхоналар, коммунал хўжалиги ва мақсадли тушумлар ҳисобидан бажариладиган хизматларга доир муомалалар ҳисоби 2710-счетнинг «Уй-жой-коммунал хўжалиги» аналитик ҳисобида юритилади. Бу аналитик ҳисобда харажатлар иккига ажратилади:

1. Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиши
2. Мақсадли харажатлар ва йигимлар

Биринчи аналитик ҳисобда харажатлар қўйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий сугурта ажратмалари билан (навбатчилар, монтер, сантехниклар, уй-жой хўжалиги мудири, ҳисоб ходимлари, қоровул, фаррош, комендант ва бошқаларга)
2. Уй-жой хўжалигини асраш (қор тозалаш, ахлатларни ташиб чиқариш, том ва йўлакларни тозалаш, техника ховфсизлиги ва бошқа) харажатлар
3. Асосий воситаларни асраш (амортизация, таъмирлаш) харажатлари
4. Бошқа харажатлар (юқоридаги харажат моддаларига кирмайдиган харажатлар)

Бу харажатлар қилинганды 2710 «Хизмат күрсатувчи хўжаликлар» счетининг «Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик ҳисоби дебетланиб қуийдаги счетлар кредитланади:

1010-1090-счетлар – сарфланган хомашё, ёқилғи, инвентар ва хўжалик жиҳозлари ва бошқа қийматликлар суммасига;

2310-счети – ёрдамчи ишлаб чиқаришлар кўрсатган хизматлари қийматига;

6010-счети – чет ташкилотларнинг кўрсатган хизматлари (сув, пар, энергия ва ш.к.) қийматига;

6510-счети – сугуртга харажатига;

6520-счети – ижтимоий сугуртага ажратилган суммага;

6990-счети – турли корхоналар томонидан кўрсатилган хизматлар учун уларга ҳисобланган суммага;

6710-счети – ходимларга ҳисобланган меҳнат ҳаки суммасига;

0210-0299-счетлари – асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммасига;

8910-счети – асосий воситаларни таъмирлаш учун ташкил этилган резерв суммасига «Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик счетининг кредитида квартира ва ётоқхоналарда турувчилардан олинадиган коммунал хўжалигини даромади қуийдаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

квартира ҳаки ва уй-жой хўжалигининг бошқа даромадлари. Квартира ҳаки квартирада турувчилардан ҳар бир квадрат метр турар жой учун белгиланган ставкалар бўйича ҳисоблаб олинади. Иситиш, сув, таъминоти ва шу кабилар учун олинадиган мақсадли йиғимлар бунга кирмайди.

2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счети бўйича очилган иккинчи «Мақсадли харажатлар ва йиғимлар» аналитик счетида харажатлар марказий иситиш, сув, таъминоти, канализация ва шу кабилар бўйича алоҳида ҳисобга олинади. Бу хизматларнинг бир қисми (сув таъминоти, пар таъминоти, чуқурларни тозалаш ва шу кабилар)ни корхонанинг ёрдамчи ишлаб чиқаришлари бажариши мумкин. Бошқалари (масалан, ёритиш) ихтисослашган хўжаликлар томонидан бажарилади. Бу хизматлар корхонанинг ҳисобкитоб счетидан тўланади.

Хўжаликнинг ёрдамчи ишлаб чиқаришлари томонидан кўрсатилган хизматлар қийматига 2710-счетининг «Мақсадли харажатлар ва йиғимлар» аналитик счети дебетланиб 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счети кредитланади.

Квартира ҳақлари ва коммунал хизматлари учун тўланадиган ҳақларни тўлаш бўйича квартирада турувчи ҳар бир оила бошлиғи номига ҳисоблашиш дафтарчаси берилади.

Квартирада турувчилар ҳар ойда ҳисоблашиш дафтарчаси ичидаги хабарнома ва квитанцияни олдиндан белгиланган суммага түлдириб пулни корхона кассасига топширади.

Квартирада турувчилардан олишга тегишли квартира ҳақи ҳисобланганда қуийдагича проводка берилади:

Д-т 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик счети.

Квартирада турувчилардан квартира ҳақи накд пул билан ундириб олинса ёки меҳнат ҳақидан ушлаб қолинса, 5010 ёки 6710-счети дебетланиб 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари» счети кредитланади.

Яшаш учун мўлжалланмаган хоналарни шартномага асосан бир йилтacha муддатига (қисқа муддатли) ижара берилганда, олинадиган ижара ҳақи суммасига 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» счети дебетланиб 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» счети кредитланади.

Ушбу ижара ҳақи суммаси олинса, қуийдагича проводка берилади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

К-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

Уй-жой-коммунал хўжалиги харажат ва даромадларининг аналитик счети бошқа ишлаб чиқариш ва хўжаликлар бўйича тузиладиган ойлик ҳисботларида юритилади. Бу ҳисботнинг биринчи қисмида уй-жой фонди, ётоқхона ва мақсадли харажатларнинг ҳар бир тури бўйича харажатлар моддаларга бўлиб кўрсатилган. Ҳисботнинг иккинчи қисмида коммунал хўжалигининг даромади турлари бўйича акс эттирилади. Ҳисботнинг биринчи бўлимими охирида квартира ҳақи ва коммунал хўжалиги хизматларини ҳар бир аналитик счети бўйича харажат ва даромад таққосланиб харажатнинг даромаддан қанчага ортиқлиги (ёки акссинча) аниқланади.

Уй-жой хўжалигидан фойдаланишдан бўлган бу натижага ҳисбот даврининг охирида қуийдаги ёзув билан ҳисобдан чиқарилади:

харажат даромаддан кўп бўлса (зарар):

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг тегишли аналитик счети

Даромади харажатидан кўп бўлса,

Д-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг тегишли аналитик счети

К-т 9370 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари»

8.3. МАИШИЙ ХИЗМАТ КҮРСАТУВЧИ ВА ТИКУВ УСТАХОНАЛАРИ ҲИСОБИ

Корхоналарнинг балансида ҳисобга олинадиган майший хизмат күрсатувчи ва тикув устахоналарига пойафзал таъмирлаш устахоналари, кийим-кечак тикадиган ва тузатадиган устахоналар ва шу кабилар киради. Бу устахоналарнинг харажатлари ва улардан тушадиган даромадлар 2710 «Хизмат күрсатувчи хўжаликлар» счети бўйича ҳар бир устахона ва бошқа майший хизмат күрсатувчи муассасалар бўйича алоҳида очилган аналитик счетларда юритилади.

Кийим-кечак тикадиган ва таъмирлаш устахоналарнинг харажатлари қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий сугуртага ажратмалари билан
2. Хомашё ва материаллар
3. Электр таъминоти
4. Асосий воситаларни асраш харажатлари (амортизация, таъмирлаш)
5. Бошқа харажатлар (техника ховфсизлиги, инвентар ва хўжалик жиҳозлари, ёрдамчи ишлаб чиқпришлар хизматлари ва шу кабилар)

Аҳолидан олинган буюртма учун тикув устахонасида белтиланган шаклда икки нусха квитанция ёзиб, 1-нусхаси буюртмани бажариш тўғрисида наряд-буюртма тариқасида омборга берилади. Сўнг тегишли материал билан цехга қайтирилади. Квитанциянинг 2-нусхаси белтиланган тартибда расмийлаштирилиб буюртмачига берилади.

Бажарилган буюртмалар эгаларига хизмат ҳақи тўланганлиги тўғрисидаги квитанцияга асосан берилади. Буюртмалар учун олинган нақд пул қуйидаги проводка билан киримга олинади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

К-т 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар»

Майший хизмат кўрсатувчи ва тикув устахоналарида қилинган харажатлар суммасига 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счети бўйича очилган тегишли аналитик счетлар дебетланиб тегишли (1010-1090, 0210-0299, 6520, 6710 ва бошқа) счетлар кредитланади.

Бажарилган буюртмалар учун қилинган харажатлар ой охирида қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9130 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таниархи»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг тегишли аналитик счети.

8.4. ОШХОНА ВА БУФЕТ ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ ҲИСОБИ

Корхоналарда умумий овқатланиш стационар ошхона ва буфетларда ташкил этилади. Таомлар тайёрлаш учун сарфланадиган харажатлар 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетида очилган «Ошхона (буфет)лар» аналитик счетида қўйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Иш ҳақи ижтимоий сугурта ажратмалари билан
2. Хомашё (маҳсулотлар)
3. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари
4. Бошқа харажатлар

Ошхонада тайёрланган таомлар нархини арzonлаштириш мақсадида ошхона (буфет) асосий воситаларини асрар (амортизация, таъмирлаш, иситиш, ёритиш) харажатлари, иссиқ ва совуқ сув қиймати, таом тайёрлаш учун сарфланадиган ёқилғи ва транспорт хизматлари қиймати тайёрланган таомлар қийматига қўшилмай хўжаликнинг давр харажатларига ўтказилиши мумкин.

Омбордан ошхонага жўнатилган маҳсулотлар қиймати ошхона мудири ҳисобига ёзилса, овқат тайёрлаш учун накладнойлар ёки лимит-забор карталарига асосан ошхонага берилган маҳсулотлар-ошпаз ҳисобига ёзилади. Фойдаланилмай қолган маҳсулотлар кун охирида ошпаз томонидан ошхона мудирига қайтариб топширилади. Ошпаз ҳисобига ўтказилган маҳсулотлар ва уларнинг сарфи сумма кўрсаткичидаги ҳисобга олинади.

Ошхона мудири олинган маҳсулотлар харажатини омбор дафтари ёки карточкасида уларнинг номлари, навлари, миқдори бўйича юритиб белгиланган муддатда бухгалтерияга ҳисобот топшириб туради. Ошхона мудири қарамоfigа жўнатилган маҳсулотлар қийматига қўйидаги проводка берилади:

Д-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «Ошхона (буфет)лар» аналитик ҳисоби

К-т 2990 «Бошқа товарлар»

Ошхона учун сотиб олинган маҳсулот (макарон, гуруч, сабзавот маҳсулотлари, чой, ёғ ва шу каби)ларни 2990 «Бошқа товарлар» счетида ҳисобга олиш мумкин.

Овқат тайёрлаш учун ёқилғи, ошхона асосий воситаларига ҳисобланган амортизация, таъмирланған фондига ажратма, иситиш, ёритиш, транспорт харажатлари қилинса, 9400 «Давр харажатлари ҳисоби счетлари» дебетланиб, турли (0220-0260, 1030, 2310) счетлар кредитланади. Овқат тайёрлаш билан боғлиқ бошқа харажатлар 2710-счетнинг «Ошхона (буфет)лар» аналитик счетининг дебетида ҳисобга олинади.

Ошхоналарда таом тайёрлашнинг ўзига ҳос хусусияти шундан иборатки, у ерда барча жараёнлар бир кунлик циклга эга. Маҳсулот олиш, овқат тайёрлаш ва уни сотиш бир куннинг ўзида бажарилади. Ҳар куни ошхонада тайёрланган таомларнинг таннархи аниқланади. Бунинг учун маҳсус таннарх ҳисоблаш карточкаси тузилади. Унда таом тайёрлашда ишлатилган маҳсулотлар номи, уларнинг харажат нормаси, таннархга қўшиладиган чакана (жўнатиш) баҳоси ва маҳсулотларнинг шу баҳолардаги қиймати кўрсатилади. Бир порция таомнинг сотиш нархини топиш учун барча сарфланган маҳсулотлар қийматидан фойдаланса ёки сотса бўладиган чиқиндилар қийматини олиб ташлаб қолган суммага ошхона харажат (мехнат ҳақи ва бошқа харажат)ларини (устама нарх) қўшиб ҳосил бўлган суммани жами тайёрланган таомлар порциясига бўлиш керак.

Қўшиладиган устама нарх тўғри харажатларга нисбатан фоиз ҳисобида белгиланди.

Ошхона ва буфетлардан сотилган таомлар қийматини ҳисобдан чиқариш учун ҳар куни иш кунининг охирида ошхонадан таомлар сотилганлиги тўғрисида далолатнома тузилади. Далолатномада тайёрланган таомлар номи, уларни сотиш нархи, қанчаси сотилганлиги кўрсатилади. Ушбу далолатнома ошхона маҳсулотлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисбот билан бирга ҳужжатайланиш графигида белгиланган муддатда бухгалтерияга топширилади. Бу ҳужжатларга асосан ошхона ва буфетларда сотилган таомларнинг ҳақиқий таннархи қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9130 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таннархи»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «Ошхона (буфет)лар» аналитик счети.

Ошхона ва буфетларда таомларни сотишдан тушган пул (сотиш нархида) киримга олинганда 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» счети дебетланиб 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» счети кредитланади.

Ошхона харажатлари ва тайёрланган таомларнинг аналитик ҳисоби ишлаб чиқариш ҳисботида юритилади. Бу ҳисбот шаклида харажатлар белгиланган моддалар ва корреспондентланувчи счетлар бўйича ҳисобга олинади. Тайёрланган таомлар ҳисботнинг алоҳида бўлимида кўрсатилади.

2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг кредит обороти 10/2 журнал-ордерида юритилади.

8.5. МАКТАБГА ЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ

Корхоналарда мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш харажатлари 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счети бўйича очилган «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик счетида ҳисобга олинади. Бу аналитик счет хўжалик ичидаги ҳар бир болалар муассасалари учун алоҳида очилиб харажатлар қуийдаги моддалар бўйича ҳисобга олинади.

1. Мехнат ҳақи ижтимоий сугурта ажратмалари билан.
2. Хўжалик харажатлари (иситиш, ёритиш, сув таъминоти, канализация, таъмирлаш, ички кийимларни ювиш ва ш.к.).
3. Ўқув харажатлари ва кутубхоналар учун китоблар харид қилиш.
4. Овқатланиш харажатлари.
5. Асбоб-ускуналар ва инвентарларни харид қилиш. Болалар муассасаларини дастлабки жиҳозлашда сотиб олинган мебел, асбоб-ускуна ва инвентарлар бунга кирмайди. Бу харажатлар капитал қўйилмалар бўлиб ҳисобланади.
6. Юмшоқ инвентар ва кийим-кечаклар харид қилиш (кўрпача-ёстиқлар, халатлар, фартуклар, ички кийимлар, йўргак ва ш.к.).
7. Бошқа харажатлар (сафар, канцелярия, телефон, телеграф ва ш.к.).

Сотиб олинган озиқ-овқат маҳсулотлари (макарон, чой, ёғ, шакар ва ш.к.) болалар муассасаларига ҳақиқий қийматда берилади.

Болалар муассасаларига берилган барча инвентар ва хўжалик жиҳозлари боғча мудири масъулиятида бўлиб, уларнинг ҳаракати омбор дафтари (карточкаси)да ҳисобга олинади. Яроқсиз ҳолатга келган ўйинчоқлар, синган идиштавоқлар ва шу кабилар, инвентар ва хўжалик жиҳозлари ҳисобдан чиқариш далолатномасига асосан расмийлаштирилади.

Болалар муассасаларини асраш бўйича қилинган барча харажатлар суммасига 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик счети дебетланиб, турли (1010, 2310, 2990, 6520, 6710 ва б.) счетлар кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асрашда ота-оналар ҳам тегишли ҳиссасини қўшади. Шунинг учун болаларнинг давомати ой давомида маҳсус табелда ҳисобга олиб борилади. Табелга асосан ой охирида ота-оналарнинг тўлайдиган пули ҳисобланниб ведомость тузилади. Ведомость маълумотлари ота-оналардан фарзандлари болалар муассасаларидан тарбиялангани учун пул ундириб олишда асос бўлиб ҳисобланади. Ота-оналардан ундириб олинадиган сумма ҳисобланганда 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарzlари» счети дебетланиб 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик ҳисоби кредитланади.

Ота-оналардан фарзандлари болалар муассасаларидан тарбияланганлиги учун нақд пул ундириб олинса ёки меҳнат ҳақидан ушлаб қолинса, 5010 ёки 6710 счети дебетланиб 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарzlари» счети кредитланади.

Бошқа шахс ва ташкилотларнинг болалар муассасаларини асраш учун утазиб берган маблағлари суммасига 5110 «Ҳисобкитоб счети» ёки бошқа счетлар дебетланиб 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик счети кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш харажатлари ҳисбот даври охирида 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик счетида йигилган маблағлар ҳисобига қўйидагича проводка билан қопланади:

Д-т 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик счети. К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» аналитик счети.

Одатда ота-оналардан олинган ва бошқа манбалардан тушган маблағлар мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатларини қопламайди.

Ушбу манбалар билан қопланмаган мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатлари ҳисобдан чиқарилганда 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счети дебетланиб 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик счети кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатларининг аналитик ҳисоби 18-д шакли бўйича тузиладиган ишлаб чиқариш ҳисботида юритилади.

8.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Хизмат күрсатувчи хўжалик Харажат моддалари Маҳсулот турлари Хизмат турлари Хомашё ва материал	Коммунал хўжалиги Уй-жой фонди Квартира ҳақлари Ижара ҳақлари Мақсадли тушумлар

ЎЗИНИ - ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 8.1. А. Хизмат күрсатувчи хўжаликларга қандай хўжаликлар киради?
- Б. Хизмат қилувчи хўжаликлар харажатлари қандай моддалар бўйича ҳисобга олинади?
- В. Хизмат күрсатувчи хўжаликлар ҳисоби олдидаги вазифалар.
- 8.2. А. Уй-жой-коммунал хўжалиги бўйича қандай икки хил аналитик счетлар очилади?
- Б. Уй-жой-коммунал хўжалиги харажатлари қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- В. Уй-жой-коммунал хўжалиги бўйича даромадлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- 8.3. А. Маиший хизмат кўрсатишига нималар киради ва улар қандай ҳисобга олинади?
- Б. Маиший хизмат кўрсатиши харажат моддалари қандай?
- В. Маиший хизмат кўрсатиши харажат ва даромадлари қандай ҳисобга олинади?
- 8.4. А. Бола боғча харажат моддаларини айтинг ва уларга қандай проводкалар берилади?
- Б. Бола боғча харажатларини қоплаш манбаларини айтинг ва уларга проводкалар беринг.
- В. Бола боғча харажатларини ҳисобдан чиқариш проводкаларини беринг.

9 - БОБ

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИННИНГ ЯНГИ ОБЪЕКТЛАРИ

9.1. НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ

Номоддий активлар корхона активларининг ажралмас ҳисми бўлиб қолмоқда. Моддий шаклга эга бўлмаган, жисмоний хусусияти йўқ объектлар номоддий активларга киритилади. Улар корхонага узоқ вақт ёки корхонанинг фаолият кўрсатиш муддати давомида устав вазифаларини бажариш учун зарур. Хўжалик маблағларининг бу гуруҳига қўйидагилар киради: табиий ресурслардан, ердан фойдаланиш хуқуқи, ихтиrolар, патентлар, лицензиялар, савдо маркалари, товар белгилари, сотиб олинган дастурий маҳсуллар қиймати, брокерлик ўринлари ёки брокерлик ўринларидан фойдаланиш хуқуқлари, фирмани рўйхатдан ўтказгунга қадар таъсис ҳужжатларини тайёрлаш ва реклама харажатлари ва бошқа интеллектуал (ақлий) мулк, жумладан «билиман қандай» деб таржима қилинадиган «Ноу-хау».

Бухгалтерия ҳисобида барча номоддий активлар дастлабки қиймати бўйича баҳоланади, яъни сотиб олиш ёки тайёрлаш, хуқуқни ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган маслаҳатлар олиш харажатлари, маркетинг тадқиқоти харажатлари қўшилган ҳолда ҳақиқий харажатлар суммасида баҳоланади. Таъсисчилар томонидан устав капитали (фонди) га қўшилган номоддий активлар келишилган баҳода баҳоланади, бепул олинганда эса – эксперт баҳоси бўйича киримга олинади.

Номоддий активларнинг дастлабки қиймати ҳар ойда амортизация ҳисоблаб харажатлар таркибига қўшиш йўли билан қопланади. Ҳар ойда ҳисобланадиган амортизация суммаси корхона томонидан мустақил белгиланадиган норма бўйича аниқланади. Амортизация нормасини ҳисоблашда номоддий активларнинг дастлабки қиймати ва улардан фойдаланиш муддати айнан номоддий активларни корхонага фойда келтириш муддати инобатта олинади. Фойда келтириш муддатини аниқлаш имконияти бўлмаган номоддий активлар бўйича амортизация нормаси беш йил ҳисобидан, лекин корхонани фаолият кўрсатиш муддатидан ошмаган муддатидан келиб чиқсан ҳолда белгиланади.

Номоддий активлар бўйича амортизация ҳисоблаш нормасини ҳисоблаб топиш бўйича мисол келтирамиз. Фараз қилайлик, номоддий активнинг қиймати 620 минг сўм. Номоддий активни фойдали ишлатиш муддати маълум эмас, лекин корхонанинг фаолият кўрсатиш муддати 5 йилдан ортиқ. Бунда йиллик амортизация суммаси 124 минг сўмни ташкил этади (620:5). Йиллик амортизация суммасини қўйидаги формулада топамиз: $H=A:D$, бу ерда H - йиллик

амортизация нормаси, А- йиллик амортизация суммаси, Д- объектнинг дастлабки қиймати. Натижада йиллик амортизация нормасини 20% эканлигини топамиз (124:620x100%). Ойлик амортизация нормаси 1,67% ни ташкил этади (20:12).

Номоддий активлар кирими тегишли ҳужжатларга асосан расмийлаштирилади: патентлардан фойдаланиш ҳуқуқининг гувоҳномаси, ишлаб чиқилган дастурий таъминот ишларини қабул қилиш (акти) далолатномаси, таъсисчилар томонидан активларни қўшганлиги ва уларни қийматини келишиб олганлиги тўғрисидаги протоколлар ва таъсис шартномалари ва бошқа ҳужжатларда объектнинг таърифи, унинг дастлабки қиймати, фойдаланиш тартиби, фойдаланиш муддати, олдинги эгаси тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Номоддий активлар қуйидаги ҳолларда ҳисобдан чиқарилади:

- сотилса шартнома баҳосида;
- бошқа корхоналарга бепул берилса;
- эскирса ва даромад келтириш хусусияти йўқолса;
- қўшма ёки шуъба фирмалар, акционер ёки бошқа корхоналар устав капиталига номоддий активлар улуш сифатида қўшилса.

Номоддий активлар ўтказиб бериш далолатномаси, ҳисобдан чиқариш далолатномаси, акционерлар мажлисининг баённомалари ва бошқа ҳужжатларга асосан ҳисобдан чиқарилади.

Номоддий активларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари бўйича аналитик ҳисоб карточкаларида (АВ-6 шакл) ва 17 – ведомостда юритилади.

Номоддий активлар ҳолати ва ҳаракатининг ҳисоби 0400 – «Номоддий активларни ҳисобга олувчи счетлар» актив инвентар счетида юритилади. Сальдоси дебетида бўлиб, корхона тасарруфидаги номоддий активларнинг дастлабки қийматини кўрсатади. Дебет обороти 4610 – «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи», 5110, 5210, 6010 ва бошқа счетлар билан корреспондентланган ҳолда сотиб олинган, қабул қилинган номоддий активларнинг дастлабки қийматини кўрсатади. Кредит обороти 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счети билан корреспондентланган ҳолда ҳисобдан чиқарилган номоддий активлар қийматини кўрсатади.

Номоддий активлар турларига қараб 0400 – счетнинг қуйидаги счетларида ҳисобга олинади:

0410 «Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау»

0420 «Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари»

0430 «Дастурий таъминот»

0440 «Ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари»

0450 «Ташкилий харажатлар»

0460 «Франчайз»

0470 «Муаллифлик ҳуқуқлари»

0480 «Гудвилл»

0490 «Бошқа номоддий активлар»

Объектларни номоддий активларга ўтказиш ва уларнинг таркиби 7 – «Номоддий активлар» бухгалтерия ҳисобининг Миллий андазаси билан тартибга солинади.

Номоддий активларнинг амортизацияси 0510 – 0590 счетларининг кредитида ҳисобга олинади.

Бу счетлар пассив, тартибга солувчи счетлар бўлиб, уларнинг сальдоси кредитида бўлади. Бу счетларнинг кредит сальдолари ҳисобланган амортизация суммасини, яъни номоддий активлардан фойдаланиш даврида қопланган харажатлар суммасини кўрсатади; дебет обороти 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счети билан корреспондентланган ҳолда ҳисобот даврида ҳисобдан чиқарилган номоддий активлар амортизация суммасини кўрсатади; кредит обороти 2010, 2510, 9400, 3100 ва бошқа счетлар билан корреспондентланган ҳолда ҳисобот даврида ҳисобланган амортизация суммасини кўрсатади.

7 ва 21-БҲМАларга асосан гудвилл бўйича амортизация ҳисобланганда харажатларни ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 0480 «Гудвилл» счети кредитланади.

Номоддий активлар ва уларнинг амортизацияси бўйича жорий синтетик ҳисоб 13 – журнал-ордерида юритилади.

1 – ... Мисол. Корхона ЭҲМ учун техник ҳужжатлари билан бирга дастурий таъминот сотиб олди – 50000 сўм

Бу муомала счетларда қўйидагича акс эттирилади:

Д-т 0830 «Номоддий активларни харид қилиш»

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» ёки 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пурдатчиларга тўланадиган счетлар». Шу билан бирга 0430 «Дастурий таъминот» счети дебетланиб 0830- счети кредитланади.

2 – ... Мисол. Таъсис ҳужжатларига биноан таъсисчиларга сотилган акциялар учун акционер жамияти бинодан фойдаланиш ҳуқуқини кўлга киритди. Бинонинг таъсисчи билан келишилган қиймати – 230000 сўм

Бу муомала счетларда қўйидагича акс эттирилади:

Д-т 0490 «Бошқа номоддий активлар» – 230000 сўм

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» – 230000 сўм

3 – Мисол. Маъсулияти чекланган жамият таъсисчиларнинг биридан экспертлар томонидан 200000 сўмга баҳоланган маҳсулот ишлаб чиқаришга бўлган патентни бепул олди. Бу муомала счетларда қўйидагича акс эттирилади:

Д-т 0410 «Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау»

К-т 8530 «Текинга олинган мулк»

4 – Мисол. Фойдаланиш муддати икки йил бўлган дастур таъминоти обьекти бўйича амортизация ҳисобланди. Ҳар ойга амортизация суммаси – 2083 сўм

Д-т 9420 «Маъмурий харажатлар»

К-т 0530 «Дастурий таъминот амортизацияси»

Юқорида айтганимиздек, номоддий активларни сотиш, бепул бериш ёки ҳисобдан чиқариш бўйича натижаларни аниқлаш учун 9220 – операцион натижавий счет қўлланилади. Бу счетнинг дебетида тутатилган, ҳисобдан чиқарилган активларнинг дастлабки қиймати ва уларни тутатиш ва сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар, масалан, бозорни ўрганиш бўйича харажатлар, шунингдек сотилган номоддий активлар учун харидорлардан олинган қўшилган қиймат солиги (ҚҚС) йигиб борилади. 9220 – счетнинг кредитида номоддий активлар бўйича ҳисобланган амортизация, ҚҚС суммаси қўшилган ҳолда сотишдан тушган тушум акс эттирилади.

9220 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетининг дебет ва кредит оборотларини солиштириш, номоддий активларни тутатиш ва сотиш муомалалари билан боғлиқ бўлган фойда ёки зарарни аниқлаш имкониятини беради. Фойда суммаси 9320 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счетининг кредитида, зарар суммаси 9430 – «Бошқа операцион харажатлари» счетининг (Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.15.11. банди) дебетида акс эттирилади.

Барча сабабларга кўра номоддий активлар ҳисобдан чиқарилганда 9220 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетидан фойдаланишнинг сабаби шуки, номоддий активларни тутатишдан содир бўладиган молиявий натижани аниқлаш зарур, қўшилган қиймат солигини акс эттириш ва фойда (даромад) дан ажратма солиги бўйича соликда тортиладиган базани аниқлаш керак бўлади.

Ўзбекистон Адлия Вазирлиги томонидан 383 – сонли 1997 йил 29 декабрда рўйхатдан ўтказилган ЎР Молия вазирлигининг 47 – сонли, ДСК нинг 97 – 105 – сонли 5 декабрдаги «Ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солигини ҳисоблаш ва тўлаш тўғрисида» ги йўриқнома ва 1999 йил 3 августда унга қилинган қўшимчада номоддий активлар ва асосий фондларни сотиш нархи билан қолдиқ қиймати орасидаги фарқни қўшилган қиймат солигига (ҚҚС) тортиш тартиби тушинтирилган.

Шуни ҳам эътироф этиш керакки, сотиб олинган асосий фонdlар ва номоддий активлар бўйича ҚҚС суммаси қўшилган қиймат солиғини ҳисоблашда қайтариlmайди (зачет қилинмайди).

Қўйида номоддий активларни ҳисобдан чиқариш муомалаларини кўриб чиқамиз

5 – Мисол. ЭҲМ учун дастурий таъминот сотилди:

а) дастлабки қиймати	- 50000 с
б) фойдаланиш жараёнидаги амортизация	- 50000 с
в) сотиш билан боғлик бўлган харажат (маркетинг хизмати)	- 10000 с
г) ҚҚС ставкаси қўшилган ҳолда олинган пул	- 150000 с
д) қўшилган қиймат солиги ҳисобланди	- 25000 с
е) ЭҲМ дастурий таъминотини сотишдан олинган фойда	- 115000 с

Бу хўжалик муомалалари қўйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

а) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 50000 с
К-т 0430 «Дастурий таъминот»	- 50000 с
б) Д-т 0530 «Дастурий таъминот амортизацияси»	- 50000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 50000 с
в) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 10000 с
К-т Турли счетлар	- 10000 с
г) Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	- 150000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 150000 с

Башарти пулини тўламаган бўлса, 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» дебетланади.

д) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 25000 с
К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз»	- 25000 с
е) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 115000 с
К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»	- 115000 с

9.2. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗ ТУРЛАРИ

Бозор муносабатларига ўтиш бўйича Ўзбекистон Республикасида амалга оширилётган иқтисодий ислоҳот теран ва кенг миқёсда давлат мулкини хусусийлаштириш жараёнига, акционер жамиятлари, хусусий корхоналар, қўшма корхоналар ва шунга ўхшаганларни ташкил этишга асосланган. Бу жараёнлар қўйидаги инфратузилмалар билан чамбарчас боғланган: тижорат банклари, инвестиция ва суғурта фонdlари, биржалар, молия – саноат гуруҳлари, лизинг компаниялари, маслаҳат ва аудиторлик фирмалари ва ш. к. Капитал бозорини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистонда фонд биржалари мавжудлигини алоҳида эътироф этиш керак.

Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш тегишли норматив ҳуқуқий базага асосланган, шу жумладан: 1993 йил 2 сентябрдаги 918 – сонли Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида» ги Конун; Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси томонидан 1994 йил 1 юилда тасдиқланган «Акционер жамиятларининг капиталидаги акциялар бўйича давлат улушини бошқариш учун ваколатли органларга бошқариш ҳуқуқини бериш тўғрисидаги Низом»; Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси томонидан 1994 йил 4 юилда тасдиқланган «Пай ва акцияларни қайтадан тақсимлаш, ҳақиқий мулкдорларни аниқлаш тартиби»; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 юилдаги VII – 1164 сонли «Давлат мулки бўлган корхоналарни акциялаштиришни жадаллаштириш ва қимматли қоғозлар бозорини такомиллаштириш чоралари тўғрисида» ги фармони; 1991 йил 15 юилдаги 221 – сонли «Давлат корхоналарини очиқ типдаги акционер жамиятларига айлантириш бўйича ташкилий чоралар тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг қарори; 1995 йил 16 июнда Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлатмулкқўмитаси томонидан тасдиқланган «Давлат корхоналарини қайтадан ташкил этиш натижасида вужудга келган очиқ типдаги акционер жамиятлари томонидан муомалага чиқариладиган акцияларни рўйхатга олиш тартиби» тўғрисидаги кўрсатма; 1995 йил 7 сентябрдаги VII – 1270 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» ги фармони; 1995 йил 7 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг «Республикада Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини тартибга солиш ва янада ривожлантириш бўйича чоралар тўғрисида» ги қарори; 1996 йил 25 апрелдаги 218 – 1 сонли Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида» ги Конун; 1997 йил 19 марта таъсиси Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республикада вексел муомалаларини тартибга солиш чоралари тўғрисида» ги Фармони; 1997 йил 31 марта таъсиси VII – 1740 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш ва республика фондлар бозорида хорижий инвесторларни қатнашишини кенгайтириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» ги Фармони; 1998 йил 4 марта таъсиси VII – 1939 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фонд бозорини янада ривожлантириш ва давлат мулки асосида ташкил этилган акционер жамиятларни қўллаб – қувватлаш чоралари тўғрисида» ги Фармони.

Қимматли қоғозлар муюмаласи деганда қимматли қоғозларни тасарруф этувчиларни алмашишга олиб келувчи, уларни олди – сотди ва бошқа харажатлари тушунилади. Қимматли қоғозларни ҳар қандай корхона, акционер жамияти (АЖ) ва кредит муассасалари чиқариш ҳуқуқига эга. Қимматли қоғозлар чиқариш ва муюмалада бўлиши Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тартибга солинадиган акционер жамиятларнинг акциялари, облигациялар, депозит сертификатлари, векселлар ва бошқалар киради.

Уларнинг ҳар бирининг хусусиятларини алоҳида кўриб чиқамиз.

Акция – акционер жамиятини бошқаришда, жамиятнинг фойдасида ва жамият тутатилганда мулк қолдигини тақсимлашда қатнашиш ҳуқуқини берувчи акционер жамиятининг устав капитали (фонди) га қўшилган маблағни тасдиқловчи қимматли қоғодир. Акция ҳаракат муддатига эга эмас ва у акционер жамиятининг фаолияти давомида ҳаракатда бўлади.

Давлат корхоналари асосида ташкил қилинган очик типдаги акционер жамиятларининг акцияларини рўйхатга олиш ва муюмалага чиқариш тартибига биноан (Ўз. Р. ВМ 1994 йил 8 июндаги 285-сонли қарорининг 1 иловаси; 1995 йил 14 февралдаги 351 – сонли Ўз. Р. ВМ қарори билан киритилган ўзгаришлар), ҳужжат сифатида акция қўйидаги реквизитларга эга бўлиши керак: акционер жамиятининг номи ва жойлашган жойи, қимматли қоғознинг номи – «акция», унинг тури (оддий ёки имтиёзли), тартиб номери, чиқарилган сана, номинал қиймати, чиқариладиган акцияларнинг миқдори, рўйхатга оладиган орган томонидан берилган акциянинг коди, дивиденdlарни тўлаш муддати, акционер жамияти бошқарувининг раиси ва бош бухгалтерининг имзолари, акцияларни чиқариш кунига бўлган устав капиталининг ҳажми.

Сотиб олинган акциялар учун юридик ва жисмоний шахслар томонидан пул миллий ва хорижий валюталарда, шунингдек асосий воситалар, номоддий ва бошқа активларни қўшиш йўли билан тўланиши мумкин.

Шахсни белгилаш усулига қараб исми ёзилган ва кўрсатувчига берилган акцияларга бўлинади. Исми ёзилган акцияларда мулкдорнинг маҳсус дафтарида рўйхатга олинади. Бу ўз навбатида кимда қанча ва қандай акциялар борлигини аниқлаш имкониятини беради.

Кўрсатувчига берилган акцияларда мулкдорнинг исми кўрсатилмайди, натижада жамият ўзининг пайчилари тўғрисида ахборотга эга бўлмайди. Муюмала нуқтаи назаридан кўрсатувчига берилган акция афзалроқдир.

Акция эгаларига берилган ҳуқуқлар ҳажмига қараб акциялар оддий ва имтиёзлига бўлинади.

Оддий акциялар акционер жамиятини бошқаришда қатнашиш, ҳисобот даври тугаганда акционерлар мажлиси томонидан аниқланадиган миқдорда дивиденд олиш ва жамият фаолиятининг молиявий натижаларини аниқлаш ҳуқуқини беради. (Дивиденд бу ҳар бир акцияга тўғри келадиган ва акционерлар орасида тақсимланадиган фойданинг бир қисмидир).

Имтиёзли акциялар акционер жамиятини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини бермайди, лекин корхона ўз фаолиятини фойда билан якунламаганда ҳам биринчи навбатда қатъий белгиланган миқдорда дивиденд олиш ҳуқуқини беради. Бундай ҳолларда корхона резерв фондидаги маблағлардан фойдаланади.

Имтиёзли акцияларни чиқариш акционер жамиятига ўз маблағларини жалб қилиш йўли билан устав капиталини кўпайтириш имкониятини беради.

Облигация – уни сақловчиларга қатъий белгиланган фоиз билан бирга номинал қийматини тўлаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматбаҳо қофоздир.

Облигацияни тасарруф этувчи облигация чиқарган акционер жамияти ёки корхонанинг, давлат ёки маҳаллий ҳукуматнинг кредитори бўлиб ҳисобланади.

Шахсини белгилаш усули ва бошқа хусусиятларига қараб исми ёзилган ва кўрсатувчига берилган, фоизли ва фоизсиз, эркин муомалада бўладиган ва муомала доираси чекланган облигацияларга бўлинади.

Облигацияларни ҳар қандай мулк шаклига эга бўлган корхона чиқариши мумкин. Уларни сотишдан олинган пул фақат корхонани ривожлантириш учун фойдаланиши мумкин.

Ички давлат облигациялари ва маҳаллий заёмлар банк муассасалари орқали тарқатилади; уларни сотишдан олинган маблағлар тегишли Республика ёки маҳаллий бюджетга ўтказилади. Булар фақат кўрсатувчига берилган облигациялардир.

Облигациялар бўйича фоизлар уларнинг ҳаракат муддати ичida даврий бериб борилиши ёки облигациянинг ҳаракат муддати тугагандан кейин бир йўла борилиши мумкин.

Омонат сертификатлари – кредит муассасаларининг пул маблағларини депонентлангани тўғрисидаги гувоҳномасидир. Бу гувоҳномани тасарруф этувчи омонат сертификати муддати ўтгандан сўнг депозит суммани ва унинг фоизини олиш ҳуқуқига эга. Омонат сертификатларини давлат ва тижорат банклари беради. Омонат сертификатлари шахси ёзилган ва кўрсатувчига берилган бўлади.

Кўрсатувчига берилган сертификатлар муомалада бўлиши мумкин, исми ёзилган сертификат эса олди – сотди муомаласида қатнашмайди. Кўрсатувчига берилган сертификат дебетор ва кредиторлар ўртасида ҳисоб – китоб вазифасини бажариши мумкин. Сертификатлар бўйича фоизлар фақат депозит муддати тугагандан кейин тўланади.

Вексел – қайси муддатга ёзилган бўлса, шу муддат тугагач, унда кўрсатилган суммани тўлашни сўзсиз талаб қилиш нафақат ҳисоб китобнинг қулай шакли, балки тижорат кредитининг бир тури ҳамdir, чунки векселда кўрсатилган пул шу вақтнинг ўзида тўланмайди, балки маълум бир вақт ўтгандан сўнг тўланади. Бу вақт ичида векселда кўрсатилган сумма вексел берувчининг тасарруфида бўлади.

Вексел қарз мажбуриятларнинг бир тури бўлиб, у қатъий белгиланган шаклда тузилади. Ўз мазмунига қараб вексел, биринчидан, сўзсиз пул мажбуриятлари деб таърифланса, иккинчидан, у мавҳум мажбуриятдир.

Сўзсиз пул мажбуриятлиги шундан иборатки, унинг тўланиши қандайдир шартлар билан чегараланмайди, ёки бошқача айтганда, бевосита векселни тўлашга тегишли тартиб билан боғлиқ бўлмаган бегона шароитларга боғланмайди. Вексел бўйича мажбуриятнинг мавҳумлиги шундан иборатки, унинг текстида қандай асосга биноан берилганлиги кўрсатилмайди. Вексел мажбуриятининг мақсади фақат пул бўлиб ҳисобланади. Векселларнинг шакллари турлича.

Молиявий вексел – корхона томонидан бўш маблағлари ҳисобидан бошқа корхоналарга ссуда беришдир. Молиявий векселларга корхонанинг муддатида қайтарилмаган кредитор қарзларини расмийлаштирадиган векселларни киритиш мумкин.

Товар (ёки тижорат) вексели сотувчи билан олувчи ўртасидаги маҳсулот жўнатиш ёки хизмат кўрсатиш битимларида фойдаланилади.

Векселнинг икки тури мавжуд: оддий ва ўтказма.

Оддий вексел (соло вексел) қарздор томонидан тўлдирилиб имзоланади ва кредиторга маълум суммани белгиланган муддатда сўзсиз тўланиши кўрсатилади, яъни оддий вексел билан расмийлаштирилган қарз мажбуриятида даслаб икки шахс қатнашади: бир томондан кредитор (вексел сақловчи), иккинчи томондан қарздор (вексел берувчи) ва шу билан бирга тўловчи бўлиб ҳисобланади.

Ўтказма вексел оддий векселдан тубдан фракланади.

Ўтказма вексел (тратта) кредитор (трассант) томонидан тўлдирилиб имзоланади. Унда векселда кўрсатилган суммани белгиланган муддатда учинчи шахс (ремитент) га тўлаш тўғрисида қарздор (трассат) га берилган буйруқ мавжуд.

Бу ҳолда тескари вазият вужудга келади: вексел қарздор томонидан ёзилмасдан ҳақ талаб қилиб оладиган шахс томонидан ёзилади. Шундай қилиб вексел берувчи кредитор ҳисобланади. Қарздор эса вексел сақловчи эмас, фақат тўловчи бўлиб ҳисобланади. Одатда ўтказма векселни ушловчи бўлиб учинчи шахс ҳисобланади. Векселда кўрсатилган суммани қарздор тўловчи учинчи шахсга тўлаши керак. Бунда нима учун вексел берувчи векселда кўрсатилган суммани ремитентга тўланиши, улар ўзаро қандай муносабатда эканлиги, бирининг иккинчиси олдида қандай мажбуриятлари борлиги тўловчини қизиқтирумайди. Қарздорнинг тўлаш мажбурияти фақат вексел берувчи олдидаги қарз мажбурияти билан боғлиқ бўлиб, ҳеч қандай кейинги векселлар уни ўзгартирумайди. Шу муносабат билан вексел берувчи ўтказма векселни ўзи ўзига ҳам ёзиб бериши мумкин, ва дастлаб ўтказувчи бўйича мажбуриятда ҳам (оддий векселга ўхшаб) фақат иккита шахс қатнашади: Бир томондан – қарздор тўловчи иккинчи томондан эса – бир вақтнинг ўзида ҳам вексел берувчи ҳам вексел сақловчи бўлган кредитор. Кейинчалик вексел сақловчи ўз ҳукуқини индоссамент тартибида учинчи шахсга ўтказиб бериши мумкин. Ўтказма вексел тўловчи (трассат) томонидан акцептланиши керак, ва фақат шундагина юридик кучга эга бўлади.

Ўзбекистонда вексел муомалалари қўйидаги норматив ҳужжатларига асосан амалга оширилган эди:

- 1995 йил 2 июндаги 204-сонли «Халқ хўжалигида векселни қўллаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг қарори;
- 1995 йил 31 майдаги 147 – сонли қарори билан Адлия Вазирлиги томонидан рўйхатга олинган МБ ва МВ томонидан ишлаб чиқилган «Оддий ва ўзгарувчи вексел тўғрисида» ги низоми;

- 1995 йил 31 майдаги 148 – сонли қарори билан Ўз Р Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган «Вексел билан бўладиган муомалаларни банк томонидан ўтказилиш қоидалари».

Лекин ҳозирча Ўзбекистонда вексел муомалалари амалга оширилмаётир.

9.3. МОЛИЯВИЙ ҚЎЙИЛМАЛАР (ИНВЕСТИЦИЯЛАР) ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР ҲИСОБИ

Молиявий қўйилма бу корхонанинг қимматли қоғозларни сотиб олиш учун қилган харажатлари, яъни пул маблағларини қўшма корхоналар, акционер жамиятлари, ширкатларнинг асосий воситалари, номоддий ва бошқа активларига қўшиш шунингдек бошқа корхона ва ташкилотларга қарз бериш тарзида берилган дебитор қарзлардир.

Муддатига қараб молиявий қўйилмалар қисқа муддатли (бир йилгача муддатга қўйилган) ва узоқ муддатли (бир йилдан ортиқ муддатга қўйилган) бўлади. Бундан ташқари, молиявий қўйилмаларни у ёки бу категорияга ўтказиш қимматли қофозларни сотиб олиш мақсадига боғлик Масалан, бир йил ичida ундан фойда олиш ва қайтадан сотиши мақсадида сотиб олинган, қайтариш муддати бир йилдан ортиқ бўлган, акция ёки облигациялар қисқа муддатли қўйилмаларга киради.

Молиявий қўйилмалар содир бўлганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлиб олинган акциялар, турли сертификатлар, облигациялар, амалга оширилган қўйилмалар суммасига берилган гувоҳномалар, қарз бериш бўйича шартномалар ҳисобланади. Корхонанинг амалга оширган қўйилмаларига бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлари олинмаган молиявий қўйилмалар маблағлари алоҳида ҳисобга олинади. Қимматли қофозлар сотилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларга облигациялар ва берилган қарзларни қайтарилганини тасдиқловчи олди – сотди далолатномаси, тўлов топшириқлари киради.

Молиявий қўйилмалар ҳисоби 5800 – «Қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олевчи счетлар» ва 0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олевчи счетлар» юритилади.

Узоқ муддатли инвестициялар ҳисобини кўриб чиқамиз. 0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олевчи счетлар» актив, пулли, дебет сальдосига эга бўлиб, у ой бошига бўлган молиявий қўйилмалар суммасини кўрсатади. Бу счетнинг дебетида: қимматли қофозларни сотиб олиш, бошқа корхоналарга қилинган қўйилмалар, берилган қарзлар суммаси бўйича содир бўлган муомалалар акс эттирилади. Кредити бўйича – қимматли қофозларни қайтариш, сотиши, қайтарилган қарз суммалар бўйича содир бўлган муомалалар акс эттирилади.

0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олевчи счетлар» бўйича қўйидаги счетлар очилиши мумкин:

0610 - «Қимматли қофозлар»

0620 - «Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар»

0630 - «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар»

0640 - «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар»

0690 - «Бошқа узоқ муддатли инвестициялар»

Активларни инвестицияларга ўтказиш тартиби ва уларнинг турлари:

12 - «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8 - Консолидаллашган молиявий ҳисоботлар ва шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар» ва 14 - «Қўшма фаолиятда қатнашиш улушини молиявий ҳисоботда акс эттириш» бухгалтерия ҳисоби Миллий андазалари билан тартибга солинади.

0610 - «Қимматли қофозлар» счетида давлат ва маҳаллий фоизли заём облигациялари ва шунга ўхшаган қимматли қофозларга қўйилган мавжуд узок муддатли қўйилмалар (инвестициялар) ҳаракати ҳисобга олинади.

0620 - «Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар», 0630 - «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар», ва 0640 - «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар» счетларида шуъба, қўшма, уюшган ва қарам корхоналарга қўйилган мавжуд узок муддатли қўйилмалар ва уларнинг ҳаракати ҳисобга олинади.

0690 «Бошқа узок муддатли инвестициялар» счетида келажакда фойда олиш мақсадида давлат корхоналари ёки хайрия, экологик жамиятларига қўйилган узок муддатли инвестициялар ҳисобга олинади.

Бу счетларнинг дебети 5110 «Ҳисоб - китоб счети» 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счетлари» ва қимматли қофозлар сотиб олиш, бошқа корхоналарга қўйилган инвестиция, берилган қарзлар қайси маблағлар ҳисобидан амалга оширилишига қараб, бошқа счетларнинг кредити билан корреспондентланади.

Юқорида келтирилган счетлар бўйича аналитик ҳисоб дастлабки ҳужжатларга асосан қўйилмалар, қимматли қофозлар турлари, қарздор корхоналар бўйича юритилади.

Қимматли қофозлар бозорининг мавжудлиги, фонд биржаларида қимматли қофозларни олди - сотди муомалаларини амалга оширилиши акция облигацияларни номинал қийматидан ортиқ ёки кам баҳоларда сотиб олинишини назарда тутади. Акциялар уларни сотиб олиш билан боғлиқ бўлган ҳақиқий харажатлар суммасида қабул қилинади ва ҳисобга олинади. Фонд биржасида акциялар курсини ошиши ва камайишига ва акциялар бўйича олинадиган девидендга қараб акцияларни сотиш қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ ёки потенциал фойда олишга ёки зарар қилишга олиб келади.

Қисқа муддатли молиявий қўйилмаларни ҳисобга олиш учун 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар» счетидан фойдаланилади. Бу счет актив бўлиб, дебет қолдиги ой бошига қолган бир йилгача муддатта сотиб олинган қимматли қофозлар ёки берилган қарзлар суммасини акс эттиради.

Дебет обороти ҳисобот ойида сотиб олинган қимматли қоғозлар, берилган қисқа муддатли кредитлар ва депозитта берилган суммани күрсатади. Кредит оборотида сотилган акциялар, қайтарилган облигациялар ёки заёмлар ва депозит суммалар акс эттирилади. Күрсатиб ўтилган қўйилмалар ҳисоби қўйилмалар турлари бўйича қуидаги счетларда юритилиади:

5810 «Қимматли қоғозлар»

5830 «Берилган қисқа муддатли қарзлар»

5890 «Бошқа жорий инвестициялар»

Бу счетлар бўйича муомалалар ҳужжатлари узоқ муддатли молиявий қўйилмаларга ўхшаган, уларнинг аналитик ҳисобининг тузилиши ва юритилиши ҳам шундай.

Бошқа корхоналарга асосий воситаларни қўйиш йўли билан узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалар қилинса, 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» счети кредитланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари дебетланади, агар номоддий ва бошқа активлар қўйилма қилинса, 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счети кредитланади. Акциялар сотиб олинса, бошқа корхоналарнинг устав капиталига молиявий қўйилмалар ўtkазилса, 5110, 5210 – счетлари кредитланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари дебетланади. Сотилган ёки қайтарилган ва ўтказиб берилган қимматли қоғозларнинг баланс қийматига 9220 – счет дебетланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари кредитланади. Депозит қўйилмалар ва берилган қарзларнинг қайтарилиши 5110 ва 5210 – счетларнинг дебети ва 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетларини кредитида акс эттирилади.

Акциялар бўйича олинадиган дивидендлар ҳисобланганда 4840 «Олинадиган дивидендлар» счети дебетланиб 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» счети кредитланади. Облигациялар бўйича фоизлар ҳисобланса, 4830 «Олинадиган фоизлар» счети дебетланиб 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счети кредитланади. Ушбу дивиденд ва фоизлар олинса, 5110 «Ҳисоб-китоб счети» дебетланиб 4840 ва 4830 – счетлари кредитланади.

Мисоллар.

- Корхона акционер жамиятидан ҳар бири 50000 сўм турадиган 5 дона акциялар сотиб олди
Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 250000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети» – 250000 с
- Акционер жамияти шуъба корхонадан ҳар бири 10000 сўмлик 50 дона акциялар сотиб олди. Сотиб олинган акциялар учун корхона қуидагиларни ўтказди:
а) ердан фойдаланиш ҳуқуқи – 300000 с

б) ҳисоб – китоб счетидан пул маблаглари	– 200000 с
Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар»	– 500000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 300000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 200000 с
3. Корхона Ўзбек – корейс қўшма корхонасига таъсис бадалини ўтказиб берди	– 170000 с
Д-т 0640 «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар»	– 170000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 170000 с
4. Корхона ўз филиалига бир йил муддатга фоизсиз қарз беради	– 100000 с
Д-т 5820 «Берилган қисқа муддатли қарзлар»	– 100000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 100000 с
Ушбу қарз қайтарилса, тескари проводка берилади:	
Д-т 5110, К-т 5820.	

Корхонанинг активидаги акционер жамиятларидан сотиб олинган акция ва облигациялари турли сабабларга кўра сотилиши мумкин: акциялар режадаги фойдани келтирмаслиги; акция ва облигацияларни фақат узоқ вақт ичидаги фойда олиш учун эмас, балки уларни кейинчалик сотиши ўйли билан фойда олиш мақсадида сотиб олиниши.

Қимматли қоғозларни сотиши ва сотишдан олинган натижани аниқлаш учун 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетидан фойдаланилади. Бу счетга хўжалик муомалаларини ёзиш номоддий активларни сотиши ҳисобига ўхшаган.

Сотилган ёки қайтарилган (қопланган) қимматли қоғозларнинг баланс қийматига 9220 – счети дебетланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари кредитланади. Ушбу қийматликларни сотишдан фойда олинса, 9220 – счети дебетланиб 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счети кредитланади. Зарар қилинса – 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счети дебетланиб, 9220 – счети кредитланади. Қимматли қоғозларни сотишдан олинган тушумга 5110 ёки 5210 – счети дебетланиб 9220 – счети кредитланади.

Мисоллар.

1. Кейинчалик сотиши мақсадида фонд биржасидан 20 дона 200000 сўмлик акциялар сотиб олиниди.	
Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	– 200000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 200000 с
2. Олдин сотиб олинган 20 дона ациялар фонд биржасида сотилди	– 250000 с
Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 250000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 250000 с

3. Сотилган акцияларнинг баланс қиймати ҳисобдан	
чиқарилди	- 200000 с
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб	
кетиши»	- 200000 с
К-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	- 200000 с
4. Ушбу муомалани акс эттиришдан бўлган молиявий	
натижа - 50000 с (250000- 200000)	
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб	
кетиши»	- 50000 с
К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб	
кетишидан фойда»	- 50000 с

Облигацияларни сотиб олишдан мақсад уларнинг номинал қийматига қараб фоиз олиш, шунингдек қайтарилилгандан сўнг облигацияларнинг номинал қийматини олишдир. Шу боисдан облигациянинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ шундай амортизацияланиши керакки, қайтарилиш (қопланиш) вақтида ҳақиқий қиймати облигациянинг номинал қийматига тенг бўлсин. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигацияни номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниши. Бундай ҳолларда облигациялар бўйича фоизлар сотиб олинган вақтда олинган даромад ҳисобидан уларнинг қийматлари орасидаги фарқини қисман ҳисобдан чиқариш йўли билан ҳақиқий қиймати номинал қийматига етказиб қўйилади;

- облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниши. Бундай ҳолларда облигациядан фойдаланиш муддати ичida ундан олинадиган фоиз даромадини кўпайтириш йўли билан облигацияни қайтариш муддатигача унинг сотиб олиш нархи номинал қийматига етказиб қўйилади.

Облигацияларни ҳақиқий сотиб олиш қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқи, уларнинг муомалада бўлиш муддати ичida бир текисда (ҳар ойда) хўжалик фаолиятининг натижасига ўтказиб борилади. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигация номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниши. Бундай ҳолларда облигациянинг ҳақиқий қиймати ҳар ойда қийматлар орасидаги фарқини заарга ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади;

- Облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниши. Бундай ҳолларда облигацияни қайтариш муддати ичida фарқини бир қисмини ҳар ойда ҳисоблаб, фирманинг фойдасига ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади.

Қисқа муддатли облигациялар ва шунга ўхшаган қимматли қоғозлар бўйича фоиз суммасини пули олингунга қадар фойдага ўтказса бўлади. Узоқ муддатли облигациялар бўйича фоиз ҳисоблаш мумкин эмас, чунки моддийлаштирилмаган фойда ҳосил бўлади. Эҳтиёткорлик принципига биноан молиявий натижаларни акс эттиришда узоқ муддатли облигациялар муомалалари бўйича содир бўлган заарларни Фойда ёки Заарлар счетига ўтказиши мумкин, лекин ҳисоботда, бухгалтерия ҳисоби бўйича амалдаги Низом талаб қилганидек, бу демак, олинган фойда миқдорини бузиб кўрсатишдир.

Мисоллар.

1. Корхона номинал қиймати 230000 сўм бўлган 5 дона облигацияларни 250000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати – 10 ой.

Облигацияларнинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ 20000 сўм (250000 - 230000). Бу фарқ сумма 10 ой ичida қайтарилиши керак. Ҳар ойда ҳисобдан чиқариладиган сумма 2000 сўм (20000:10). Шу суммага ҳар ойда қуийдагича ёзув берилади:

Д-т 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа

харажатлар» – 2000 с

К-т 5810 «Қимматли қоғозлар» – 2000 с

Шундай қилиб, облигацияни қайтариш муддатига бориб унинг ҳақиқий қиймати номинал қийматига стказилади.

2. Корхона номинал қиймати 250000 сўм бўлган 10 дона облигацияларни 230000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати 10 ой. Бундай ҳолларда облигацияларнинг фарқ суммасига ҳар ойда қуийдагича ёзув берилади:

Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар» – 2000 с

К-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан

даромадлар» – 2000 с

3. Номинал қиймати 500000 сўм бўлган облигациялар 438000 сўмга сотиб олинди. Ўртада турган даллолларга тўланган сумма 2000 сўм. Облигацияларни қайтариш муддати 20 ой. Фоизлар бўйича оралиқ тўловлар назарда тутилмаган. Демак фоиз сифатида ҳар ойда бир текисда 3000 сўмдан (500000 – 438000 – 2000) : 20 = 3000 ҳисоблаш зарур.

Облигацияларни сотиб олишда:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 438000 с

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети» – 438000 с

Даллоллик харажатлари тўланди:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 2000 с

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети» – 2000 с

Ҳар ойда фоиз суммаси фойдага ўтказилади. 20 йилдан сўнг фойдага умуман 60000 сўм ўтказилган бўлади, облигацияларни сотиб олиш қиймати эса номинал қийматига етказилган бўлади:

Д-т 0610 «Қимматли қофозлар»	- 3000 с
К-т 9560 «Қимматли қофозларни қайта баҳолашдан даромадлар»	- 3000 с

Облигациялар қайтарилиганда:

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	- 500000 с
--------------------------------	------------

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 500000 с
--	------------

Қайтарилиган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 9220 – 500000 с

К-т 0610 – 500000 с

Шу билан 9220 – счет ёпилди. Унда облигацияларни қайтаришидан фойда ҳам зарар аниқланмади, аслида корхонанинг ҳисоб – китоб счетига облигацияларнинг номинал қиймати келиб тушган кунига у облигацияларни сотиб олишга сарфланган пулдан 60000 сўм кўп пул олди. Бу фойда аслида 20 ойдан кейин келиб тушган бўлса ҳам, у ўтган 20 ой давомида корхонанинг молиявий натижаларида ўз аксини топиб келган. Муомалаларни шундай акс эттиришни очиқдан – очиқ тавсия қилган бу усул тузатишга муҳтоҷ.

Жаҳон амалиётида қабул қилинган принциплар бўйича бу муомалаларни счетларда куйидагича акс эттириш керак эди.

Облигациялар бўйича ҳар ойда фоизлар ҳисобланади. 20 ойдан сўнг облигациялар қиймати номинал қийматига етказилади:

Д-т 0610 «Қимматли қофозлар»	- 3000 с
------------------------------	----------

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»	- 3000 с
---	----------

20 ойдан сўнг облигацияларни қайтариш бўйича 500000 сўм келиб тушди.

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	- 500000 с
--------------------------------	------------

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 500000 с
--	------------

Қайтарилиган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб

кетиши»	- 500000 с
---------	------------

К-т 0610 «Қимматли қофозлар»	- 500000 с
------------------------------	------------

Ҳисобланган фоиз суммалари ҳисобот даврининг молиявий натижаларига ўтказилди:

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»	- 60000 с
---	-----------

К-т 9560 «Қимматли қофозларни қайта баҳолашдан даромадлар»	- 60000 с
--	-----------

Қайтарилигандын облигацияларни сотищдан олинган фойдани корхона қачон олган бўлса, бухгалтерия ҳисоботида шу даврда акс эттирилиши керак.

Узоқ муддатли облигацияларни сотиб олиш харажатлари уларнинг номинал қийматидан ортиқ бўлса, узоқ муддатли облигациялар муомалалари бўйича заарлар облигацияларни муомалада бўлиш муддати ичидаги ҳар ойда тенг қисмда корхонанинг заарига ўтказиб борилади. Лекин бундай муомалаларнинг фойдаси йўқ, шунинг учун ҳам уларга йўл қўймаслик керак.

Узоқ муддатли облигациялар кўпинча қирқиб олинадиган талонлари (купонлари) билан чиқарилиб, облигацияларни муомалада бўлган даври ичидаги вақти - вақти билан улар бўйича фоизлар тўланади. Бундай ҳолларда облигацияларни сотиб олиш қиймати билан номинал қиймати орасидага фарқи ҳар гал корхонага даромад (фоиз) ҳисоблагандаги ҳисобдан чиқариб борилади. Агар облигацияларни сотиб олиш қиймати уларнинг номинал қийматидан ортиқ бўлса, ҳар гал фоиз ҳисобланганда облигацияларнинг номинал қийматидан ортиқ сумманинг бир қисмига ҳақиқий даромад камайтириб борилади. Счетларда қўйидагича бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» - облигациялар бўйича олишга тегишли бўлган фоизлар суммасига,

К-т 0610 «Қимматли қофозлар» - облигацияларнинг номинал қийматидан олинган ҳақиқий қийматининг бир қисмига, 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счети - олишга тегишли фоизнинг қолган қисмига, яъни 4830 ва 0610 - счетларга ўтказилган суммалар орасидаги фарқига.

Мисоллар.

1. Корхона бошқа корхонадан номинал қиймати 40000 сўм бўлган облигацияларни 42800 сўмга сотиб олди. Қирқиб олинадиган купон билан бир йилда икки марта (ҳар 6 ойда) йилига 16% фоиздан тўланади. Облигацияларни қайтариш муддати 5 йил.

Облигацияларни сотиб олишда:

Д-т 0610 «Қимматбли қофозлар»	- 42800 с
К-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети»	- 42800 с

Ярим йилдан кейин облигациялардан корхонага 16% ставканинг ярми, яъни 40000 сўмдан 8% микдорида 3200 сўм даромад ҳисобланди. Шу билан бирга облигацияларнинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқни амортизациялаш керак (ярим йиллик амортизация суммаси 280 сўмни ташкил этади - 2800 : 10).

Шу санага бухгалтерияда қуйидаги проводка берилади:

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» ёки 5110 «Ҳисоб – китоб счети» - облигацияларнинг ярим йиллик фоиз суммасига – 3200 с

К-т 0610 «Қимматли қофозлар» – облигацияларнинг сотиб олиш қийматини номинал қийматидан ошган суммасининг ўндан бир қисмига – 280 с

К-т 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» – облигациялар бўйича ярим йиллик тушган ҳақиқий фойда суммасига – 2920 с

Шундай қилиб, 0610 – счетдаги облигациялар қиймати ярим йилдан кейин 42520 сўмга баҳоланади, бир йилдан кейин эса 42240 сўмга, 5 йилдан кейин қайтариш муддати келганда эса 40000 сўмга баҳоланади.

Фараз қиласида, бир йилдан кейин фонд биржасида айланадиган облигациялар курси тўсатдан тушиб кетди. Облигацияларнинг биржадаги курсига биноан корхонанинг облигациялари 41415 сўмга баҳоланди. Ҳисобот санасига облигацияларнинг баланс қиймати уларнинг ҳақиқий биржа қийматидан 825 сўмга ошди ($42240 - 41415$). Бу сумма ҳисобот даври охирида қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» – 825 с
К-т 0610 «Қимматли қофозлар» – 825 с

Колган 4 йил ичидаги ҳисобдан чиқариладиган облигациялар қийматлари орасидаги фарқ суммани қайтадан кўриб чиқиши лозим бўлади. Энди ҳар ярим йилдан сўнг фоизлардан даромадни камайтиришга 176 сўм 87 тийин ўтказиш керак ($41415 - 40000 : 8$).

Фонд биржасида айланадиган облигациялар курси кўтарилиган ҳолларда, уларнинг баланс қийматидан ортиши, янги ортган қиймати бўйича янгидан баҳоланмайди. Облигациялар курсини кўтарилишидан олинадиган фойда бухгалтерия ҳисобида фақат баланс қийматидан ортиқча баҳода сотилганда акс эттирилади.

2. Биржада 220500 сўмлик баланс қийматига эга бўлган узоқ муддатли облигациялар 285400 сўмга сотилди. Брокерга тўланган комиссион харажатлар 5708 сўм.

1) Облигациялар 285400 сўмга сотилди:
Д-т 5110 «Ҳисоб китоб счети» – 285400 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 285400 с
2) Брокерга тўланган комиссион суммага:
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 5708 с
К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» – 5708 с

3) Сотилган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилганда:	
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	- 220500 с
К-т 0610 «Қимматли қофозлар»	- 220500 с
4) «Облигацияларни сотищдан олинган молиявий натижа	- 59192 с
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқи кетиппи»	- 59192 с
К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»	- 59192 с

Халқаро бухгалтерия ҳисоби андазаси концепцияларига биноан, бошқа активлар каби, инвестициялар ҳам факат ўзларида мужассамланган фойдани корхона келажакда олишга етарли даражада ишончи бўлсагина бухгалтерия ҳисобида активлар таркибида ҳисобга олиши мумкин. Уларни сотиб олиши учун биргина қилинган харажатлар етарли эмас. Бу харажатлар келажакда иқтисодий наф келтириши тўгрисидаги ишончни тасдиқлаш зарур. Башарти бундай ишонч бўлмаса, қилинган сарфлар активлар эмас харажатлар деб ҳисобланади.

9.4. АКТИВЛАРНИ ВАКОЛАТЛИ (ТРАСТЛИ) БОШҚАРИШ

Бозор муносабатларини ривожланиши билан Ўзбекистонда молиявий фаолиятнинг бир йўналиши бўлган активларни ваколатли (трастли) бошқариш тараққий этмоқда.

Мисол келтирамиз.

«А» корхонаси «Б» корхонасига трастли бошқариш учун ўзини пул маблағлари кўринишидаги 100 миллион сўмлик активини 6 ой муддатига берди. Шартнома муддати тугагач «Б» корхонаси кўрсатилган активни ва плюс олинган активдан йиллик 20% ни қўшиб қайтариш мажбуриятини олган. «Б» корхонасининг фойдаси бўлиб белгиланган 20 фоиздан ортиқ олинган даромад ҳисобланади.

I. Маблағларни (активларни ўтказиб берган) «А» корхонасидаги ҳисоби.

1. Активларни ваколатли бошқаришга берилиши:

Д-т 5890 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

2. Олишга тегишли фоиз ҳисобланди:

Д-т 4830 – 10,0

К-т 9530 – 10,0

Шуни айтиш керакки, кафолатланган даромаднинг умумий суммасидан ҳисобланган фоизнинг олтидан бир қисми ҳар ойда даромадга ўтказиб турилади.

3. Фоизлар олинганда:

Д-т 5110 – 10,0

К-т 4830 – 10,0

4. Шартнома муддати ўтгач активлар қайтарилганда:

Д-т 5110 – 100,0

К-т 5890 – 100,0

II. Маблағларни (активларни бошқаришга) олган «Б» корхонадаги ҳисоби.

1. Активлар бошқаришга олганда:

Д-т 5110 – 100,0

К-т 7820 «Узоқ муддатли қарзлар» ёки 6820 «Қисқа муддатли қарзлар» – 100,0

2. Шартнома шартини бажариш мақсадида олинган пул давлат хазина мажбуриятлари сотиб олинди:

Д-т 5810 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

3. Тұлашга тегишли фоиз ҳисобланди:

Д-т 9610 – 10,0

К-т 6920 – 10,0

4. Фоиз тұланганда:

Д-т 6920 – 10,0

К-т 5110 – 10,0

5. Давлат хазина мажбуриятлари қайтарилганда (сотилғанда):

Д-т 9220 – 100,0

К-т 5810 – 100,0

6. Давлат хазина мажбуриятларини қайтарап (сотиши) дан пул маблағлары олинди:

Д-т 5110 – 115,0

К-т – 9220 – 115,0

7. Давлат хазина мажбуриятларини қайтарап (сотиши) дан олинган фойда суммасига:

Д-т 9220 – 15,0

К-т 9320 – 15,0

8. Ваколатли бошқарувга олинган сума қайтарылса:

Д-т 7820 ёки 6820 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

Шундай қилиб, «Б» корхонасининг молиявий фаолиятидан олинған даромад 9610 «Фоиз күрнишидеги харажатлар» счети билан 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счетлари бўйича оборотлар сальдоси ҳисобланади – 5,0.

9.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИ ҲИСОБИ

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари – бу фаолиятини ўз акцияларини чиқариб ахоли ўртасида тарқатиш йўли билан маблағлар йигиб, кейин ўз маблагларини маҳсус давлат кредитларига, давлат хазина мажбуриятларига инвестиция қилувчи ва қимматли қофозлар олди сотди битимларини бажарувчи очик турдаги акционер жамиятидир.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари қуидагилардан иборат:

- хусусийлаштирилган корхоналардан сотиб олинган акциялар бўйича дивиденклар;

- қимматли қофозлар муомалаларидан олинган даромадлар.

Юқорида келтирилган фаолият хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг маҳсус фаолиятидир. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг акциялар ва қимматли қофозлар билан бўладиган барча муомалалари депозитарияда ҳисобга олинади. Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари активларининг ваколатли бошқарувчи фондни бошқариш тўғрисидаги контрактга биноан, ҳақ тўлаш йўли билан Бошқарувчи компанияга топширилади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари фаолиятининг ўзига хослиги - бу муомалаларни бухгалтерия ҳисобида ҳам алоҳида хусусиятни вужудга келтиради. Бу хусусият 1998 йилнинг 4-чорагидан бошлаб амалга тадбиқ этилган 1998 йил 13 октябрдаги 454-сонли «Хусусийлаштирилган инвестиция фондларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тўғрисида Низом» да акс этирилган.

Бу Низом билан ҳалқаро бухгалтерия андазалари талабларига жавоб берадиган хусусийлаштирилган инвестиция фондлари счетлар Режаси қабул қилинган. Умумий қабул қилинган счетлар режаси асосида тузилган бўлиб, фақат янги счетлар қўшилган. Бу счетлар хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг активлари капитали, даромад ва харажатлари ҳисобини аналитиклигини (батафсиллигини) оширади.

Устав капитали (фонди)ни шаклланиш ҳисоби. Таъсис хужжатлари тасдиқлангандан сўнг эълон қилинган Устав капитали суммасининг жамига қуидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларниң улушлари бўйича қарзи»

К-т 8310 «Оддий акциялар»

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг ҳисобкитоб счетига акционерлардан бадаллар қабул қилинганда

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларниң улушлари бўйича қарзи»

Агар барча акциялар сотилмаган бўлса хусусийлаштирилган инвестиция фондлари белгиланган тартибда тарқатилмаган акциялар миқдорида устав капитали ҳажмини қуидаги праводка билан камайтириши керак:

Д-т 8310 «Оддий акциялар»

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларниң улушлари бўйича қарзи»

Қўшилган капитал ва резервлар ҳисоби.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг қўшилган капитали акционерлар жамиятининг умумий мажлиси қарори бўйича капиталлашга йўналтириладиган фойданинг бир қисмидан иборат бўлиб 8410 «Эмиссия даромади» счетида ҳисобга олинади.

Резерв капитали акционерларнинг умумий мажлиси қарори бўйича соф фойда ҳисобидан ташкил этилиб 8520 «Резерв капитали» счетида ҳисобга олинади. Резерв капиталининг умумий ҳажми ва уни ташкил этиш тартиби «Акционер жамиятлари ва акционерларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиши» Қонуни ва хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг устави билан белгиланади.

Капитал бўйича фойда ва заарлар. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг портфелидаги қимматли қоғозлар қийматини ўзгариши бу фондларнинг соф активлари қийматини баҳолаш учун бухгалтерия ҳисобида акс эттирилиши керак. Қимматли қоғозларнинг баҳолаш қиймати қўйидати сабабларга кўра ўзгариши мумкин:

- бозор конъюктурасини ўзгаришлари (қимматли қоғозлар қийматини кўтарилиши ва пасайиши);
- акцияларга дивидендлар, облигациялар бўйича фоизлар ҳисоблаш натижасида (қимматли қоғозлар қийматининг кўпайиш томонига).

Биринчи ҳолда капитал бўйича (амалга ошмаган) фойда ва заарлар вужудга келади. Булар 6230 «Бошқа кечикирилган даромадлар» счетида ҳисобга олинади. Аналитик ҳисоб даромад турлари бўйича юритилиши мумкин.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари томонидан қимматли қоғозлар сотилганда капитал бўйича амалга ошмаган фойда ва заарлар амалга ошган фойда ва заарга айланади ва улар фойда ёки заар шаклида ҳисобга олинади.

Иккинчи ҳолда даромад ҳосил бўлиб, у 9520 «Дивиденд кўринишидаги даромадлар» ёки 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счетига ёзилади.

Соф фойда ҳисоби. Соф фойда хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг барча харажат ва даромадларини баланси бўлиб, у 9910 «Якуний молиявий натижа» счетида ҳисобга олинади.

Ҳисобот даври (йили) тугаб, счетлар хотималангандан сўнг соф фойда 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счетига ўтказилади.

Акционерларнинг Умумий мажлиси қарори бўйича (амалдаги қонунчилик ва хусусийлаштирилган инвестиция фондлари Уставига биноан) резерв капитали счетида белгиланган сумма ташкил этилгандан сўнг соф фойда қисман ёки тўлиқ капиталлашишга йўналтирилиши ёки акционерлар ўртасида тақсимланиши мумкин. Резерв капиталидан акционерларнинг умумий мажлиси қарори бўйича қопланмаган зарарларни қоплашга йўналтирилиши мумкин.

Дивиденdlар тўлашга йўналтирилган соф фойда 6610 «Тўланадиган дивиденdlар» счетида ҳисобга олинади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромад ва харажатларини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботида тўлиқ ва тўгри акс эттириш учун ҳар бир даромад ва харажат турлари бўйича счетлар очиш керак.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари даромадларини ҳисоби. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари асосан қимматли қофозларга эгалик қилиш ва уларни сотишдан олинган сумма ҳисобига ташкил бўлади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари қўйидагилардан иборат:

- капитал бўйича фойдалар;
- молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;
- давлат хазина облигациялари бўйича ҳисобланган ва олинган фоизлар;
- хусусийлаштирилган корхоналар акциялари бўйича олинган дивиденdlар;
- даъво қилиш муддати ичida олинмаган дивиденdlар.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари харажатларини ҳисоби. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг харажатлари қўйидагилардан иборат:

- давлат кредити бўйича ҳисобланган ва тўланган фоизлар;
- хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар;
- молиявий ва бошқа харажатлар.

Дивиденdlар ҳисоблаш ва тўлаш ҳисоби. Дивиденdlар соф фойданинг бир қисми бўлиб акционерларнинг Умумий мажлиси қарорига биноан акционерлар ўртасида тақсимланади.

Дивиденdlар ҳисоблаш бухгалтерия ҳисобида қўйидагича акс эттирилади:

Д-т 8710 «Ҳисбот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 6610 «Тўланадиган дивиденdlар».

Дивидендерни ҳисоблаш тартиби ва мунтазамлиги хусусийлаштирилган инвестиция фондлари Устави ва Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунчилик билан белгиланади.

Дивидендер тўланганда 6610- счети дебетланиб 5110- счети кредитланади.

Кимматли қоғозлар ҳисоби. 0610 «Кимматли қоғозлар» счетида юритилади. Бу счетда қуйидагилар ҳисобга олинади:

- хусусийлаштирилган корхоналар акциялари;
- фоизли облигациялар;
- дисконтли облигациялар;
- ҳисобланган фоизлар;
- акциялар ва облигацияларни баҳоларидаги фарқларни ҳисобга олиш.

Аналитик ҳисоб бир тип, элементлар ва бир чиқарилган кимматли қоғозлар жами (давлат хазина мажбуриятлари учун ҳар бир серияси) бўйича юритилади.

Кимматли қоғозларнинг ҳисоб баҳоси уларнинг турлари бўйича ўртача тортилган баҳода баҳоланади.

Кимматли қоғозлар сотиб олиш баҳосида ҳисобга олинади.

Махсус давлат кредитидан фойдаланиб хусусийлаштирилган корхоналарнинг акциялари сотиб олинса, қуйидаги проводка берилади:

Д-т 0610 «Кимматли қоғозлар»

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - битим суммасининг 1/6 қисмига

К-т 7830 «Тўланадиган облигациялар» счети - битим суммасининг 5/6 қисмига.

Башарти хусусийлаштирилган корхонанинг акциялари фақат ўз маблаглари ҳисобидан сотиб олинса, битимнинг тўлиқ суммасига 5110 «Ҳисоб - китоб счети» кредитланади.

Агар сотиб олинган кимматли қоғозларни киримга олиш санаси билан уларнинг қийматини тўлаш санаси орасида вақт оралиғи вужудга келса, 5110 - счетининг ўрнига 6830 «Тўланадиган облигациялар» счети кредитланади.

Кимматли қоғозларни сотишдан олинадиган даромад уларни сотиб олиш нархи билан сотиш нархи орасидаги фарқдан иборат. Бу фарқи капитал бўйича амалга оширилган фойда 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетининг кредитида акс эттирилади. Ҳисобланган фоизлар эса даромад сифатида бу даромадни вужудга келиш пайтида, яъни фоизлар ҳисобланганда 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счетида акс эттирилади 9220- счетининг кредитида сумма 9320- счети орқали 9910 «Якуний молиявий натижга» счетининг кредитига ўтказилади.

Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб - китоблар.

Дебиторлардан олинадиган ёки кредиторларга тўланадиган барча суммалар уларнинг вужудга келиш вақти билан қайтариш вақти оралиғида қўйидаги счетларда ҳисобга олинади:

- дебиторлар - 4800 «Турли дебиторлар қарзларини ҳисобга олувчи счетлар» счетида;

- кредиторлар - 6900 «Турли кредиторларга бўлган қарзларни ҳисобга олувчи счетлар» счетида.

Дивиденд ёки фоиз шаклида олинадиган суммалар 4830 «Олинадиган фоизлар» ва 4840 «Олинадиган дивидендлар» счетларида ҳисобга олинади. Олишга тегишли дивидендлар бухгалтерия ҳисобида эмитент томонидан дивидендлар тўлаш тўғрисида акционерларнинг Умумий мажлиси қарори эълон қилингандан сўнг дарҳол ёки эмитентнинг акционерлари умумий мажлиси қароридан кўчирма олингандан сўнг акс эттирилади.

9.6. УЗОҚ МУДДАТЛИ ИЖАРА (ЛИЗИНГ) МУОМАЛАЛАРИНИ ҲИСОБИ

Лизинг инглизча «lease» сўзидан олинган бўлиб ижара демакдир. Лизинг – бу шартнома бўйича келишилган муддат ичида мулқдан фойдаланиш ҳуқуқини лизинг ҳақини олиш йўли билан лизинг берувчи томонидан лизинг олувчига беришdir.

Молиявий инструмент тарзида лизинг капитал қўйилмаларни юкори даражада сақлаб туриш имкониятини беради.

6 – БХМА нинг 5 – бандига биноан лизинг молиявий ва жорий (оператив) лизингларга бўлинади.

Молиявий лизинг ижаранинг шундай турики, унда ижара берувчи обьектдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган барча таваккалчилик ва рагбатланишни ижараГА олувчига ўтказиб беради.

Узоқ муддатли ижара қўйидаги шартларнинг бирортасига жавоб берса, у молиявий лизинг (ижара) дейилади:

- ижара муддати 12 ойдан ортиқ бўлиши керак;

- ижара муддати активнинг хизмат муддатидан саксон фоизидан камни ташкил этмаса;

- ижара олувчи активни қатъий белгиланган нархда ёки ижара муддатидан сўнг аниқланадиган нархда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлса;

- ижара муддати тугагач ижара активларининг қолдиқ қиймати ижара муддати бошига бўлган дастлабки қийматига нисбатан йигирма фоиздан кам бўлса;

- ижара давридаги ижара тўловлари суммаси ижара активлари қийматидан тўқсон фоиздан ортиқ бўлса.

Оператив ижарапнинг муддати мулкнинг хизмат қилиш норматив муддатига нисбатан қисқа (бир йилдан кам), ва ижара тўловлари ижарага берувчининг барча харажатларини қопламайди. Бунда ижарага берилган активнинг қиймати ва мулкчилик ҳуқуқи ижарага берувчидаги қолади.

Оператив ижара ҳисоби. Шартнома асосида асосий воситалар обьекти қисқа муддатли ижарага берилганда ижара берувчи олинадиган ижара ҳақи суммасини 4820-«Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» счетида ҳисобга олади. Бу счет актив бўлиб унинг дебетида қисқа муддатли ижара бўйича ижарачилардан олинадиган сумма, кредитида эса пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар билан корреспондентланган ҳолда олинган ижара ҳақи суммаси акс эттирилади.

Қисқа муддатли ижарага беришдан олинган даромад 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» счетининг кредитида акс эттирилади.

Шундай қилиб, қисқа муддатли ижарага берувчининг балансида ижара муомалалари қуидагича акс эттирилади:

а) олишга тегишли ижара ҳақи суммасига

Д-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» счети

К-т 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» счети;

б) ҳисоб-китоб счетига қабул қилинган ижара ҳақи суммасига

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

К-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

Қисқа муддатли ижарага берилган обьектлар бўйича ижара муддати ичida ҳисобланган амортизация суммаси қуидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

К-т 0220 – 0290 - счетлари

Объектни қисқа муддатли ижарага олувчи ижарага олинган обьектнинг баланс қийматини балансдан ташқари 001 «Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар» счетига кирим қиласи ва тўлашга тегишли ижара ҳақи суммасини ижарага олинган обьектни фойдаланиш мақсадига қараб тегишли харажатларни (2010, 2310, 2510, 9400) ҳисобга оладиган счетларни дебетлаб 6910 «Тўланадиган қисқа муддатли ижара» счетини кредитига ёзади. Ушбу ижара ҳақи суммаси тўланганда 6910-счети дебетланиб 5110 счети кредитланади.

Қисқа муддатли (оператив) ижара муддати тутагач ижарага олинган обьектнинг баланс қиймати балансдан ташқари 001 «Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар» счетидан чиқим қилинади.

Молияланадиган лизинг ҳисоби. Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида молияланадиган лизинг ривож топмоқда.

2000 йил 2 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажхамасининг «Лизинг шартлари бўйича қишлоқни, қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш чоралари тўғрисида» ги Қарори билан «Ўзқишлоқхўжалик лизинг» компанияси ташкил этилиб қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини лизинг асосида замонавий техника билан таъминлаш вазифаси юкланди.

Лизинг - бу вақтингчалик бўш турган маблағларни инвестицияга йўналтириш ёки молиявий маблағларни жалб этишга қаратилган тадбиркорликнинг бир туридир. Бунда молиявий ижара (лизинг) шартномаси бўйича ижарага берувчи (лизинг берувчи) маълум мол сотувчидан шартномада белгиланган мулкни ўзига сотиб олиб, бу мулкни ижарага олувчи (лизинг олувчи) га тадбиркорлик мақсадида вақтингчалик фойдаланиш учун пулга беради.

Лизинг субъектлари бўлиб лизинг берувчи, лизинг олувчи ва лизинг мулкини сотувчи ҳисобланади.

Лизинг муомалаларини амалга оширишда вужудга келадиган муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 756 - 1 сонли 1999 йил 14 апрелдаги «Лизинг тўғрисида» ги Конуни ва бошқа норматив ҳужжатлари билан тартибга келтирилади.

Лизинг муомалаларининг бухгалтерия ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг 6- «Лизинг ҳисоби» Миллий андазасига асосан юритилади.

Лизинг берувчи компания балансидаги бухгалтерия ҳисоби. Лизинг мулкини сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар капитал қўйилмалар деб ҳисбланиб 0800- счетнинг тегишли счетларида акс эттирилади.

Лизинг мулкини сотиб олиш лизинг компаниясининг ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағлар ҳисобидан амалга оширилади.

Лизинг шартномаларининг асосий талабларидан бири бўлиб шундай шарти ҳисобланадики, унга асосан лизинг мулкини сотувчидан фақат лизинг олувчига лизинг мулки берилсагина сотиб олинади

1. Ижара берувчи компания ижара мулкини мол юборувчилардан сотиб олди:

Д-т 0800- счетининг тегишли счети

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пурратчиларга тўланадиган счетлар»

2. Сотиб олинган асосий воситалар қиймати тўланса:

Д-т 6010

К-т 5110

3. Ижара мулкининг инвентар қиймати аниқлангандан сўнг асосий воситалар таркибига қабул қилинса:

Д-т 0100 - счетнинг тегишили счетлари

К-т 0800 - счетнинг тегишили счетлари

Ижара муомалаларини амалга оширишда ижара берувчи компанияда қуйидаги счетлар қўлланилади:

9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар»

9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар»

6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

4830 «Олинадиган фоизлар»

6410 «Бюджеттга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)»

010 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар» балансдан ташқари счет.

Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича асосий воситалар обьекти ижарага берилганда лизинг берувчи бу обьектнинг шартнома қийматига қуйидагича проводка беради:

а) лизинг суммасининг жорий йилда олинадиган қисмига

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

б) ижара муддатининг келгуси йилларида олинадиган қисмига

Д-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

Молиявий лизинг бўйича ижарага берилган обьектнинг баланс (инвентар) қиймати ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича проводка беради:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 0100 «Асосий воситаларни ҳисобга оладиган счетлар» нинг тегишили счетлари

Ҳисобланган КҚС суммасига 9210-счети дебетланиб 6410-счети кредитланади.

Молиявий лизинг бўйича берилган обьектнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати, одатда бу обьектнинг баланс (инвентар) қийматидан ортиқ бўлади. Бу фарқ сумма 9210-счетининг кредиттида сальдо бўлиб қолади.

9210-счетининг кредит қолдиги даромад ҳисобланиб у ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича проводкалар берилади:

а) жорий йилда даромадга ўtkазиладиган қисмига

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

б) Ижара муддатининг келгуси йилларида даромадга ўтказиладиган қисмита

Д-т 9210 «Асосий воситаларниң чиқиб кетиши»

К-т 7230 «Бошқа узок муддатли кечиктирилган даромадлар»

Ижара ҳақи олинганда 5110 «Ҳисоб-китоб счети» дебетланиб 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» счети кредитланади.

Ижара ҳақи олингандан сўнг молияланадиган лизинг бўйича берилган объектниң лизинг олувчи билан келишилган қиймати, ва унинг баланс қиймати орасидаги фарқ сумманинг тегишли қисми (жорий қисми) қуидаги проводка билан даромадга ўтказилади:

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

Лизинг берувчи ва олувчи компаниялар қуидаги шаклда ҳар йилги қайтариладиган асосий тўланма ва тўланадиган фоизлар суммасини аниқлаб оладилар ва унга асосан ҳар йилги тўлов муомалалари амалга оширилади.

Фоизлар қўшилган ҳолда лизинг бўйича тўланадиган сумма

Йиллар	Асосий қарз	Фоиз ставкаси	Тўлаш муддати ичida тўланадиган фоиз суммаси	Муддати бўйича тўланадиган асосий қарз	Фоизлар билан бирга тўланадиган асосий қарз суммаси

Ҳар доим йил бошида лизинг берувчи жорий йилда олинадиган лизинг тўловлари суммасига қуидаги проводка беради:

а) олинадиган ижара ҳақи суммасига:

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

К-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

б) жорий йилда даромадга ўтказиладиган қисмита:

Д-т 7230 «Бошқа узок муддатли кечиктирилган даромадлар»

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

Ижара ҳақи олинганда қуидаги проводка берилади:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

Шу билан бирга молияланадиган лизинг бўйича берилган объектнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати ва унинг баланс қиймати орасидаги фарқ сумманинг тегишли (жорий) қисмига 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»— счети дебетланиб.

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар» счети кредитланади.

Шундай қилиб, ҳар йилги олинадиган ижара ҳақлари юқорида келтирилган бухгалтерия ёзувлари билан расмийлаштирилиб борилади ва ижара муддати охирида 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар», 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар», 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» ва 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар» счетларида қолдик қолмайди.

Узоқ муддатли ижара шартномаларига биноан лизинг олувчилар ижарага бериладиган мулкнинг қийматидан маълум (15%) миқдорида ўз маблағлари ҳисобидан бўнак (аванс) тўлашлари мумкин.

Ижара берувчининг балансида олинган бўнак (аванс) суммасига қуидагича проводка берилади:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар»

Ушбу олинган бўнак суммаси ижара шартномасида қайси муддатларда ва қанчадан ушлаб қолиниши кўрсатилади.

Бўнак суммаси тўланадиган ижара ҳақи суммасидан ушлаб қолинганда 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» счети дебетланиб 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» счети кредитланади.

Мисол.

1. Лизинг шартномаси бўйича бериладиган объект қийматининг 15 % миқдорида бўнак олинди - 20000 с.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 20000 с.

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 20000 с.

2. Ҳисобот даврида олинадиган ижара ҳақи суммаси 30000 с. шундан олинган бўнак суммаси ушлаб қолинди, қолган сумма ҳисоб-китоб счетига ўtkазиб берилди:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 10000 с.

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 20000 с.

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 30000 с.

Молияланадиган лизинг бўйича ҳисобланган фоизлар суммасига 4830 «Олинадиган фоизлар» счети дебетланиб 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счети кредитланади. Ушбу фоиз суммаси ҳисоб-китоб счетига ўтказиб олинганда 5110 «Ҳисоб-китоб счети» дебетланиб 4830 «Олинадиган фоизлар» счети кредитланади.

0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» счети бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир ижара шартномаси бўйича юритилади.

Мисол.

Лизинг компанияси 5 йил муддатига «КЭЙС» тракторини кейинчалик сотиб олиш ҳуқуки билан ширкат хўжалиги (ижарачи) га берди:

Тракторнинг баланс қиймати – 500000 с

Лизинг бўйича шартнома баҳоси – 800000 с

Ҳар иили сотиш баҳосидан тўланадиган фоиз 5%

Тракторнинг хизмат муддати – 10 йил

Ҳисобланган ҚҚС суммаси 50000 с

Лизинг компанияси тракторнинг шартнома қийматидан 15%
- 120000 сўм бўнак олган.

Шартнома шарти бўйича бу бўнак биринчи йилги тўланадиган ижара ҳақи суммасидан ушлаб қолинади.

Ушбу муомалалар лизинг берувчи компаниянинг балансида қўйидагича бухгалтерия ёзувлари билан расмийлаштирилади.

1. Лизинг компанияси «КЭЙС» тракторини мол юборувчилардан сотиб олди. Тракторнинг қиймати ва сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар – 500000 с

Д-т 0820 «Асосий воситаларни харид қилиш» – 500000 с

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» – 500000 с

2. Сотиб олинган асосий воситалар қиймати тўланди – 500000 с

Д-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» – 500000 с

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети» – 500000 с

3. «КЭЙС» тракторининг инвентар қиймати аниқлангандан сўнг асосий воситалар таркибига қабул қилинди – 500000 с

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар» – 500000 с

К-т 0820 «Асосий воситаларни харид қилиш» – 500000 с

4. «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан 15% – 120000 сўм бўнак олинди

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети» – 120000 с

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» – 120000 с

5. «КЭЙС» трактори шартнома бўйича 5 йил муддатига ижара (лизинг) га берилди. Биринчи йили қайтариладиган ижара ҳаки суммаси 160000 сўм. Қолган 4 йил ичидаган ижара ҳаки суммаси – 640000 сўм:

а) лизинг суммасининг жорий йилда олинадиган қисмига:

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 160000 с

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 160000 с

б) ижара муддатининг қолган тўрт йил ичидаган олинадиган қисмига:

Д-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» - 640000 с

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 640000 с

(мураккаб проводка берилганда: Д-т 4810 - 160000 с.,
Д-т 0920 - 640000 с., К-т 9210 - 800000 с.)

6. Молиявий лизинг бўйича ижарага берилган «КЭЙС» тракторининг баланс (инвентар) қиймати ҳисобдан чиқарилди - 500000 с

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 500000 с

К-т 0130 «Машина ва ускуналар» - 500000 с

7. Ижара (лизинг) га берилган «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан ҚҚС ҳисобланди - 50000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 50000 с.

К-т 6410 «Бюджетта тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича» - 50000 с.

8. «КЭЙС» тракторини ижарага беришдан олинган даромад суммасига (9210-счетининг кредит қолдиги):

а) жорий йил даромадига ўтказиладиган суммага (250000:5) 50000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 50000 с.

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» - 50000 с.

б) ижара муддатининг келгуси тўрт йил ичидага даромадга ўтказиладиган қисмига - 200000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 200000 с.

К-т 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар» - 200000 с.

(мураккаб проводка берилганда: Д-т 9210-250000 с.,
К-т 6230-50000 с., К-т 7230-200000 с.)

9. ҚҚС суммаси бюджетга ўтказиб берилса.

Д-т 6410 «Бюджетта тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 50000 с.

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 50000 с.

Фоизлар қўшилган ҳолда лизинг бўйича ҳар йили тўланадиган сумма қўйидагича ҳисоблаб топилади

Йил-лар	Асосий қарз	Фоиз ставка-си	Тўлов муддати ичидаги тўланадиган фоиз сумма	Муддати бўйича тўланадиган асосий қарз суммаси	Фоизлар билан бирга тўланадиган асосий қарз суммаси
1	800000	5	40000	160000	200000
2	800000	5	40000	160000	200000
3	800000	5	40000	160000	200000
4	800000	5	40000	160000	200000
5	800000	5	40000	160000	200000
Жами			200000	800000	1000000

Юқорида келтирилган жадвалга асосан ижара муддатининг иккинчи йилидан бошлаб йил бошида жорий йилда олинадиган лизинг тўловлари суммасига узоқ муддатли бўйича олинадиган тўловлар суммаси қўйидаги проводка билан камайтириб борилади: Д-т 4810, К-т 0920. Шу билан бирга лизинг муомаласидан олинган даромаднинг бешдан бир қисмiga 7230-счети дебетланиб 6230-счет кредитланади.

10. Ҳисобот даврида олинадиган ижара хақи суммаси 160000 сўм, шундан олинган бўнак суммаси 120000 сўм ушлаб қолинди. Қолган 40000 с. (160000-120000) ҳисоб-китоб счетига ўтказиб берилди.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб» - 40000 с.

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 120000 с.

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 160000 с.

Шу билан бирга лизинг муомаласидан олинган даромаднинг бешдан бир қисми – 50000 сўм фойдага ўтказилди

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» - 50000 с.

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар» - 50000 с.

11. Узоқ муддатли ижара бўйича хисобланган йиллик фоиз суммасига – 40000 с.

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» - 40000 с.

К-т 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» - 40000 с.

12. Ушбу фоиз суммаси ҳисоб-китоб счетига ўтказиб берилди – 40000 с.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

К-т 4830 «Олинадиган фоизлар» - 40000 с.

Юқоридаги муомалалар (бўнак суммасидан ташқари) лизинг муддатини охиригача ҳар йили такрорланади.

Шундай қилиб, ижара шартномасига биноан 5 йил муддатига ижарага берилган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йилдан сўнг 0920-счетида кейинги 4 йил ичида олинадиган асосий қарз суммаси 640000 сўмни ташкил этади.

Қолган 4 йил ичида ҳар йили 160000 сўмдан олиб турилса, ижара, муддати охирига 0920-счетда қолдиқ қолмайди.

Ижарага берувчи ҳар гал узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича ижарага берилган асосий воситалар қийматини балансдан ташқари 010 «Узокмуддатли ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар» счетига кирим қиласди. Бу счет узоқ муддатли шартнома асосида ижарага берилган мавжуд асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

010 – счетдан узоқ муддатли ижарага берилган асосий воситалар ижара муддати тугаши билан ёки шартноманинг бошқа шартлари бўйича мулкдорга қайтарилигдан, шунингдек шартнома муддати тутагач ижараби томонидан сотиб олинган пайтда ҳисобдан чиқарилади.

010 – счет бўйича аналитик ҳисоб узоқ муддатли ижара шартномасига биноан ижарага берилган ҳар бир асосий восита бўйича асосий воситаларни ҳисобга олиш инвентар карточкасида алоҳида юритилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 авгуустдаги Фармонига биноан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб:

а) лизинг тўловлари қўшилган қиймат солигидан озод этилади;

б) лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси худудига келтириладиган технологик асбоб-ускуналар, ваколатли банкнинг тегишли тасдиги бўлган ҳолда, божхона пошлинаси ва қўшилган қиймат солигидан озод этилади;

в) лизинг берувчини солиққа тортишда лизингга бериш учун лизинг мулкини сотиб олишда у томонидан олинган кредитлар фоизлари ва бошқа белгиланган тўловлари унинг ялпи даромаддан чегириб тошланади.

Узоқ муддатли ижара муомалаларини ижарага оловчи балансидаги ҳисоби. Ижарага оловчи хўжаликнинг балансида ижара муомалаларини ҳисобга олиш бўйича қуйидаги счетлар қўлланилади:

0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар – жорий қисми»

6920 «Ҳисобланган фоизлар»

Юқорида келтирилган мисолни лизинг олувчи ширкат хўжалигининг балансида расмийлаштирилишини кўриб чиқамиз.

1. «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан 15% - 120000 сўм бўнак ўтказиб берилди:

Д-т 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнаклар» - 120000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 120000 с.

2. Ширкат хўжалиги кейинчалик сотиб олиш шарти билан «КЭЙС» тракторини 5 йил муддатига ижара (лизинг)га олди. Тракторнинг шартнома баҳоси - 800000 сўм.

Д-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» - 800000 с.
К-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» - 800000 с.

3. Йил бошида жорий йилда тўланадиган ижара тўловлари суммасига - 160000 сўмга қўйидагича проводка берилади:

Д-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» - 160000 с.
К-т 6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар - жорий қисми» - 160000 с.

4. Ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» тракторининг биринчи йилги асосий тўланмаси суммасидан олдин берилган 120000 сўм бўнак суммаси ушланиб қолиб қолган 40000 сўм ҳисоб-китоб счетидан ўтказиб берилди.

Д-т 6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар - жорий қисми» - 160000 с.

К-т 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнаклар» - 120000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

5. Ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» тракторининг қўйматидан биринчи йили тўланадиган фоиз ҳисобланди - 40000 с.

Д-т 9610 «Фоизлар кўранишидаги харажатлар» - 40000 с.
К-т 6920 «Ҳисобланган фоизлар» - 40000 с.

6. Ижара объекти бўйича ҳисобланган фоиз ҳисоб-китоб счетидан ўтказиб берилди - 40000 с.

Д-т 6920 «Ҳисобланган фоизлар» - 40000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

7. Ширкат хўжалигига ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йили тўла тиклаш учун амортизация ҳисобланди - 80000 сўм (800000 с. : 10 йил)

Д-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» - 80000 с.
К-т 0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» - 80000 с.

Шундай қилиб лизинг шартномасига биноан 5 йил муддатига ижарага олинган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йилдан сўнг 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» счетида кейинги 4 йил ичидаги тўланадиган асосий қарз суммаси 640000 сўмни ташкил этади. Колтан 4 йил ичидаги ҳар йили 160000 сўмдан пул ўтказиб турилса, 7910 – счетда қолдиқ (қарз) қолмайди.

«КЭЙС» тракторини узоқ муддатли ижарага олган ширкат хўжалиги беш йил ичидаги шартномада кўрсатилган асосий суммани ва унинг фоизларини тўлиқ тўлагандан сўнг «КЭЙС» трактори сотиб олинди деб ҳисобланади ва куйидаги бухгалтерия проводкалари билан ўз асосий воситалари таркибига қабул қиласди:

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар» – 800000 с.

К-т 0310 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинган асосий воситалар» – 800000 с.

Шу билан бирга «КЭЙС» трактори бўйича беш йил давомида ҳисобланган эскириш суммаси ҳам киримга олинади – 400000 с. (80000 x 5)

Д-т 0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» – 400000 с.

К-т –0230 «Машина ва ускуналарнинг эскириши»

2002 й. 28 августдаги «Лизинг тизимини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чоралари тўғрисида»ги Президент Фармонига биноан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб лизинг олувчи хўжалик субъектлари олинган лизинг обьектлари бўйича лизинг шартномаси муддати давомида мулк солиғидан озод этилади.

Монтаж талаб қиласиган ускуналар бўйича ижарага олувчи корхонадаги ижара муомалаларининг ҳисоби. Монтаж талаб қиласиган ускуналар бўйича ижарага олувчи корхона балансида ижара муомалалари қуйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

1. Ижара шартномаси бўйича олинган миллий ўрнатиладиган ускуналар суммасига:

Д-т 0710 «Ўрнатиладиган ускуналар – маҳаллий»

К-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

2. Ускуналарни монтажлаш ва ўрнатиш харажатларига:

Д-т 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар»

3. Ускуналар монтажлаш учун берилганда:

Д-т 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

К-т 0710 «Ўрнатиладиган ускуналар – маҳаллий»

4. Монтаж ишлари тугагандан сўнг ижара шартнома муддати тугагунча:

Д-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

К-т 0810 «Туталланмаган қурилиш»

5. Ижара шартнома муддати тугагандан сўнг ускуналар киримга олинса:

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар»

К-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Ижара обьектини сотувчи корхонадаги бухгалтерия ҳисоби. Ижара обьектини сотувчи корхона лизинг компанияси билан олиб бориладиган ҳисоб - китобни қуидидаги расмийлаштиради:

1. Лизинг компаниясидан жўнатиладиган ижара обьектлари кийматидан олдиндан бўнак олинди - 135000 с

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети» - 135000 с

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 135000 с

2. Ижара обьекти лизинг компаниясига жўнатилганда:

а) шартнома баҳоси - 450000 с

б) ҚҚС суммаси - 50000 с

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» - 500000 с

К-т 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» - 450000 с

К-т 6410 «Бюджетта тўловлар бўйича қарз» - 50000 с

3. Лизинг компаниясидан юборилган ижара обьектлари учун пул келиб тушганда - 365000 с

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети» - 365000 с

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» - 365000 с

4. Бюджетта ҚҚС суммаси ўтказиб берилганда:

Д-т 6410 «Бюджетта тўловлар бўйича қарз» - 50000 с

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети» - 50000 с

5. Олдиндан олинган бўнак суммаси қопланганда:

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 135000 с

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» - 135000 с

Ижара тўловларини ижарага олувчи балансида маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига ўтказиш. Ижара тўловларининг умумий суммаси қуидагилардан иборат:

- қайтариладиган ижара объектининг тўлиқ суммасидан; ижара шартномасига биноан сотиб олинган мулк учун олинган кредит ресурслар бўйича тўланма;
- ижарага берувчига тўланадиган комиссион тўланма;
- агар ижарага берувчи ижара объектини сугурта қилган бўлса, сугурта тўловлари;
- ижара шартномасида назарда тутилган ижарага берувчининг бошқа харажатлари.

Ижара тўловлари ижарага олувчи томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига киритилади, чунки лизинг шартномасини шаклан ижара шартномасининг бир тури деб ҳисоблаш мумкин.

Банк ва бошқа кредит муассасаларининг кредитлари бўйича тўланадиган фоизлар 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» счетига ўтказилади.

Ижара шартномаси олдига қўйилган асосий талабларнинг бири шуки, ижара бўйича олинган мулк фақат тадбиркорлик мақсадида ишлатилиши керак.

Ижара мулкидан фойдаланиш, техник хизмати кўрсатиши ва таъмирлаш харажатларини ижарага олувчи балансида маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига ўтказиш. Ижарага олувчи ижара мулкини асраш, ижарага берувчи олдидаги ўз мажбуриятини сугуртаси қўшилган ҳолда, объектининг сугуртаси, шунингдек, агар шартномада бошқа ҳоллар назарда тутилмаган бўлса, бу мулкидан фойдаланиш, техник хизмат кўрсатиши ва таъмирлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни ўз ҳисобидан қиласди.

Асосий ишлаб чиқариш фондларини иш ҳолатида сақлаб туриш (техник қаров, парвариш қилиш; жорий, ўрта ва капитал таъмирлаш) харажатлари маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига киритилади.

Бундай харажатларни таннархга ўтказишнинг асосий белгиси бўлиб асосий воситаларнинг ишлаб чиқариши хусусияти ҳисобланади.

Башарти ижара корхонаси асосида очиқ типдаги акционер жамияти ташкил этилса, унинг устав капитали қуидагилар ҳисобига шаклланади:

Ижара мажбуриятларининг қолдиги.

Д-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

К-т 8300 «Устав капитали» счетининг тегишли счетлари

Давлат томонидан иқтисодиётини ривожлантириш учун субсидия ажратилса, унинг бухгалтерия ҳисоби 10-БХМА «Давлат субсидияларини ҳисоби ва давлат ёрдамини ёритиш»га асосан юритилади.

Фараз қилайлик, давлат фонди ҳисобидан очиқ типдаги акционер жамиятига 500000 сўм субсидия ажратиш тўғрисида хабарнома олинса, қуйидагича проводка берилади:

Д-т 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари» - 500000 с.
К-т 8820 «Субсидиялар» - 500000 с.

Ушбу субсидия суммаси корхонага ўтказиб берилса:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 500000 с.

К-т 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзи» - 500000 с.

Олинган субсидиялар суммаси (500000 сўм) резерв капиталини кўпайтиришга ўтказилганда 8820 «Субсидиялар» счети дебетланиб 8530 «Текинга олинган мулк» счети кредитланади.

9.7. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Номоддий активлар Номоддий активнинг дастлабки қиймати Номоддий активнинг амортизацияси Франчайз Гудвилл Кимматли қоғозлар Акция Облигация Оператив лизинг	Омонат сертификатлари Вексел Қисқа муддатли молиявий қўйилма Узок муддатли молиявий қўйилма Фоизлар Дивидентлар Номинал қиймат Ҳақиқий қиймат Молиявий лизинг

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 9.1. А. Номоддий активлар деганда нимани тушинасиз?
- Б. Номоддий активлар қайси счетларда ҳисобга олинади?
- В. Номоддий активлар турларини таърифланиши.

- 9.2. А. Номоддий активлар кирими қандай расмийлаштирилади?
Б. Номоддий активлар амортизацияси қандай расмийлаштирилади?
В. Номоддий активлар тутатилиши қандай расмийлаштирилади?
- 9.3. А. Қимматли қоғозларнинг қандай турларини биласиз?
Б. Узоқ муддатли инвестициялар қайси счетларда ҳисобга олинади?
В. Қисқа муддатли инвестициялар қайси счетларда ҳисобга олинади?
- 9.4. А. Қимматли қоғозларни сотиб олиш қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
Б. Қимматли қоғозларни сотиши қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
В. Қимматли қоғозлар бўйича даромадлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- 9.5. А. Активларни ваколатли (трастли) бошқариш қандай расмийлаштирилади?
Б. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг маъносини гапиринг.
В. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари нималардан иборат?
- 9.6. А. Қисқа муддатли ижара нима?
Б. Узоқ муддатли ижара нима?
В. Узоқ муддатли ижара шартлари?
Г. Ижара объекти ва субъекти деганда нимани тушинасиз?
- 9.7. А. Қисқа муддатли ижара муомалалари қандай расмийлаштирилади?
Б. Узоқ муддатли ижарага берувчидаги муомалалар проводкаларини айтинг.
В. Узоқ муддатли ижарага олувчидаги муомалалар проводкаларини айтинг.
Г. Олинадиган ва тўланадиган ижара фоизлари қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

МУНДАРИЖА

5-БОБ	
АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИ.....	3
5.1. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	3
5.2. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ТАСНИФИ ВА БАХОЛАШ.....	5
5.3. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА УЛАРНИНГ АНАЛИТИК ҲИСОБИ.....	11
5.4. КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР, АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ КИРИМИ ВА ЧИҚИБ КЕТИШНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ.....	24
5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ЭСКИРИШИ (АМОРТИЗАЦИЯСИ)НИ ҲИСОБИ.....	31
5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАЪМИРИГА ҚИЛИНГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ.....	38
5.7. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ИНВЕНТАРИЗАЦИЯСИ.....	42
5.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	46
6-БОБ	
ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ҲИСОБИ....	48
6.1. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	48
6.2. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲАРАКАТИ ҲИСОБИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ.....	51
6.3. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ЭСКИРИШИ ВА САРФЛАНИШНИ ҲИСОБИ.....	56
6.4. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ	58
6.5. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	64
7-БОБ	
ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	66
✓ 7.1. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА СОТИШ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР ТАСНИФИ ВА ТАРКИБИ.....	66
✓ 7.2. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ УЧУН БЕЛГИЛАНГАН СЧЕТЛАР ТИЗИМИ.....	71
7.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ АНАЛИТИК ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	75
7.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИ... <td>80</td>	80

7.5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН МАТЕРИАЛЛАР ҲИСОБИ.....	96
7.6. ИШ ҲАҚИ, МУКОФОТЛАР, ТАЪТИЛ ҲАҚИ РЕЗЕРВИНИ ТАҚСИМЛАШ.....	104
7.7. КЕЛГУСИ ХАРАЖАТЛАР ВА ТЎЛОВЛАР РЕЗЕРВИ.....	105
7.8. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН БОШҚА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ТАҚСИМЛАШ.....	108
7.9. ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИПЛАР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШ.....	109
7.10. КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ.....	113
7.11. АСБОБ-УСКУНАЛАРНИ АСРАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ.....	115
7.12. ИШЛАБ ЧИҚАРИШДАГИ ЙЎҚОТИШЛАР ҲИСОБИ.....	120
7.13. ТУГАЛЛАНМАГАН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБИ ВА УНИ БАҲОЛАШ.....	124
7.14. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	128
8 –БОБ	
ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ҲЎЖАЛИКЛАР ҲИСОБИ.....	130
8.1. ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	130
8.2. УЙ-ЖОЙ КОММУНАЛ ҲЎЖАЛИК ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИНГ ҲИСОБИ.....	131
8.3. МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ВА ТИКУВ УСТАХОНАЛАРИ ҲИСОБИ.....	134
8.4. ОШХОНА ВА БУФЕТ ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	135
8.5. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ.....	137
8.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	139
9 –БОБ	
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ ЯНГИ ОБЪЕКТЛАРИ.....	140
9.1. НОМОДДИЙ АКТИVLAR ҲИСОБИ.....	140
9.2. ҚИММАТЛИ ҚОФОЗ ТУРЛАРИ.....	144
9.3. МОЛИЯВИЙ ҚЎЙИЛМАЛАР (ИНВЕСТИЦИЯЛАР) ВА ҚИММАТЛИ ҚОФОЗЛАР ҲИСОБИ.....	149
9.4. АКТИVLARНИ ВАКОЛАТЛИ (ТРАСТЛИ) БОШҚАРИШ.....	159
9.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИ ҲИСОБИ.....	160
9.6. УЗОҚ МУДДАТЛИ ИЖАРА (ЛИЗИНГ) МУОМАЛАЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	165
9.7. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	179
МУНДАРИЖА.....	181